

ONDERSOEK NA 'N MODEL VIR DIE OPLEIDING VAN LEKSIKOGRAWE VIR VERKLARENDE WOORDEBOEKE

HELANE KEYSER

**Tesis ingelewer ter gedeeltelike voldoening aan die vereistes
vir die graad MPhil in Leksikografie aan die Universiteit van
Stellenbosch**



Studieleier: Prof RH Gouws

STELLENBOSCH

DESEMBER 2003

VERKLARING

Ek, die ondergetekende, verklaar hiermee dat die werk in hierdie tesis vervat, my eie oorspronklike werk is en dat ek dit nie vantevore in die geheel of gedeeltelik by enige ander universiteit ter verkryging van 'n graad voorgelê het nie.

Helane Keyser

Datum

OPSOMMING

Werk in die teoretiese leksikografie is in die verlede dikwels bloot “toevallig” gedoen vanuit navorsing wat gewoonlik veral in die suiwer taalkunde gedoen is. Die teoretiese leksikografie en die skryf van woordeboeke het mettertyd ontwikkel tot ’n volwaardige dissipline. Sekere eienskappe en vaardighede van hoogstaande gehalte word benodig om ’n suksesvolle leksikograaf te wees. Uit gesprekke met woordeboekredakteurs blyk dit duidelik dat selfs die beste akademiese opleiding nie noodwendig ’n voortreflike leksikograaf sal oplewer nie, aangesien die skryf van ’n woordeboek ’n proses is waardeur teorie, praktyk en taalintuïsie vaardig ineengevleg moet word.

Hierdie studie het gepoog om die kennis, eienskappe en vaardighede te identifiseer wat nodig is om ’n voornemende leksikograaf te onderrig. Deur middel van ’n selektiewe literatuurstudie en persoonlike onderhoude met persone in die praktyk, is gepoog om ’n model daar te stel vir die opleiding van leksikograwe.

Die studie het getoon dat leksikograwe se opleiding nie net op die teoretiese aspekte mag fokus nie, maar dat indiensopleiding of ondervinding by ’n woordeboekuitgewer van groot belang is. ’n Voorstel word gemaak oor die onderwerpe wat aandag behoort te geniet in die opleiding van ’n leksikograaf. As deel van die opleidingsmodel behoort elke voornemende leksikograaf onderlê te word in die ontwikkeling van bestuursvaardighede. ’n Model vir die samestelling van woordeboeke behoort klem te lê op die belangrikheid van ’n weldeurdagte woordeboekkonseptualiseringsplan as deel van die leksikografiese proses. Leksikograwe behoort in die leksikografiese proses onderrig te word, vanaf die verkryging van data tot die voorbereiding vir publikasie van die woordeboek. Die doel van die woordeboek moet ook geïdentifiseer word as deel van die beplanningsfase. Voornemende leksikograwe moet onder andere ’n deeglike kennis opdoen van die metaleksikografie, algemene leksikografieteorie, bestuur en beplanning van ’n woordeboekprojek, die leksikografiese proses (van die

verkryging van data tot die uitgee van die woordeboek en die evaluering daarvan), aspekte van die teorie van semantiek, morfologie, fonologie en sintaksis en rekenaarleksikografie.

Ten slotte word 'n aanbeveling gemaak dat bepaalde komponente van leksikografie-opleiding dalk ook by teknikons en nie net by universiteite hoort nie – hierdie opmerking behoort verder nagevors te word.

ABSTRACT

In the past work on theoretical lexicography was often done simply “incidentally”, usually flowing from research in pure linguistics. In the course of time theoretical lexicography and the compilation of dictionaries developed into a fully fledged discipline. The successful lexicographer requires particular characteristics and skills of a high quality. It appears from discussions with editors of dictionaries that even the best academic training does not necessarily produce an excellent lexicographer, as the compilation of dictionaries is a process that requires the skilful integration of theory, practice and language intuition.

This study has tried to identify the knowledge, characteristics and skills that are necessary in order to train prospective lexicographers. An attempt has been made, by way of a selective literature review and conducting interviews with people engaged in the practice of lexicography, to design a model for the training of lexicographers.

The study has shown that the training of lexicographers should not focus only on the theoretical aspects, but that in-service training or experience with a publisher of dictionaries is very important. A proposal is made on the subjects that should receive attention in the training of lexicographers. As part of the training model every prospective lexicographer should receive grounding in the development of management skills. A model for the compilation of dictionaries should emphasise the importance of a well thought-through conceptualisation of a plan for a dictionary as part of the lexicographical process. Lexicographers should be trained in the lexicographical process, from the collection of data to the preparation of the dictionary for publication. The purpose of the dictionary should also be identified as part of the planning phase. Prospective lexicographers must, among other things, build up an extensive knowledge of metalexicography, the general theory of lexicography, the management and planning of a dictionary project, the lexicographical process (from the collection of data to the publication

and evaluation of dictionaries), aspects regarding the theories of semantics, morphology, phonology and syntax, and computer lexicography.

Finally, a recommendation is made that certain components of lexicography training should also be undertaken at technikons rather than only at universities – this proposition should be researched further.

**"Neither is a dictionary a bad book to read.
There is no cant in it, no excess of explanation,
and it is full of suggestion.
The raw material of possible poems
and histories."**

Ralph Waldo Emerson

BEDANKINGS

Ek wil graag my opregte dank en waardering betuig aan verskeie persone sonder wie se hulp en ondersteuning hierdie tesis nie moontlik sou wees nie. Baie dankie aan:

- Die Bron van alle Kennis
- Prof Rufus Gouws van die Departement Afrikaans en Nederlands wat met sy deeglikheid, ongelooflike kennis en fyn humorsin hierdie studie 'n plesier gemaak het
- Dr Van Schalkwyk, hoofredakteur van die *WAT*, vir al die nuutste inligting in verband met die *WAT* se opleidingsprogramme
- Personeel by die JS Gericke Biblioteek wat altyd vriendelik en behulpsaam was
- Carlien van Wyk vir haar hulp wat van onskatbare waarde was
- Niël vir al sy geduld, liefde en ondersteuning.

INHOUDSOPGAWE

	BI
OPSOMMING	iv
ABSTRACT	vi
BEDANKINGS	viii
HOOFSTUK 1: INLEIDING TOT STUDIE	
1.1 INLEIDING EN MOTIVERING VIR DIE STUDIE	1
1.2 DIE PROBLEEM	2
1.3 NAVORSINGSDOELSTELLING	3
1.4 SAMEVATTING	4
HOOFSTUK 2: LEKSIKOGRAFIE EN METALEKSIKOGRAFIE	
2.1 INLEIDING	5
2.2 DEFINIËRING EN ONDERSKEID	5
2.3 OPLEIDING: TEORETIESE KENNIS EN PRAKTYK	7
2.4 METALEKSIKOGRAFIE AS DEEL VAN OPLEIDING	10
2.5 SAMEVATTING	12
HOOFSTUK 3: 'n BEKWAME LEKSIKOGRAAF	
3.1 INLEIDING	13
3.2 FASES VAN OPLEIDING	13

3.3 KENNIS EN VAARDIGHEDE VAN 'n LEKSIKOGRAAF	14
3.4 DIE LEKSIKOGRAAF SE HOOFTAKE	16
3.5 SAMEVATTING	18

HOOFSTUK 4: ENKELE MODELLE

4.1 INLEIDING	19
4.2 HARTMANN SE NAVORSING	20
4.3 BURO VAN DIE WAT	22
4.3.1 Algemeen	22
4.3.2 Vyfdagkursus	24
4.3.3 Indiensopleidingprogram by die WAT	27
4.4 AKADEMIESE OPLEIDING EN INDIENSOPLEIDING	31
4.5 SAMEVATTING	32

HOOFSTUK 5: OPLEIDING IN DIE LEKSIKOGRAFIESE PROSES

5.1 INLEIDING	33
5.2 ALGEMENE INLEIDING TOT LEKSIKOGRAFIE	33
5.2.1 Tipologie van die woordeboek	34
5.2.2 Struktuur van die woordeboek	35
5.2.2.1 Die sentrale lys	36
5.2.2.2 Die buitetekste	37
5.2.3 Gebruikersgerigtheid van die woordeboek	38
5.2.4 Kennisbasis	39
5.3 BESTUUR EN BEPLANNING	40
5.3.1 Die belang van bestuur en beplanning	40
5.3.2 Stylgids	42
5.3.3 Mikrostrukturele program	42
5.3.4 Verdere algemene beplanning	43

5.4 DIE WOORDEBOEKGEBRUIKER EN DIE FUNKSIE VAN DIE WOORDEBOEK	44
5.4.1 Agtergrond	44
5.4.2 Linguistiese woordeboeke	46
5.4.2.1 Diachroniese woordeboeke	46
5.4.2.2 Sinchroniese woordeboeke	47
5.4.3 Teikengebruiker	49
5.5 INLIGTINGVERKRYGING	51
5.5.1 Verkryging van materiaal	51
5.5.2 Gebruik van die data	55
5.6 SELEKTERING VAN LEMMATA	61
5.6.1 Vorm van die leksikale eenheid	61
5.6.2 Digtheid van die inskrywings	63
5.6.3 Register	63
5.6.4 Eiename	64
5.6.5 Verskillende tipes lemmata	65
5.6.5.1 Subleksikale lemmas	65
5.6.5.2 Multileksikale lemmas	69
5.6.5.3 Leksikale lemmas	74
5.6.5.4 Gevolgtrekking	77
5.6.6 Riglyne vir insluiting	77
5.7 MAKROSTRUKTURELE ORDENING IN WOORDEBOEKE	80
5.7.1 Makrostrukturele ordening	80
5.7.1.1 Nislemmatisering	81
5.7.1.2 Neslemmatisering	83
5.7.2 Gevolgtrekking	87
5.8 SKRYF VAN WOORDEBOEKDEFINISIE	88
5.8.1 Die volmaakte definisie?	89
5.8.2 Verskillende tipes definisies	93

5.8.2.1	Algemene deskriptiewe definisies	93
5.8.2.2	Genus-differentia-definisies	94
5.8.2.3	Sirkeldefinisies	95
5.8.2.4	Sinoniemdefinisies	98
5.8.3	Vasstelling van die woordbetekenis	100
5.8.3.1	Onderskeid tussen taalkundige en nie-taalkundige data	102
5.8.3.2	Betekenisuitkenning deur middel van komponentontleding	115
5.8.3.3	Relevante en minder relevant komponente	117
5.9	PRAGMATIESE DATA	119
5.9.1	Voorbeeldmateriaal	119
5.9.2	Etikette	122
5.9.2.1	Vaktaaletikette	123
5.9.2.2	Temporele etikette	124
5.9.2.3	Geografiese etikette	125
5.9.2.4	Stilistiese etikette	125
5.9.3	Mikrostruktuuretikette	125
5.9.4	Wisselwerking tussen etikette en voorbeeldmateriaal	126
5.9.5	Die gebruik van binnetekste	126
5.10	HOMONIMIE EN POLISEMIE	130
5.10.1	Metode van aanbieding	131
5.10.2	Meerfunksionaliteit	131
5.10.3	Metaforiese uitbreiding	132
5.10.4	Oorgang van polisemie na homonimie	132
5.10.5	Polisemiese en homonimiese verwysing	133
5.10.6	Polisemie of betekenisgebruike	133
5.11	GRAMMATIESE DATA IN WOORDEBOEKE	134
5.11.1	Aanduiding van grammatiese data	135
5.11.2	Sintaktiese data in woordeboeke	137
5.11.2.1	Woordsoortaanduiding	137
5.11.2.2	’n Aanduiding van die sintaktiese koteks	138
5.11.3	Morfologiese data in woordeboeke	139

5.11.3.1	Morfologiese data in die nie-alfabetiese gedeelte	139
5.11.3.2	Die mikrostrukturele aanbieding van morfologiese data	140
5.12	UITSPRAAKDATA	144
5.12.1	Aanduiding van uitspraakdata	144
5.12.1.1	Geen uitspraakdata	144
5.12.1.2	Volledige transkripsie	145
5.12.1.3	Gedeeltelike transkripsie	145
5.12.1.4	Klemaanduiding	146
5.12.1.5	Sillabeverdeling	146
5.12.1.6	“Klink-soos”	147
5.12.2	Vasstelling van uitspraakdata	147
5.13	SEMANTIESE BETREKKINGE	149
5.13.1	Semantiese insluiting	150
5.13.1.1	Hiponimie	150
5.13.1.2	Sinonimie	151
5.13.2	Semantiese teëstelling	153
5.14	SAMEVATTING	154
 HOOFSTUK 6: GEREKENARISEERDE LEKSIKOGRAFIE		
6.1	INLEIDING	155
6.2	VOORDELE VAN REKENAARLEKSIKOGRAFIE	156
6.3	OPLEIDING IN REKENAARLEKSIKOGRAFIE	157
6.4	SAMEVATTING	158

HOOFSTUK 7: GESPECIALISEERDE LEKSIKOGRAFIE: TERMINOLOGIE

7.1 INLEIDING	159
7.2 TERMINOLOGIE OPLEIDING	160
7.3 SAMEVATTING	161

HOOFSTUK 8: TECHNIKON- OF UNIVERSITEITSOPLEIDING

8.1 INLEIDING	162
8.2 DIE VERSKIL TUSSEN TECHNIKONS EN UNIVERSITEITE	162
8.3 OPLEIDING IN DIE PRAKTYK	163
8.4 SAMEVATTING	164

HOOFSTUK 9: SAMEVATTING VAN STUDIE

9.1 GEVOLGTREKKINGS	165
9.2 EVALUERING VAN DOELSTELLINGS	167
9.3 AANBEVELINGS	167
9.4 TEN SLOTTE	168

BRONNELYS	169
------------------	------------

HOOFSTUK 1: INLEIDING TOT STUDIE

1.1. INLEIDING EN MOTIVERING VIR DIE STUDIE

'n Woordeboek word gesien as 'n gesaghebbende bron van kennis en Hartmann (1983: 5) merk tereg op dat “because dictionary compilers sometimes find themselves - together with grammarians and language teachers – in the role of arbiter of authority on questions of usage, they willy-nilly contribute to the continuous development of linguistic standardisation. This is sometimes referred to as “codification”, a task which imposes grave responsibilities”. Gouws (Alberts, 1992: 4) stem saam dat vir die gewone taalgebruiker is 'n woordeboek die belangrikste boek wat oor taal geskryf is. Hierdie siening van woordeboekgebruikers bring 'n groot verantwoordelikheid vir die leksikograaf mee en hy moet data¹ op so 'n wyse aanbied dat die teikengebruiker se behoeftes daardeur bevredig word. Kwaliteitopleiding is dus ononderhandelbaar om te verseker dat woordeboeke wel die nodige gesag kan verdien en dat leksikograwe verantwoording kan doen vir dit wat in die woordeboek staan. Indien daar egter gekyk word na hoeveel leksikograwe akademiese opleiding in die leksikografie het, lyk dit nie of leksikograwe deeglik toegerus word om hierdie verantwoordelikheid te kan aanvaar nie.

Volgens Gates het taalkundiges vroeër jare dikwels bloot “toevallig” leksikograwe geword, maar leksikografie is jaarliks besig om die beroep van 'n groot aantal mense te word. Woordeboeke bestaan reeds sedert die antieke tye, maar met die uitsondering van personeel vir langtermynprojekte soos die *Oxford English Dictionary* en enkele kommersiële uitgewers, was daar geen permanente woordeboekpersoneel tot en met die afgelope twintig of dertig jaar nie. Gates dui aan dat daar reeds in 1986 ongeveer driehonderd

leksikograwe in die Verenigde State van Amerika was. Jaarliks word ten minste vyftien mense nuut aangestel in die woordeboekwêreld en alhoewel die getalle klein klink vir die VSA, is die aantal tog beduidend (Gates, 1986: 82).

Die navorser observeer dus aan die een kant 'n toename aan leksikograwe, maar aan die ander kant word gesien dat, selfs vandag nog, die meeste leksikograwe die kuns van woordeboekskryf leer deur te probeer en fouteer. In die meeste professies is uitgebreide akademiese opleiding beskikbaar wat studente oplei in die vaardighede, metodes en beginsels wat in hulle werksveld nodig is. Tot onlangs was daar nog slegs enkele kursusse in die opleiding in leksikografie beskikbaar.

In die lig van die wêreldwye toename in leksikograwe en ook die verantwoordelikheid wat op "die" woordeboek geplaas word, is dit verontrustend dat daar so min gespesialiseerde opleidingsgeleenthede vir leksikograwe bestaan en ook nie 'n goed ontwikkelde en gestandaardiseerde model vir die opleiding van leksikograwe is nie. Daar sal dus in hierdie studie gepoog word om 'n model daar te stel vir die opleiding van leksikograwe vir verklarende woordeboeke. Die probleem gaan voorts aangespreek word aan die hand van verskeie navorsingsvrae.

1.2 DIE PROBLEEM

Gesien in die lig van bogenoemde, is dit nodig om te kyk of bepaal kan word hoe 'n opleidingsmodel vir leksikograwe behoort te lyk. Die volgende navorsingsvrae kan gevra word:

- Is daar 'n verskil tussen leksikografie en metaleksikografie?

- Moet die leksikograaf akademiese opleiding of indiensopleiding ontvang?
- Watter kennis en vaardighede benodig 'n leksikograaf?
- Is daar bestaande modelle vir leksikografie-opleiding?
- Watter kennis en vaardighede benodig 'n leksikograaf om die leksikografiese proses te kan uitvoer?
- Benodig die leksikograaf enige gespesialiseerde kennis?
- Behoort 'n leksikograaf opleiding aan 'n universiteit of technikon te ontvang?

Met die hulp van voorafgaande navorsingsvrae gaan die navorser voorts 'n navorsingsdoelstelling formuleer.

1.3 NAVORSINGSDOELSTELLING

Die doel van hierdie studie is om 'n ondersoek te loods na bestaande modelle van leksikografie-opleiding en daarna 'n gemotiveerde model vir toekomstige gebruik daar te stel. Alhoewel daar tans nog min navorsing in dié verband gedoen is, is daar gepoog om 'n verskeidenheid bronne te raadpleeg om 'n breë oorsig van leksikografie en opleidingsmodelle te verkry. Daar is gestrewe om 'n opleidingsmodel vir leksikograwe te identifiseer deur gebruik te maak van sowel 'n teoretiese begronding as die werkswyse wat deur hedendaagse leksikograwe gevolg word.

Die navorsing is hoofsaaklik gefokus op die Afrikaanse handwoordeboek en alle voorbeelde wat aangehaal word, is uit die *Verklarende Handwoordeboek van die Afrikaanse Taal* (Odendal & Gouws, 2000 – verdere verwysing na die woordeboek aangedui as *HAT*) verkry, tensy anders vermeld.

1.4 SAMEVATTING

Dit is ooglopend dat daar tans nie genoegsame navorsing is aangaande opleiding vir leksikograwe nie. Kwaliteitopleiding is nodig sodat leksikograwe verantwoordbaar gehou kan word vir dit wat in woordeboeke staan. In die volgende hoofstuk word gefokus op die rol wat teoretiese kennis en metaleksikografie in die opleiding van leksikograwe behoort te speel.

*data*¹: data verwys na dit wat die woordeboek of ander bronne aanbied. Hierteenoor onttrek die gebruiker *inligting*. Die terme sal deurgaans in die verband gebruik word, behalwe waar bronne aangehaal word, sal die vorm van die aangehaalde teks behou word.

HOOFSTUK 2: LEKSIKOGRAFIE EN METALEKSIKOGRAFIE

2.1 INLEIDING

Die omvang van die leksikografieterrein is dikwels vir taalkundiges 'n vae begrip. Onsekerheid heers oor die grense tussen leksikografie en taalkunde en of leksikografie 'n onafhanklike vakdissipline is. Die noodsaaklikheid al dan nie, van teoretiese leksikografie en metaleksikografie vir 'n praktiserende leksikograaf, behoort ook aandag te geniet. In hierdie hoofstuk gaan hierdie vraagstukke verder nagevors word en die onderskeie begrippe uitgeklaar word.

2.2 DEFINIËRING EN ONDERSKEID

Volgens Wiegand (1984: 14) word die vakarea linguistiese leksikografie gedefinieer as 'n wetenskaplike praktyk wat daarop gemik is om 'n verwysingsraamwerk vir 'n taal te skep, spesifiek deur gebruik te maak van woordeboeke. Hy brei verder uit deur te noem dat leksikografiese aktiwiteite bygedra het tot die resultate, metodes en teorieë van verskeie akademiese dissiplines, afhangende van die tipe verwysingsraamwerk wat geproduseer is.

Luidens Gouws (2001: 59) bestaan leksikografie uit twee hoofkomponente, naamlik 'n praktiese komponent, wat die praktyk van woordeboeksamestelling omvat en 'n teoretiese komponent, die metaleksikografie, wat die basis vir die leksikografiese praktyk daarstel. Een siening is dat leksikografie in geheel "the art and craft of making dictionaries" is (University of Brighton, 2003) – hierby ingesluit is beide die teoretiese en praktiese leksikografie. Teoretiese leksikografie omvat 'n groot gedeelte linguistiek en hou verband met leksikologie. Wiegand (1984: 13) merk egter tereg op dat

leksikografie nie 'n onderafdeling van sogenaamde toegepaste linguistiek is nie. Verder is leksikografie nie 'n vertakking van leksikologie nie en word dit geensins teoreties alleen bepaal deur leksikologie nie.

Praktiese leksikografie moet ook onderskei word van metaleksikografie, wat die teoretiese studie van en navorsing oor woordeboeke is. Om oor leksikografie te skryf, vorm deel van metaleksikografie en volgens Wiegand (1984: 13) is die teorie van leksikografie nie deel van leksikografie self nie. Hausmann (Swanepoel, 1992: 211) definieer metaleksikografie as die totale omvang van die wetenskaplike aktiwiteite wat poog om al die teoretiese vrae, probleme en metodes wat tydens die samestelling van woordeboeke voorkom, te versamel, te beskryf en te evalueer. Dit strewe daarna om die leksikografiese praktyk te verbeter. Die metaleksikografie is dus die komponent van die leksikografie, as wetenskaplike aktiwiteit, wat die praktiese skryf van woordeboeke onderlê of stuur. Dit bestaan uit 'n versameling spesifieke teorieë, aannames, beginsels, metodes, tegnieke en 'n analitiese en beskrywende begrippe-apparaat (Swanepoel, 1992: 210). Nietemin dien die teoretiese leksikografie as basis vir die praktiese leksikografie en hierdie konsepte moet verstaan word om goeie woordeboekinskrywings te kan maak. Praktiese leksikografie, soos die naam veronderstel, is die werklike samestelling van woordeboeke. Dit is noodsaaklik dat leksikograwe ook die nodige kennis van die metaleksikografie opdoen sodat hulle dié beginsels en teorieë in die praktyk kan toepas. Voorts gaan ondersoek word of daar nodigheid is dat voornemende leksikograwe onderrig moet word in hierdie teorieë en of hulle willekeurig in die praktyk daarmee kan kennis maak.

2.3 OPLEIDING: TEORETIESE KENNIS EN PRAKTYK

Die vraag wat gevra moet word, is of leksikograwe opgelei moet word en of daar geleer moet word van leksikografie? Enige instansie wat opleiding aan voornemende leksikograwe verskaf, moet duidelikheid hê oor die tipe kennis en vaardighede wat hulle onderneem om aan die voornemende studente oor te dra en in watter mate die opleiding die student in staat sal stel om 'n praktiserende leksikograaf te kan wees. Die opleidingsinstansie moet besluit of die fokus alleenlik op die praktiese leksikografie is en of metaleksikografie 'n belangrike deel daarvan vorm. Andersyds kan die kursus ook slegs bestaan uit komponente van die metaleksikografie.

Leksikografie is 'n akademiese vak in eie reg (Rundell, 2001: 1). Daarteenoor is Rundell tog van mening dat alle praktiserende leksikograwe daarvan bewus is dat die enigste werklike manier om te leer hoe om 'n woordeboek te skryf, is deur 'n woordeboek self te skryf. Van Schalkwyk (2003), hoofredakteur van die *Woordeboek van die Afrikaanse Taal* (van hier af WAT), ervaar dat teoretiese opleiding dikwels so teoreties is dat die praktyk nie erken word nie. Die deurvoer van die teoretiese opleiding na die praktyk is nie na wense nie en meer interaksie tussen die teoretiese opleiding en die praktyk word verlang. Ongetwyfeld is akademiese opleiding van groot waarde, maar dit is slegs in die praktyk self wat die akademiese kennis se potensiaal ontwikkel kan word. Dit is duidelik dat die meeste woordeboekuitgewers indiensopleiding het waar personeel meestal 'n kombinasie van basiese opleiding en daarna terugvoer en mentorskap ontvang. In aansluiting by bogenoemde is Gouws (2001: 31) van mening dat leksikografie 'n beroep geraak het en daarom is hierdie addisionele kundige opleiding nodig.

'n Vraag wat gevra kan word, is of akademiese opleiding in leksikografie nog enige waarde het. In hierdie tesis word aangetoon dat dit wel deeglik die geval is. Die leksikograaf kan die leksikografiese proses baie beter afhandel wanneer sy taalaanvoeling gekomplementeer word deur begrip en kennis van die taalkunde en leksikografieteorie. Leksikograwe het alle kennis wat hulle kan help, nodig en die linguistiese teorie het 'n belangrike rol om te vervul (Rundell, 2001: 2). Nietemin is dit belangrik om daarop te let dat opleiding in metaleksikografie nie 'n plaasvervanger is vir leksikografiese indiensopleiding nie aangesien die leksikografiese praktyk nie gesimuleer kan word in die lesingsaal nie. Daar moet ook nie gepoog word om dit te doen nie (Van Schalkwyk, 1995: 272).

Woordeboekuitgewers speel sekerlik die belangrikste rol in die opleiding in die praktiese vaardighede vir 'n leksikograaf. Dit is egter onrealisties om te verwag dat hulle al die opleiding moet verskaf: hulle sal nie noodwendig oor die nodige kennis van al die teoretiese dissiplines beskik nie en besigheidsgewys maak dit nie vir hulle sin nie. Akademiese opleiding wat verskaf word, moet die voornemende leksikograaf gevolglik in sowel die beginsels en teorieë, as in die praktyk, kan onderlê, sodat die inhuis-opleiding net gefokus kan wees op dit wat spesifiek vir daardie woordeboekuitgewer ter sake is. 'n Goeie akademiese opleiding sal bydra tot 'n wyer en dieper kennis by die leksikograaf sodat die werk wat gelewer word, van 'n beter gehalte sal wees en inhuis-opleiding vergemaklik sal word. Samewerking tussen die woordeboekbedryf en die universiteite is belangrik. Uitgewers kan byvoorbeeld voorsiening maak vir 'n soort vakleerlingskap wat deel vorm van 'n student se graadprogram.

Dit is duidelik dat die beste model vir 'n effektiewe opleidingsprogram een sal wees wat die relevante teoretiese vakke kombineer met die

praktiese aanleer van vaardighede (Rundell, 2001: 2). 'n Goeie teoretiese begronding is die beginpunt vir die ontwikkeling van praktiese vaardighede. Wiegand (Smit, 1996: 3) maak die aanname dat praktiese leksikologie die invloed van die teoretiese leksikologie in ag moet neem en die relevante aspekte hiervan moet deelmaak van die leksikografiese praktyk. Gevolglik moet die praktiese en teoretiese gepaardgaan en 'n leksikograaf kan nie goeie werk lewer indien hy nie die nodige blootstelling aan beide die komponente gekry het tydens sy opleiding nie.

Uit die voorafgaande is dit duidelik dat akademici en navorsers in die leksikografie oor die nodige kennis moet beskik om voornemende leksikograwe in die praktiese komponente van leksikografie op te lei. Hierdeur word daar 'n verantwoordelikheid op die teoretiese leksikograaf geplaas om die opleiding van leksikograwe deel te maak van teoretiese leksikografie. Te dikwels moet praktiserende leksikograwe opleiding aan voornemende leksikograwe voorsien, maar hulle het nie die nodige agtergrondkennis van die teorieë en beginsels om 'n stewige grondslag aan die student te kan verskaf nie. Reeds in 1971 het Zgusta (1971: 17) opgemerk dat 'n goeie teorie die basis moet vorm vir grondige en doeltreffende leksikografiese werk. Dit is egter nodig dat 'n bekwame persoon hierdie teorie aan die student moet oordra. Tot dusver het navorsers nie die nodige aandag geskenk aan die ontwikkeling van die opleiding van leksikograwe nie. Opleiding van leksikograwe moet 'n komponent vorm van die metaleksikografie. Indien dit nie die geval is nie, ontstaan die situasie wat tans waarneembaar is: praktiese leksikograwe steur hulle te min aan die teoretiese leksikografie en die navorsers en akademici skenk te min aandag aan die praktiese leksikografie. Om hierdie kringloop te verbreek, moet die praktiese en teoretiese leksikografie nader aan mekaar beweeg en die opleiding van leksikograwe speel 'n belangrike

rol hierin. Studente in die leksikografie moet toegerus word in sowel die metaleksikografie as in die praktiese leksikografie, sodat diegene wat betrokke raak by die opleiding van leksikograwe opgewasse is daarvoor. 'n Leksikograaf moet gevolglik opgelei word om in staat te wees om sy kennis effektief te kan oordra en ook oor kennis beskik van watter komponente noodsaaklik is en aan 'n nuweling oorgedra behoort te word. In die volgende gedeelte gaan ondersoek ingestel word na 'n voorgestelde uiteensetting van die metaleksikografie wat deel behoort te vorm van die leksikograaf se opleiding.

2.4 METALEKSIKOGRAFIE AS DEEL VAN OPLEIDING

Die metaleksikografie moet 'n essensiële deel uitmaak van die opleiding van 'n leksikograaf. Volgens Wiegand (1984: 15) bestaan die metaleksikografie uit 'n aantal woordeboeknavorsingsgebiede. Hierdie aspekte wat alles deel behoort te vorm van die opleiding van die leksikograaf, word vervolgens uiteengesit:

- i) Gebruikersnavorsing en navorsing oor die sosiale status van woordeboeke
- ii) Navorsing oor die geskiedenis van die leksikografie
- iii) Navorsing oor die kritiek op bestaande woordeboeke
- iv) Woordeboekdidaktiek
- v) 'n Algemene teorie van leksikografiese taalbeskrywing wat in die volgende onderdele uiteenval:

I. Algemene deel

- i) Doelstellings van woordeboeke
- ii) Relasies tot ander teorieë en beginsels (in aanverwante dissiplines en subdissiplines)
- iii) Beginsels uit die geskiedenis van die leksikografie

II. Bestuursteorie (byvoorbeeld werksverdeling ten opsigte van arbeidsvelde)

III. Teorie van leksikografiese taalnavorsing

- i) Dataversameling
- ii) Dataverwerking
- iii) Rekenaarondersteuning

IV. Teorie van leksikografiese taalbeskrywing

- i) Woordeboektipologie
- ii) Teksteorie vir leksikografiese tekste

Dit is belangrik om daarop te let dat woordeboekdidaktiek ook die nodige aandag moet verdien. Aandag kan geskenk word aan hoe opleiding moet geskied, wat die doelwitte van die opleiding sal wees, aspekte van leksikografie wat gedek moet word tydens die opleiding en werwing van potensiële kandidate.

Baie kritiek word uitgespreek op die swak leksikografiepraktyk wat ontstaan as gevolg van die ontkenning van leksikografie as 'n onafhanklike wetenskap. Navorsers het uiteenlopende menings

aangaande wat die oorsaak van die swak leksikografiepraktyk is. Tarp (2000: 207) voel dat leksikografie moet meer fokus op 'n gebruikersgeoriënteerde perspektief. Sinclair (1984: 12) beklemtoon dit dat leksikografie as 'n akademiese vak gevestig moet word. Swanepoel (2001: 160) stel andersyds 'n metodologie voor vir die verbetering van die funksionele kwaliteit van woordeboeke en Wiegand (1984: 13) beklemtoon die struktuur en inhoud van leksikografieteorie. Geeneen van die aspekte van die leksikografie kan woordeboekkwaliteit op sigself verbeter indien die leksikograaf nie bekwaam is nie. Onvoldoende navorsing in die opleiding van leksikograwe lei tot swak opgeleide leksikograwe en akademici wat nie in staat is om leksikograwe behoorlik op te lei nie. Gevolglik moet leksikografiedidaktiek deel vorm van die metaleksikografie en moet studente onderrig word en in staat wees om op hul beurt weer leksikograwe te kan oplei.

2.5 SAMEVATTING

Dit is nodig dat leksikografie as 'n onafhanklike vakdissipline erken word en dat voornemende leksikograwe ook sodoende besef dat dit noodsaaklik is dat hulle in die teorie en metaleksikografie onderlê moet word indien hulle suksesvolle leksikograwe wil wees. 'n Leksikograaf moet 'n uitgebreide teoretiese basis hê waarop praktiese vaardighede gebou kan word om hom sy volle potensiaal te laat bereik.

In hierdie tesis word daar van die standpunt uitgegaan dat voornemende leksikograwe reeds algemene taalopleiding op tersiêre vlak ondergaan het en nou wil spesialiseer in leksikografie. In hoofstuk 3 word daar gekyk na die profiel van 'n bekwame leksikograaf.

HOOFSTUK 3: 'n BEKWAME LEKSIKOGRAAF

3.1 INLEIDING

Die navorser is van mening dat vele studente 'n teoretiese kursus in leksikografie suksesvol sal kan volg, maar dat slegs enkeles in staat sal wees om aan die saamstel van woordeboekartikels te kan werk. 'n Bekwame leksikograaf behoort deur drie fases van praktiese opleiding te gaan voordat hy ten volle toegerus is vir sy taak. Vervolgens gaan daar na die drie fases van opleiding gekyk word, voordat daar aan ander kenmerke en vaardighede van 'n leksikograaf aandag geskenk word.

3.2 FASES VAN OPLEIDING

Tydens die algemene opleiding van 'n leksikograaf kan daar drie fases van opleiding onderskei word, naamlik (a) opleiding in die algemene leksikografie en metaleksikografie; (b) opleiding binne die taalfamilie en taalspesifieke opleiding en (c) opleiding van die spesifieke woordeboekhuis. Die opleiding beweeg van taalonafhanklik na taalspesifiek en ook woordeboekspesifiek. Dit is veral die laaste fase van opleiding wat van toepassing is op die praktiese opleiding. Die basiese kennis van leksikografie en metaleksikografie word gewoonlik in die akademiese opleiding gedek. Die student behoort ook reeds agtergrondkennis van die taalfamilie te gekry het deur blootstelling aan Historiese Taalkunde op tersiêre vlak.

Opleiding van die spesifieke woordeboekhuis is noodsaaklik aangesien elke uitgewer sy eie werkswyse het en moontlik van byvoorbeeld verskillende rekenaarprogramme en redaksionele stelsels gebruik maak. Alle nuwelinge by 'n spesifieke

woordeboekhuis sal dus opleiding moet ondergaan, selfs al het die persoon elders baie ondervinding in die leksikografiepraktyk opgedoen.

Die opleidingsfases wat hier bo genoem is, behels praktiese opleiding binne die woordeboekhuis. Dit is egter ook nodig dat 'n leksikograaf oor sekere kennis en vaardighede beskik, waarvan almal nie aangeleer kan word nie. Vervolgens word daar na enkele van hierdie kenmerke gekyk.

3.3 KENNIS EN VAARDIGHEDE VAN 'n LEKSIKOGRAAF

In antwoord op die vraag oor watter kwaliteite goeie definieerders moet beskik, het Landau (Van Schalkwyk, 1995: 267) die volgende vier punte uitgelig:

- i) Hulle moet in staat wees om goed en gemaklik te kan skryf.
- ii) Hulle moet analities kan dink.
- iii) Hulle moet oor 'n wye, maar nie noodwendig diep nie, kennisveld beskik.
- iv) Hulle moet 'n taalaanvoeling hê, *Sprachgefühl*, 'n gevoel van bekwaamdheid van uitdrukking, 'n aanvoeling vir nuanse, styl en idioom.

Vir Tarp (2000: 201) is die volgende eienskappe onontbeerlik vir 'n leksikograaf: leksikografiese vaardighede, linguistiese kennis en algemene kulturele en ensiklopediese kennis.

Die WAT het verdere persoonlikheidseienskappe wat hulle as noodsaaklik vir 'n leksikograaf ag (Van Schalkwyk, 1995: 269). Dit is dat die persoon deursettingsvermoë moet hê, in staat moet wees om

in 'n span te werk, doelgeoriënteerd moet wees en 'n goeie vermoë moet hê om take te voltooi. Die enigste manier om te verseker dat die regte persoon as leksikograaf aangestel word, is deur deeglike personeelbeplanning en spesifikasies. Van Schalkwyk is van mening dat dit die belangrikste eienskap vir enige leksikograaf is om lief te wees vir formulering of skryf. Hy noem ook dat dit internasionaal dikwels voorkom dat 'n leksikograaf die minimum opleiding in leksikografie het, maar 'n persoon is wat lief is vir formuleer. Hierdie persone kom dan dikwels uit beroepe soos die regte en advertensiewese. Dit lyk of taalkundiges oor die algemeen beter vaar met formulering as letterkundiges (Van Schalkwyk, 2003). Dit is egter belangrik om daarop te let dat die leksikografiese praktyk ander eise stel as die teorie of akademie.

Volgens Van Schalkwyk (2003) sal daar tydens die sifting van kandidate vir 'n moontlike leksikografiese pos gekyk word na die eienskappe waaroor die kandidaat reeds beskik. Dit sal 'n kombinasie van vaardighede en persoonlikheidseienskappe wees. Dit is egter van belang dat in gedagte gehou word dat die persoon (indien hy nog nie praktiese ondervinding as leksikograaf gehad het nie) nog die nodige indiensopleiding moet ondergaan om sy vaardighede te ontwikkel en kennis op te doen om 'n suksesvolle leksikograaf te kan wees.

Luidens Van Schalkwyk (2003) is die prosedure vir die aanstelling van 'n nuwe leksikograaf by die WAT baie effektief. Indien daar 'n vakature is, word die kandidate gesif en die drie topkandidate word genooi om die opleidingskursus gratis by te woon. Die gevolg is dat die kandidate die geleentheid kry om hul kennis te verbreed en die WAT aan die ander kant seker kan wees dat die kandidaat wat aangestel word, in staat is om die werk te doen.

Alhoewel sekere eienskappe en kenmerke belangrik is, moet die leksikograaf ook weet hoe en waarop hy hierdie eienskappe moet fokus om dit optimaal te kan benut. Dit is daarom noodsaaklik dat die voornemende leksikograaf deeglik ingelig word aangaande die take van 'n leksikograaf. In die volgende gedeelte word daar kortliks hieraan aandag geskenk.

3.4 DIE LEKSIKOGRAAF SE HOOFTAKE

Die leksikograaf se hooftaak is een van analise en sintese. Analise beteken dat die persoon soveel as moontlik van die woord moet ontdek en sintese is dat die leksikograaf die geselekteerde data ondubbelsinnig aan die gebruiker moet oordra. Die leksikograaf moet gevolglik besluit watter tipe data in die woordeboek opgeneem moet word en hoe dit aan die gebruiker oorgedra moet word (Atkins *et al*, 1997: deel I).

Indien daar ondersoek ingestel word na alle leksikografiese aktiwiteite, is dit volgens Smit (1996: 4) gemik op die produksie van 'n gebruiksvoorwerp of 'n handelsartikel. Die leksikografiese proses is dus gerig op die produksie van 'n woordeboek. Nieteenstaande word 'n ander aktiwiteit, naamlik die kulturele praktyke van woordeboekgebruik gestimuleer. Metaleksikografie en die leksikografiepraktyk sal van min waarde wees indien die kulturele aktiwiteit van woordeboekgebruik nie uitgevoer kan word nie. 'n Woordeboek moet op so 'n wyse saamgestel word dat dit as 'n funksionele houer van kennis gebruik kan word (Gouws, 2001: 60). 'n Woordeboek sal van geen waarde wees indien die leksikografiese proses net daarop gemik is om 'n woordeboek te vervaardig en die gebruikersbehoefte word nie ag geneem nie. Gouws wys daarop dat

hierdie doelwit nie verwesenlik kan word sonder die nodige opleiding aan leksikograwe nie. Die leksikograaf moet geleer word om ondersoek in te stel na die vaardighede en vermoëns waaroor die gebruiker beskik en sy produk na aanleiding hiervan ontwerp. Die leksikograaf moet dus vasstel wie sy teikengebruiker is, asook wat sy behoeftes en naslaanvaardighede is. Die voornemende leksikograaf moet in staat gestel word om die behoeftebepaling effektief toe te pas sodat die gebruiker maklik en ondubbelsinnig kan vind waarna hy soek.

In aansluiting by Gouws, stel Wiegand (Smit, 1996: 8) dit dat die belangrikste aanname van leksikografie is dat woordeboekgebruikers bestaan en dat hierdie gebruikers woordeboeke gebruik om inligting aangaande linguistiese uitdrukkings te verkry. Hy stel dit dat dít die belangrikste doel van woordeboeke is.

'n Vraag wat dus sentraal in die beoefening van leksikografie staan, is: wie is die gebruiker van 'n spesifieke woordeboek? Dit is een van die eerste besluite wat deur die leksikograaf geneem moet word en waaraan daar voldoende aandag geskenk moet word tydens die opleiding. Die **teikengebruiker** van 'n spesifieke woordeboek en sy behoeftes moet krities ondersoek kan word. Die leksikograaf moet onderlê word om byvoorbeeld 'n definisie te skryf sodat dit geskik is vir 'n spesifieke teikengroep. Aspekte van die gebruikersprofiel wat in ag geneem moet word, is die ouderdom, geslag, moedertaal, bedrewendheid in die spesifieke taal en kwalifikasies van die gebruiker (Atkins *et al*, 1997: Blok 1A). Die leksikograaf moet ook vooraf bepaal waar en waarvoor die woordeboek gebruik gaan word. Daar is basies twee verskillende tipes algemene gebruiksituasies (Tarp, 2000: 195). Eerstens kan die gebruiker die woordeboek raadpleeg om kommunikasie te fasiliteer. Tweedens, kan die

gebruiker die woordeboek raadpleeg om kennis van 'n spesifieke onderwerp te verkry, of in ander gevalle, om 'n vreemde taal te leer en te bestudeer. Hierdie twee situasies is onderskeidelik kommunikasie-georiënteerd en kennisgeoriënteerd (Tarp, 2000: 195). Die leksikograaf moet onderrig word sodat hy oor die vaardighede beskik om beide gebruikssituasies te kan aanspreek.

3.5 SAMEVATTING

Dit is nodig dat 'n voornemende leksikograaf oor sekere eienskappe beskik en dan verder opgelei word om spesifieke vaardighede aan te leer. 'n Leksikograaf moet goed kan formuleer en 'n wye algemene kennis hê. 'n Aanvoeling vir die behoeftes van die teikenmark moet ook ontwikkel word met die hulp van navorsing aangaande die teikenmark.

Die verskillende opleidingsmodelle wat bestaan poog om dié kenmerke en vaardighede deel te maak van die leksikograaf. Voorts gaan enkele van die modelle bespreek word.

HOOFSTUK 4: ENKELE MODELLE VIR DIE OPLEIDING VAN LEKSIKOGRAWA

4.1 INLEIDING

Ondersoek gaan ingestel word na verskillende modelle van opleiding vir leksikograwe. Dit blyk duidelik uit die voorafgaande hoofstukke dat daar 'n behoefte onder leksikograwe is aan die ontwikkeling van 'n stel riglyne vir onervare leksikograwe. Om 'n verbetering in die kwaliteit van die leksikografiepraktyk te bewerkstellig, moet leksikograwe bewus gemaak word van die bestaan van die leksikografieteorie. Verder moet leksikograwe ook besef dat indien hulle 'n beter samestelling van woordeboeke wil teweegbring, dit noodsaaklik is om hulle woordeboeke volgens die kriteria in hierdie teorie saam te stel (Gouws, 2001: 59). 'n Basis van deeglike teoretiese kennis moet gevestig word by alle leksikograwe om suksesvolle leksikografie te verseker. Hierdie basis kan slegs gevestig word indien daar opleiding verskaf word wat die leksikografiese proses deeglik bestudeer en die student onderlê in die kuns van woordeboekskryf. In der waarheid moet drie groepe mense leksikografiese opleiding ontvang om te verseker dat woordeboeke doeltreffend benut kan word. Dit is die persone wat betrokke is by die beplanning en skryf van die woordeboek, dié wat die woordeboek gebruik en laastens, dié wat oor die vaardighede en kennis moet beskik om die eerste twee groepe te onderrig. Hierdie hoofstuk fokus op die eerste groep persone se opleiding – dié wat die woordeboek moet beplan en skryf. Vervolgens word Hartmann se navorsing in dié verband bespreek.

4.2 HARTMANN SE NAVORSING

Na aanleiding van navorsing wat deur Hartmann (1992: 529) gedoen is aangaande opleiding aan leksikograwe, is twee moontlikhede ondersoek: dissiplinegeoriënteerdheid (vakgebied) en aktiwiteitgeoriënteerdheid. Die dissiplinegeoriënteerde benadering begin met die vraag van wat die onderafdelings van leksikografie is en watter kennis daarvan benodig word. Dit is “woordeboeknavorsing” en die vier subafdelings, naamlik woordeboektipologie, woordeboekkritiek, woordeboekgeskiedenis en gebruikerstudies. Die aktiwiteitgeoriënteerde benadering fokus op die praktyk van woordeboekmaak en sluit die vaardighede in wat benodig word om die woordeboekproses te kan voltooi, byvoorbeeld in terme van prosesse soos dataverkryging, definiëring, uitleg, asook sekere instrumente wat benodig mag word, byvoorbeeld rekenaars. Hartmann het besluit om die twee benaderings te kombineer en 'n basiese kernkursus saam te stel. Hierdie kursus bestaan uit vyf modules van ongeveer twintig uur kontakonderrig elk - die student se werkslading is dus ongeveer driehonderd uur. Die kursus word soos volg uiteengesit:

- i) Die beginsels en praktyk van publisering
- ii) Rekenarisering in leksikografie
- iii) Die weergawe van betekenis in die woordeboek
- iv) Tipologie en komponentstrukture van woordeboeke
- v) Een van die volgende:
 - Die gebruikersperspektief in woordeboeknavorsing
 - Die sosiale stratifikasie van die leksikon
 - Seminaar in leksikografiese praktyk
 - Terminologie

Daar is ook gespesialiseerde opsies waar twee of drie modules gekies word. Die totale werkslading van die student is weer eens driehonderd uur. Die student kan uit die volgende modules kies:

- i) Geskiedenis van die leksikografie en nasionale tradisies
- ii) Terminografie
- iii) Elektroniese woordeboeke
- iv) Tweektalige leksikografie
- v) Gevorderde sintaksis en semantiek vir woordeboekmaak
- vi) Woordeboeke en woordvorming
- vii) Woordeboekkritiek
- viii) Aanleerderwoordeboeke

Tesame met die akademiese gedeelte, soos vroeër uiteengesit, is daar ook 'n indiensopleidingskema geïntegreer wat 'n periode van praktiese plasing by 'n "werklike" woordeboekprojek insluit. Voornemende studente moet 'n toelatingstoets aflê wat hul basiese kennis van linguistiek moet weerspieël. Volgens Gouws (2003) ondervind hierdie ERASMUS-projek tans verskeie struikelblokke wat oorkom moet word, onder andere die deelname van 'n Nederlandse Universiteit, wat dit ontoeganklik maak vir baie studente as gevolg van die taal.

Die navorser is van mening dat indien Hartmann se indeling bestudeer word, lyk dit asof sommige van die keuses sonder genoegsame nadenke daargestel is. Die basiese kernkursus bied 'n keuse tussen vier opsies. Terminologie is die enigste module wat werklik 'n gespesialiseerde rigting hier is en die ander behoort almal verpligtend te wees. Ook by die gespesialiseerde opsies lyk die keuses arbitrêr. Dit is noodsaaklik vir enige leksikograaf om oor kennis te beskik van woordeboekkritiek om in die praktyk te kan

onderskei tussen goeie en swak leksikografiese praktyke en prosesse. Woordeboeke en woordvorming is 'n verdere module wat verpligtend behoort te wees, asook die geskiedenis van die leksikografie en nasionale tradisies.

Dit lyk asof daar heelwat tekortkominge in Hartmann se voorgestelde kursus is. Die kursusse van die Buro van die WAT word vervolgens bespreek.

4.3 BURO VAN DIE WAT

4.3.1 Algemeen

Die WAT verskaf nasionaal en internasionaal opleiding aan ontwikkelende leksikograwe. Versoeke om opleiding is van verskeie Afrika-lande ontvang, onder andere Egipte, Tanzanië, Kenia, Angola en Gaboen en opleiding is reeds by sekere van die lande gegee (Van Schalkwyk, 1995: 277). Taalpraktisyns van Pretoria Technikon het ook al hul opleiding in algemene leksikografie en gerekenariseerde leksikografie by die WAT ontvang. Dit is duidelik dat die WAT se opleidingsprogram hoog geag word en 'n verskil maak aan die leksikografiepraktyk in Afrika.

In 1987 het die bestuur van die WAT agtergekom dat daar twee ernstige tekortkominge by die Buro bestaan wat aangespreek moet word. Die tekorte was 'n goeie indiensopleidingprogram en 'n manier van prestasiemeting. Beide die probleme is op 'n effektiewe en weldeurdagte wyse aangespreek en 'n verbetering is verkry in die produktiwiteit en kwaliteit van die werk wat deur die leksikograwe gelewer word (Van Schalkwyk, 1995: 271).

Kragtens Van Schalkwyk het nuwe personeel wat oor 'n magistergraad beskik, vroeër vir vier jaar opleiding ontvang voor hulle in staat was om onafhanklik te kan werk. Met die nuwe indiensopleiding word nuwe personeel binne vier tot ses maande toegerus met die kennis en vaardighede wat hulle benodig om 'n suksesvolle leksikograaf te wees. Alle leksikograwe by die WAT werk in spanne en nuweling word aan 'n mentor toegewys wat individuele aandag, hulp en leiding aan die persoon verskaf. Deur die mentorprogram word gepoog om die ervaring van die senior mense te kombineer met die teoretiese kennis van die jong leksikograwe. 'n Professionele opleidingsprogram word deur enige nuwe personeellid (ongeach die pos of posvlak) by die WAT gevolg vir die eerste twee weke wat hy in diens is. Daarna volg spesifieke opleiding, soos deur verskillende posisies vereis word. Deurlopende personeelopleiding speel ook 'n belangrike rol by die WAT en algemene personeelontwikkeling vind verder een maal 'n jaar plaas.

Die opleiding wat deur die WAT aangebied word (veral die kort kursusse), word aangepas om te pas by die studente. Aanbiedings is dikwels ook gemik op dosente wat die teorie aanbied, sodat hulle in voeling met die praktyk bly. Die WAT verryk hul onderrigproses verder deur die uitgee van die vaktydskrif, *Lexikos* en dosente aan tersiêre instellings lewer dikwels 'n bydrae tot die tydskrif. Die opleidingsprogramme word ook aangepas om leksikografiese projekte van diens te wees. 'n Groot aantal redaksielede van die nasionale leksikografiese eenhede (byvoorbeeld Xhosa, Zoeloe en Sepedi) se opleiding is ten dele deur die WAT hanteer. Die WAT speel ook 'n belangrike rol in die Pan Suid-Afrikaanse Taalraad se verrigtinge (Van Schalkwyk, 2003).

Die *WAT* glo in korporatiewe leksikografie en gevolglik ook korporatiewe opleiding. Die teorie en praktyk moet ineengevleg word om 'n eenheid te vorm waar die twee optimaal saamwerk. Die *WAT* is voorstaanders van vakansiewerk waar studente die geleentheid ontvang om aan die praktyk blootgestel te word en deel te kan neem aan die leksikografiese proses en te kan waarneem hoe die proses hanteer word.

Van Schalkwyk (2003) is ten gunste van samewerkingsmoontlikhede tussen die Buro en die opleidingsinstansies. Om die volmaakte balans tussen teorie en praktyk aan 'n student te verskaf, moet die student die nodige blootstelling by 'n woordeboekeenhed ontvang. Verskeie opleidingsinstansies maak reeds gebruik van praktiserende leksikograwe om die praktyk na die klaskamer te bring vir die studente. Die *WAT* bied ook 'n vyfdagkursus vir persone wat reeds by 'n woordeboekeenhed werksaam is.

4.3.2 Vyfdagkursus

Die uiteensetting van die vyfdagkursus wat die *WAT* aanbied vir studente en leksikograwe buite die *WAT* word hieronder uiteengesit.

- **BEPLANNING EN BESTUUR VAN 'n LEKSIKOGRAFIESE PROJEK**
 - I. Strategiese beplanning van 'n leksikografiese projek
 Die komponente van strategiese beplanning
 - i) Strewe en taak van die projek
 - ii) Historiese oorsig
 - iii) Strategiese fokusareas

- iv) Situasiëbeskrywing
 - Intern
 - Ekstern
- v) Analise van die omgewing
 - Beperkende faktore (swakhede) in die interne omgewing
 - Ondersteunende faktore (sterk punte) in die interne omgewing
- vi) Omgewingstendense
 - Beperkende faktore (bedreigings) in die eksterne omgewing
 - Ondersteunende faktore (geleenthede) in die eksterne omgewing
- vii) Scenario's
- viii) Beplanningsaannames
- ix) Strategiese beleidsriglyne
- x) Doelstellings
 - Einddoel
 - Langtermyn doelstellings
 - Mediumtermyn doelstellings
 - Korttermyn doelwitte
- xi) Plan van aksie

II. Waardes van toepassing op 'n leksikografiese projek

▪ ALGEMENE LEKSIKOGRAFIE

- i) Inleiding, kriteria vir insluiting, lemmatipes
- ii) Etikettering en die hantering van beledigende en sensitiewe leksikale items
- iii) Polisemiese versus homonimiese lemmas
- iv) Rangskikking van polisemiese onderskeidings
- v) Verskillende soorte definisies²

- vi) Algemene beginsels van definiëring
- vii) Semantiese verhoudings
- viii) Grammatikale data en die aanbieding daarvan
- ix) Uitspraak
- x) Redigering

▪ REKENAARLEKSIKOGRAFIE

- i) Oriëntering en algemene oorsig
- ii) Stelselontleding en –ontwerp
- iii) Die versameling van taalmateriaal en die samestelling van 'n databasis
- iv) Taaldiens
- v) Gestruktureerde teks en SGML
- vi) Kantoorpublikasies

Dit is duidelik dat die *WAT* se program op verklarende woordeboeke fokus en dat studente geen leiding ontvang betreffende vertalende woordeboeke nie. Gespesialiseerde gebiede soos terminologie, kry ook geen behandeling nie. Indien die bestek van die kursus in ag geneem word, is dit te verstane dat die kursus nie aandag aan hierdie komponente gee nie. Dit is egter onverstaanbaar dat iets belangriks soos die gebruikersperspektief of gebruikersanalise nie onder die Algemene Leksikografie die nodige aandag kry nie. Onder die Bestuursaspekte word die omgewing wel ontleed en die hoop is dat die gebruiker se behoeftes hier na vore sal kom.

Behalwe vir die vyfdagkursus vir studente en leksikograwe buite die *WAT*, beskik die *WAT* ook oor 'n goed gestruktureerde indiensopleidingprogram vir nuwe leksikograwe waarna daar vervolgens gekyk sal word.

4.3.3 Indiensopleidingprogram by die WAT

Die indiensopleidingprogram van die WAT bestaan uit dieselfde drie hoofafdelings as die vyfdagkursus: 'n kursus in die algemene leksikografie, wat aangebied word op 'n inleidende en gevorderde vlak, 'n kursus in gerekenariseerde leksikografie en 'n kursus in die beplanning en bestuur van 'n leksikografiese projek (Van Schalkwyk, 1995: 272). 'n Inleidende kursus van ses weke word vir alle nuwe redigeerders by die WAT aangebied. Hierdie kursus gee aan die voornemende leksikograaf 'n oorsig van die wêreld van die leksikograaf sodat die kandidate kan sien of hulle geskik is vir die werk. Terselfdertyd kry die WAT die geleentheid om die kandidate te evalueer. Hierna volg 'n intensiewe opleidingsprogram van ses maande. Spesialisopleiding word deur verskillende senior personeel aan die nuwe leksikograaf verskaf. Die inhoud van die indiensopleidingprogram van die WAT word vervolgens verskaf.

ALGEMENE LEKSIKOGRAFIE

I. INLEIDING

- teikengroep
- woordeboektipologie
- data (dataversameling)
- mikro- en makrostruktuur
- belangrikste datatipes
- woordeboekinskrywing
- lemma en leksikale item
- woordeboekdefinisie (definiendum, definiens)
- woordeboekartikel
- diachronie en sinchronie

- leksikografie/leksikologie/metaleksikografie

II. KRITERIA VIR INSLUITING

Elke woordeboekprojek moet sekere kriteria neerlê vir die besluitneming oor watter lemmas ingesluit en watter uitgelaat moet word.

III. VERSKILLENDIGE Tipes LEMMAS AS WOORDEBOEK- INSKRYWINGS

IV. ETIKETTERING

- Leksikografiese funksie van etikette
- Verskillende tipes lemmas
- Verskille tussen stilistiese en grammatiese etikette

V. LEKSIKALE BETEKENIS

- Polisemie/homonimie
- Ordening van betekenisonderskeidings
- Verskillende tipes definisies
- Definiens en woordfunksie
- Algemene beginsels van definiëring
- Hantering van geslag/vernederende items in definisies
- Sinonieme en semantiese opposisies

VI. GRAMMATIESE INLIGTING EN DIE WEERGAWE DAARVAN

- Aanduiding van woordfunksie
- Aanduiding van sintaktiese konteks (onder andere kollokasies en sitate)
- Morfologiese inligting

VII. UITSPRAAK

- Gedeeltelike of volle transkripsie
- Ortografiese herkonstruksie/fonetiese alfabet
- Klemaanduiding
- Lettergreepaanduiding

VIII. LEXI-WAT TEMPLAAT

Die templaar beskryf die struktuur waarin die woordeboekartikel aangebied word.

IX. OEFENINGE (PRAKTIESE WERK) OP 'n DEURLOPENDE BASIS

In die kursus oor gerekenariseerde leksikografie word kandidate opgelei in die gebruik van die harde- en sagteware wat die Buro gebruik. Aandag word geskenk aan die teoretiese ontwikkeling, tegniese strukturering, samestelling en gebruik van 'n elektroniese databasis. Praktiese prosesse, soos die invoer van data, dataverkryging, voorbereiding van 'n manuskrip en uitleg, word ook

gedemonsteer. Leksikograwe kan ook opleiding aangaande die beplanning en bestuur van 'n leksikografiese projek ontvang.

Volgens Van Schalkwyk (2003) word kandidate gedurende die tydperk van opleiding, asook daarna, toegewys aan 'n mentor. Die begeleidingsprogram is ontwikkel met inagneming van die spesifisies vir elke pos. Deel van die mentorprogram is ook die oordrag van waardes, doelwitte en beplanning van die Buro. Die mentor is deurlopend op hoogte van die kandidaat se vordering en terugvoer word ook voortdurend aan die kandidaat verskaf.

Sodra die voornemende leksikograaf in staat is om 'n manuskrip onafhanklik van sy mentor voor te berei, word hy ingedeel in 'n span wat uit 'n senior mederedakteur en twee mederedakteurs bestaan. Daar bestaan verskillende metodes hoe die groep as 'n span kan saamwerk, altyd onder die leiding van die senior mederedakteur. Die werk van elke individu en ook dié van die groep word geëvalueer met behulp van voorafopgestelde norme. Aanmoediging en hulp word verskaf waar dit nodig blyk te wees. Die Buro maak van twee norme gebruik om die sukses van die indiensopleidingprogram te evalueer:

- die produksie van elke redaksielid
- die tyd wat geneem word om 'n volume vir die *WAT* te skryf.

Die afgelope paar jaar was daar 'n opmerklike toename in die aantal bladsye manuskrip wat per persoon per maand geskryf word (Van Schalkwyk, 1995: 276). Hierdie toename in produksie is te danke aan die uitmuntende indiensopleidingprogram, strategiese beplanning en die rekenarisering van die Buro.

Die Buro het gesien dat daar wêreldwyd en ook spesifiek in Suid-Afrika 'n behoefte is aan indiensopleiding in die leksikografieveld. Dit is duidelik dat die program wat hulle aan voornemende leksikograwe bied uitstekende resultate lewer. Die sukses kan toegeskryf word aan die feit dat die opleidingsprogram goed ontwerp is en behoeftegeoriënteerd is, verder word dit ondersteun deur 'n beplande bestuursraamwerk. Volgens Van Schalkwyk beskou die Buro die opleidingsprogram as hulle bydrae om meertaligheid 'n sukses te maak in Suid-Afrika (Van Schalkwyk, 1995: 277).

4.4 AKADEMIESE OPLEIDING EN INDIENSOPLEIDING

Soos gesien kan word in die *WAT* se opleidingsprogram is dit noodsaaklik dat voornemende leksikograwe blootstelling aan beide akademiese opleiding en indiensopleiding moet kry. Vroeër is daar reeds gemotiveer dat akademiese opleiding wel 'n regmatige plek verdien, maar indiensopleiding is die instrument wat die potensiaal verwesenlik. Landau (Van Schalkwyk, 1995: 270) is van mening dat beginners (met gevorderde grade in die linguistiek of ander velde) dikwels van die veronderstelling uitgaan dat hul akademiese opleiding hul genoegsaam voorberei het vir die gevorderde werk in leksikografie. Hulle voel dan teleurgesteld en seergemaak wanneer hulle ontdek dat hulle nog eintlik onkundig is. Hieruit is dit duidelik dat geen persoon na slegs akademiese opleiding opgewasse is om onafhanklik definisies te skryf en gevolglik geen verdere opleiding nodig het nie. Landau se standpunt is dat 'n goeie kandidaat in een jaar opgelei kan word (Van Schalkwyk, 1995: 270). Ander uitgewers, soos *Oxford English Dictionary*, verkies weer eerder kandidate met akademiese opleiding, maar hul opleiding neem steeds twee jaar (Van Schalkwyk, 1995: 270).

4.5 SAMEVATTING

Dit is duidelik uit die *WAT* se meetbare resultate (produksie) dat daar groot waarde in hul indiensopleidingprogram is. Die program is goed gebalanseerd en dek al die belangrikste aksies van die leksikografiese proses. Aangesien die *WAT* 'n verklarende woordeboek is, sal leksikograwe egter geen opleiding in die tweetalige leksikografieproses verkry nie.

Volgens die navorser moet opleiding in leksikografie modules insluit aangaande informasietegnologie, linguistiek, leksikografie en die ondervinding (prakties) om die woordeboekskryfproses te kan voltooi (die *WAT* sluit al hierdie modules in).

'n Gedeelte van die akademiese opleiding moet noodwendig substansiële ondervinding insluit. In die praktyk is dit dalk sinvol om nie van prakties te praat nie, maar eerder van ondervinding, aangesien die woord prakties/oefening verwarring veroorsaak omdat dit suggereer dat die werklike werk van 'n leksikograaf en die insig en vaardighede wat vir die werk benodig word, uitgesluit word van leksikografie as studieveld.

In hierdie hoofstuk is die aspekte uiteengesit wat aandag moet geniet tydens 'n leksikograaf se opleiding. Dit is egter nodig dat opleiding in die leksikografiese proses in meer besonderhede bestudeer moet word. Die volgende hoofstuk word daaraan gewy.

Definisies²: waar *definisie* gebruik word, verwys dit na woordeboekdefinisie

HOOFSTUK 5: OPLEIDING IN DIE LEKSIKOGRAFIESE PROSES

5.1 INLEIDING

'n Leksikografiese proses is deel van 'n uitgebreide historiese proses wat oorvleuel met die ontwikkeling van 'n taal. Volgens Wiegand (Gouws, 2001: 64) word 'n leksikografiese proses gevorm deur al die aktiwiteite wat lei tot die publikasie van 'n woordeboek as 'n teks. Hierdie aktiwiteite sluit nie net die samestelling van die woordeboek in nie, maar onder andere ook die beplanning en dataversameling. Die suksesvolle toepassing van 'n leksikografiese proses lei tot 'n woordeboek wat voorspelbaar, analiseerbaar en kontroleerbaar is. Die leksikografiese proses moet van so 'n aard wees dat die leksikograaf voortdurend en ook aan die einde van die proses, op die werk kan reflekteer (Gouws, 2001: 64).

Dieselfde outeur wys daarop dat die vasstelling van 'n leksikografiese proses lei tot die formulering van 'n woordeboekplan, wat die basis vorm vir al die besluite rakende die samestelling van die woordeboek. Elke leksikograaf moet die nodige leiding en kennis ontvang om die leksikografiese proses onafhanklik te kan uitvoer. Om die leksikografiese proses onafhanklik te kan uitvoer, moet die voornemende leksikograaf oor kundigheid beskik aangaande die algemene leksikografie. Daar gaan kortliks hierna gekyk word met verwysing na die struktuur en tipologie van woordeboeke.

5.2 ALGEMENE INLEIDING TOT LEKSIKOGRAFIE

Woordeboekprojekte en die taalgemeenskap wat hulle dien, is té belangrik om die samestelling van woordeboeke goedsmoeds in die hande van onbekwame en swak opgeleide leksikograwe te laat

(Gouws, 2001: 62). Alhoewel die meeste potensiële leksikograwe reeds oor kennis van die taalkunde of letterkunde beskik (wat van nut in die leksikografiepraktyk is), word ekspertopleiding in die leksikografie benodig. Dit is eerstens nodig dat die voornemende leksikograaf 'n algemene inleiding aangaande die vakgebied, leksikografie, kry – selfs al het die persoon 'n akademiese kwalifikasie. Dit sal verseker dat die leksikograaf weet wat in die praktyk van hom verwag word en wat sy pligte behels.

Om te verseker dat die voornemende leksikograaf een van sy belangrikste pligte - naamlik die nakoming van gebruikersbehoefte - kan nakom, moet hy oor die nodige kennis van die verskillende tipes woordeboeke en hul funksies beskik.

5.2.1 Tipologie van die woordeboek

Dit is volgens Gouws belangrik dat die leksikograaf oor kennis van die verskillende tipes woordeboeke (alfabeties of tematies; verklarend, vertalend; standaard, omvattend of pedagogies; ensiklopedies of linguisties; eentalig of tweetalig en diachronies of sinchronies) beskik, asook die eise wat elkeen aan hom stel (bogenoemde is na aanleiding van Zgusta se indeling gedoen). Die tipe woordeboek moet bepaal word aan die hand van 'n behoeftebepaling onder moontlike gebruikers. 'n Ontleding van die teikengebruikers moet gemaak word om die behoeftes en kennis van die teikengebruikers te bepaal (Gouws, 1989: 60).

Indien daar ondersoek ingestel word na die ontwikkeling van leksikografiese bronne op internasionale vlak, is daar sprake van 'n verband tussen woordeboeke en die standaardiseringproses van 'n gegewe taal. Daar bestaan 'n definitiewe prioriteitsorde van

woordeboektypes wat saamgestel moet word vir 'n sekere taal. Dit lyk of die bestaan van verklarende woordeboeke in 'n taal daarop dui dat die taal volledig gestandaardiseer is. Tale wat nog nie gestandaardiseer is nie, beskik dikwels nie oor enige verklarende woordeboeke nie. Woordeboeke in nie-gestandaardiseerde tale, is meestal tweetalige woordeboeke. 'n Besluit om 'n verklarende woordeboek saam te stel, dui daarop dat die taal gestandaardiseer is en dat daar reeds tweetalige woordeboeke bestaan (Gouws, 2001: 73).

Daar word verder uitgebrei aangaande die woordeboekgebruiker en die funksie van die woordeboek in 5.4 van hierdie tesis. Aansluitend by die tipe woordeboek, moet die leksikograaf ook voldoende kennis oor die struktuur van die woordeboek hê om die leksikografiese proses suksesvol te kan uitvoer. In die volgende gedeelte word die struktuur van die woordeboek uitvoerig bespreek.

5.2.2 Struktuur van die woordeboek

Die leksikograaf moet ook vertrou wees met die struktuur van die woordeboek. Woordeboeke bevat kennis en hierdie kennis moet op 'n sekere manier aan die gebruiker oorgedra word. Hedendaagse woordeboeke maak gebruik van die sogenaamde raamstruktuur om die verskillende datatipes in 'n woordeboek te akkommodeer (Gouws, 2001: 81). Die raamstruktuur bepaal dat 'n woordeboek uit 'n sentrale lys, voortekste en agtertekste bestaan. Vandag word deeglike beplanning en nadenke ook vereis vir die strukturering en inhoud van die voor- en agtertekste van die woordeboek. Hierdie buitetekste dra nie net by tot beter inligtingontsluiting vir die woordeboekgebruiker nie, maar speel ook 'n belangrike rol in die dataverspreidingsstruktuur

van die woordeboek. Voorts gaan die verskillende elemente binne die struktuur van 'n woordeboek bespreek word.

5.2.2.1 Die sentrale lys

Elke woordeboek bevat 'n sentrale lys aangesien dit die kern van die woordeboek vorm. 'n Struktuur vir enige nuwe woordeboek en enige woordeboekspesifieke leksikografiese proses moet verseker dat al die strukturele komponente op 'n funksionele wyse gebruik kan word.

Die sentrale lys bestaan uit artikeltrajekte met woordeboekartikels wat verskillende woordeboekinskrywings bevat. Daar bestaan verskeie strukturele komponente, waarvan die belangrikstes die volgende is:

- i) Makrostruktuur: dit is die versameling leksikale items wat ingesluit word in die woordeboek as lemmas en die primêre bewerkingsseenhede is.
- ii) Mikrostruktuur: dit is die versameling datakategorieë wat gegee word as deel van die bewerking van 'n lemma. 'n Makrostrukturele element saam met die mikrostrukturele bewerking vorm 'n woordeboekartikel.
- iii) Toegangstruktuur: dit is die soekroete wat deur 'n gebruiker gevolg word om 'n spesifieke lemma of inskrywing te vind. Onderskeid word gemaak tussen interne en eksterne toegangstruktuur. Die eksterne toegangstruktuur lei die gebruiker na die relevante lemma. Die interne toegangstruktuur lei die gebruiker na die relevante inskrywing in die artikel.

- iv) Adresseringstruktuur: die verhouding tussen 'n inskrywing en die artikel of inskrywing waarop dit gemik is, verwys na die adresseringstruktuur. Lemmatiese adressering kom voor wanneer die lemma die adres is van 'n spesifieke inskrywing. Nie-lemmatiese adressering is wanneer 'n ander mikrostrukturele element in die artikel die adres van die gegewe inskrywing is.
- v) Mediostruktuur: dit is die struktuur van kruisverwysing wat 'n gebruiker vanaf 'n verwysingspunt lei na die verwysingsadres. Artikelinterne kruisverwysing geskied binne die grense van die artikel en artikeleksterne kruisverwysing verwys 'n gebruiker na 'n inskrywing in 'n ander artikel of ander teks in die woordeboek.

5.2.2.2 Die buitetekste

Buitetekste word al meer deur leksikograwe aangewend en kan van groot nut vir die gebruiker wees. Swak buitetekste kan veroorsaak dat 'n woordeboek nie gebruikersvriendelik is nie en as kennisbron misluk. Dit is daarom van groot belang dat die opleiding wat 'n voornemende leksikograaf in die verband ontvang, voldoende en eietyd is.

Twee kategorieë van buitetekste kan onderskei word (Gouws, 2001: 84). **Ongeïntegreerde buitetekste** komplementeer die sentrale lys en word nie benodig om data en gevolglik inligting, van die sentrale lys te kan onttrek nie. **Geïntegreerde buitetekste** funksioneer saam met die sentrale lys en word benodig om optimale inligtingsverkryging te verseker. Die weglating van sekere data in die sentrale lys en die bespreking daarvan in 'n buitetekst, is 'n voorbeeld van geïntegreerde buitetekste. Die gebruiker word verwys na 'n buitetekst vir sekere data ter aanvulling van die bewerking in die sentrale lys.

Woordeboeke maak ook dikwels gebruik van die buitetekste om data wat nie normaalweg in 'n linguistiese woordeboek verskyn nie in te sluit. Agtertekste sluit dikwels verskillende lyste in soos byvoorbeeld name van lande, simbole en afkortings. Die *Reader's Digest Afrikaans-Engelse woordeboek* (Grobelaar, 1999 – van hier af *RD*) maak effektief gebruik van sulke buitetekste. Die leksikograaf het sekere data wat eintlik ensiklopedies van aard is en nie in 'n standaardwoordeboek hoort nie in die agtertekste ingesluit aangesien 'n bepaalde behoefte onder die gebruikers geïdentifiseer is. Sommige agtertekste van *RD* word tematies gerangskik en dit vergemaklik die ontsluiting daarvan vir die gebruiker.

Dit is belangrik dat die sentrale, sowel as die buitetekste van 'n woordeboek gebruikersgerig moet wees. Hierdie aspek van die woordeboek word vervolgens bespreek.

5.2.3 Gebruikersgerigtheid van die woordeboek

Die struktuur en formaat van die woordeboek speel 'n belangrike rol in die gebruikersgerigtheid van die woordeboek al dan nie. Dit is veral die gebruiksdata wat in die voortekste verskyn wat 'n belangrike rol speel in die toeganklikheid van die woordeboek en dit moet goed oordink word deur die leksikograaf. Dit is nodig dat die gebruiksinligting bondig, maar volledig moet wees en dat die riglyne wat in dié voorteks verskaf word, konsekwent toegepas word in die woordeboek. Dit is veral die artikeluitleg wat bepalend is in die vergemakliking van inligtingverkryging vir die gebruiker. Leksikograwe skenk nie altyd voldoende tyd en aandag aan aspekte soos bladsy-aanduiding, die hantering van afkortings, voorbeeldsinne

en etikette nie. Dit dra dan by tot die afname van die gebruikersvriendelikheid van 'n woordeboek.

Die voornemende leksikograaf moet tydens sy opleiding genoegsame kennis opdoen om daartoe in staat te wees om 'n gebruikersgerigte woordeboek, wat data ondubbelsinnig en duidelik oordra, te kan opstel. Die leksikograaf moet dus so onderrig word dat hy 'n breë kennisbasis opdoen.

5.2.4 Kennisbasis

Dit is uit voorafgaande duidelik dat die leksikograaf oor 'n basiese kennis van die verskillende komponente van 'n woordeboek moet beskik. Hierby ingesluit is onder andere die teoretiese aspekte van die makrostruktuur, mikrostruktuur en die raamstruktuur. 'n Kennis van die aard van die taalkundige data wat aangebied word, is ook belangrik. Tydens die opleiding van die potensiële leksikograaf moet hierdie teoretiese aspekte aan die hand van die leksikografiepraktyk aan die student geïllustreer word.

Die basiese werkswyse waarin die voornemende leksikograaf onderrig moet word, gaan vervolgens beskryf word. Alhoewel die prosesse van mekaar afhanklik is en die een eers moet plaasvind voor die volgende een kan gebeur (daar moet byvoorbeeld eers inligting ingewin word voor 'n besluit gemaak kan word oor watter inskrywings geïnkorporeer gaan word), oorvleuel die prosesse meestal in die praktyk. Aangesien 'n taal dinamies is en voortdurend verander, moet die leksikograaf in staat wees om nuwe data op 'n latere stadium te inkorporeer. Zgusta (1971: 224) wys aan die ander kant daarop dat oorvleueling net tot op 'n sekere punt aanvaarbaar is; anders kan baie tyd en geld op hierdie wyse verlore gaan.

Die navorser is van mening dat die leksikograaf deeglik onderlê moet word in die leksikografiese proses om die maak van die woordeboek te kan beplan vanaf die oomblik wat hy besluit hy wil 'n woordeboek skryf, tot by die terugvoer wat vanaf die gebruikers ontvang word. Hierdie proses sluit alles in wat gedoen moet word om 'n woordeboek te beplan, te maak, te bemark en te evalueer of dit suksesvol is al dan nie. Die saamstel van die woordeboek moet uiteraard begin by die bestuur en beplanning daarvan. In die volgende gedeelte sal daar gekyk word na die opleiding wat 'n voornemende leksikograaf moet opdoen om 'n woordeboekprojek te kan bestuur en beplan.

5.3 BESTUUR EN BEPLANNING

5.3.1 Die belang van bestuur en beplanning

Bestuur en beplanning van 'n woordeboekprojek is twee aspekte wat dikwels nie in die praktyk die nodige aandag kry nie en dikwels die oorsaak van 'n mislukte woordeboek is. McGregor (1985: 123) is van mening dat “dictionaries are like engineering feats. They must first be conceived and then written: first designed and then constructed”. Dit is daarom noodsaaklik dat die nuwe generasie leksikograwe die nodige opleiding ontvang in die bestuur en beplanning van 'n woordeboekprojek.

Die leksikografiese proses moet gedetailleerd beplan word en 'n goed oordinkte **woordeboekplan** moet opgestel word. Die woordeboekplan moet die basis vorm vir alle besluite rakende die samestelling van die woordeboek (Gouws, 2001: 64). Volgens Gouws bevat die woordeboekplan twee komponente, naamlik die **organisasieplan** en die **woordeboekkonseptualiseringsplan**. Die

organisasieplan is hoofsaaklik gerig op die bestuur en logistiek van die skryf van die woordeboek. Die woordeboekkonseptualiseringsplan het te make met die leksikografiese elemente en sluit aspekte soos woordeboektipologie, teikenmark en struktuur van die woordeboek in.

Die navorser stel voor dat die beplanning van alle leksikografiese aktiwiteite vir enige woordeboek, deur 'n uitgebreide leksikografiese plan bestuur moet word. Dit beteken dat daar skakeling moet wees tussen die verskillende projekte indien daar aan meer as een projek binne die spesifieke uitgewershuis gewerk word. Die samestelling van elke individuele woordeboekprojek moet binne die raamwerk van die leksikografiese proses (wat spesifiek vir daardie woordeboek saamgestel is), geskied.

Nadat 'n uitgebreide leksikografiese proses ontwikkel en beplan is, moet die woordeboekplan opgetrek word. Die **organisasieplan** moet onder meer aandag skenk aan die doel van die woordeboek. Die doel van die woordeboek word onder andere bepaal deur die tipologiese aard van die woordeboek en die teikengroep (Gouws, 2001: 66). Die werklike doel van die woordeboek beteken dat die teikengebruiker die woordeboek suksesvol kan benut.

Vir 'n teikengebruiker om 'n woordeboek optimaal te kan benut, moet 'n leksikograaf onder andere sorg dat hy konsekwent optree. Om dit te verseker moet daar 'n stylgids opgestel word.

5.3.2 Stylgids

As deel van die woordeboekkonseptualiseringsplan, moet daar 'n raamwerk saamgestel word waarbinne die struktuur, inhoud en uitleg van die woordeboek bepaal word. Die saamstel van 'n leksikografiese instruksieboek of stylgids, is een van die eerste take wat leksikograwe moet doen as 'n nuwe woordeboek beplan word. Volgens Gouws (2001: 67) behoort die instruksieboek 'n uitgebreide beskrywing te bevat van die sisteme wat op die woordeboek toegepas word. Hierdie dokument verseker dat die werkswyse wat die leksikograwe volg, konsekwent en sistematies is. Sake wat in 'n instruksieteks aangespreek behoort te word, is die lemmatiseringsproses, die gebruik van tipografiese en nie-tipografiese struktuurmerkers in artikels, die aanduiding van verskillende woordsoorte van 'n lemma, die gebruik van afkortings in die metataal van die woordeboek en die aanduiding van 'n nuwe soekzone in die woordeboek.

Die instruksieboek verseker dat alle leksikograwe wat aan dieselfde woordeboek werk, konsekwent optree en ook dat hulle opvolgers weet wat die werkswyse is wat gevolg is. Die volgende fase behels die opstel van die mikrostrukturele program.

5.3.3 Mikrostrukturele program

Die mikrostrukturele program van die woordeboek moet ook tydens die algemene beplanning bepaal word. Dit sal bepaal watter datakategorieë by die lemmabehandeling ingesluit moet word asook die tipiese posisie binne die artikel wat aan die spesifieke kategorie toegeken word. Hier sal die leksikograaf byvoorbeeld aandui dat die meervoud en verkleining direk na die lemma aangedui word en dat dit gevolg word deur die woordsoortaanduiding. Die mikrostrukturele

program dra daartoe by dat die leksikograaf konsekwent optree en dat die gebruiker weet dat daar 'n spesifieke patroon is wat gevolg word. Dit vergemaklik die soekproses vir die gebruiker aangesien hy weet waar om 'n sekere inligtingstipe te soek.

5.3.4 Verdere algemene beplanning

Vervolgens moet deeglike algemene beplanning gedoen word en die nodige materiaal vir die opstel van die woordeboek moet verkry word. Daar moet beplan word hoe om die materiaal doelmatig te verwerk.

Die laaste fase van die woordeboekkonseptualiseringsplan is die voorbereiding wat getref moet word vir die publisering van die woordeboek. Hierdie fase moet aandag skenk aan die afsnydatums en fases vir proeflees en finale afronding van die manuskrip. Dit is nodig dat die leksikograaf ook nou skakel met die uitgewer betreffende onder andere die formaat van die woordeboek, bladsy-uitleg, die voorkoms van die rugkant en die voor- en agterkant van die woordeboek.

Hierdie tesis gaan nie gedetailleerd na die beplanning van 'n woordeboekprojek kyk nie, aangesien hierdie verantwoordelikheid gewoonlik aan senior leksikograwe opgedra word. Dit is egter noodsaaklik dat werknemers in hierdie posisies wel die nodige leiding ontvang oor hoe om te beplan, hoe om 'n skedule en begroting vir 'n woordeboek op te stel, asook hoe om 'n gebruikersprofiel en stylgids te ontwikkel. Bemaking, strategieë vir verkryging van korpusmateriaal, personeelbestuur en –opleiding, werksverspreiding en kwaliteitsbeheer moet ook die nodige aandag kry. Die fisiese proses van woordeboekproduksie en proeflees is ook noodsaaklik. Verder moet senior leksikograwe die nodige inligting aangaande

regsaspekte, veral in verband met intellektuele eiendom, databeskerming en privaatheid, bestudeer. Alle regsaspekte, soos naamskending en kopiereg, moet aan hulle bekendgestel word met verwysing na sowel digitale en gedrukte media. Die University of Brighton se sillabus (University of Brighton, 2003) kan as voorbeeld gebruik word, aangesien dit voorsiening maak vir al bogenoemde.

Alhoewel beplanning nie die sukses van 'n woordeboekprojek kan waarborg nie, sal gebrek aan beplanning definitief lei tot 'n mors van tyd en geld (Van Schalkwyk, 1999: 207). Tydens die beplanning van 'n woordeboek behoort die inagneming van die woordeboekgebruiker en die funksie van die woordeboek ook 'n rol te speel. Hierdie twee belangrike sake word vervolgens bespreek.

5.4 DIE WOORDEBOEKGEBRUIKER EN DIE FUNKSIE VAN DIE WOORDEBOEK

5.4.1 Agtergrond

Woordeboeke is deur die eeue om 'n verskeidenheid wetenskaplike en sosiale redes geskryf. Wiegand (Smit, 1996: 63) noem dat die beplande woordeboek by die res van die woordeboekopset geïnkorporeer moet word en dat die leksikograaf die behoeftes van gebruikers in ag moet neem, asook die doel waarvoor hulle die woordeboek gaan gebruik. Dit is van groot belang dat die samesteller van die woordeboek vooraf hierdie twee aspekte vir homself uitmaak en weet wat die doel van die woordeboek is asook op wie dit gerig is (sien 5.2.3 vir inligting oor gebruikersbehoeftes). Gove (Alberts, 1992: 3) is van mening dat 'n woordeboek veronderstel is om verslag te doen oor 'n spesifieke taal: "The responsibility of a dictionary is to record the language, not to set its

style". Bejoint (Alberts, 1992: 3) beskryf die tweeledige funksie van 'n woordeboek as 'n spieël van die woordeskat van 'n taal of 'n instrument vir meer effektiewe kommunikasie. 'n Woordeboek is dus 'n inventaris van 'n spesifieke taal se woordeskat en ook 'n kommunikasiewerktuig vir die spesifieke taal. Geen woordeboek sal ooit in staat wees om alle data wat die gebruiker mag nodig hê te bevat nie. Die gebruiker moet egter in staat wees om die tersaaklike data wat hy benodig, in die woordeboek te vind. De Beaugrande (2003) stel dit as volg: "we then shift our focus from dictionary as a tangible artefact of paper and ink over to the compilation and the use of dictionaries as communicative occasions occurring under characteristic circumstances".

Woordeboeke het tradisioneel 'n preskriptiewe of 'n deskriptiewe benadering. Preskriptiewe woordeboeke tree voorskriftelik op en deskriptiewe woordeboeke probeer om 'n objektiewe weergawe van die taal te gee. Of 'n woordeboek preskriptief of deskriptief is, dit is nodig dat die gebruiker die data wat hy in die woordeboek kry, prakties kan toepas in die taal.

In aansluiting hierby is Alberts (1992: 3) van mening dat woordeboeke nie veronderstel is om "teoretiese instrumente te wees nie, maar bedoel as praktiese hulpmiddele vir die taalgebruiker". Sy wys daarop dat hierdie praktiese oriëntasie ten opsigte van woordeboeke daartoe bygedra het dat daar 'n gaping ontstaan het tussen linguistiese teorie en leksikografiese praktyk. Reads (Alberts, 1992: 4) merk hieroor op dat daar 'n konflik is tussen dit wat die leksikograaf wil doen op grond van wetenskaplike navorsing en dit wat hy verplig is om te doen as gevolg van die eise vanaf die publiek.

Die leksikograaf moet opgelei word om 'n fyn balans te handhaaf tussen dit wat die teikenmark wil hê en dit wat wetenskaplik gegrond is. Dit is egter noodsaaklik dat 'n leksikograaf so vroeg moontlik besluit wat die aard van die woordeboek gaan wees - hier word verwys na die tipe woordeboek (Zgusta, 1971: 221). Vervolgens word 'n kort uiteensetting van die verskillende tipes woordeboeke gegee.

5.4.2 Linguistiese woordeboeke

Linguistiese woordeboeke is gerig op 'n taalkundige bewerking van leksikale items. Daarteenoor is buitetaalkundige aspekte, veral 'n beskrywing van die saak waarna 'n leksikale item verwys, die gebied van ensiklopediese woordeboeke. Hierdie tesis fokus hoofsaaklik op linguistiese woordeboeke. Linguistiese woordeboeke word verder verdeel in diachroniese en sinchroniese woordeboeke.

5.4.2.1 *Diachroniese woordeboeke*

In diachroniese woordeboeke gaan dit hoofsaaklik om die herkoms en die geskiedenis van die vorm- en betekenisverandering van leksikale items. Binne hierdie kategorie word daar ook onderskeid getref tussen historiese en etimologiese woordeboeke. Historiese woordeboeke fokus veral op die vorm- en betekenisverandering van leksikale items oor 'n gegewe tydperk en sekere data word chronologies georden. Etimologiese woordeboeke handel oor die herkoms van woorde. Hierdie tipe woordeboek kan óf algemeen wees óf op 'n spesifieke vakgebied fokus.

5.4.2.2 Sinchroniese woordeboeke

In sinchroniese woordeboeke val die klem op die beskrywing van die leksikon op 'n gegewe tydstip. Die woordeboeke is meestal gerig op eietydse taalgebruik. Die meeste teikengebruikers maak gebruik van een van die volgende tipes sinchroniese woordeboeke:

- ***Beperkte sinchroniese woordeboeke***

'n Beperkte sinchroniese woordeboek se lemmas verteenwoordig gewoonlik 'n spesifieke onderafdeling van die leksikon, byvoorbeeld die leksikale items wat in 'n sekere vak-, sport- of beroepsrigting gebruik word. Die beperking kan ook wees weens die manier hoe die leksikale items in die woordeboek behandel word, byvoorbeeld in 'n sinoniemwoordeboek of uitspraakwoordeboek. Beperkte sinchroniese woordeboeke kan verklarend of vertalend wees.

Gespesialiseerde woordeboeke het 'n eiesoortige funksie wat afhang van die aard van die woordeboek. Hierdie woordeboek weerspieël meestal data gebaseer op kennis van 'n spesifieke vakgebied. Wiegand (Smit, 1996: 65) stel verder voor dat gespesialiseerde woordeboeke verder geklassifiseer moet word in terme van die werklike doel van die woordeboek. Sommige gespesialiseerde woordeboeke verskaf data wat meer taalkundig van aard is en ander verskaf ensiklopediese data. Die leksikograaf moet dus die werklike doel van die woordeboek vasstel en besluit of dit linguistiese data, ensiklopediese data, of 'n kombinasie van die twee gaan oordra. Hierdie besluit sal 'n rol speel in die tipe metodes wat deur die samestellers gebruik word tydens die samestellingproses.

Ander woordeboeke het nie 'n beperkte funksie nie en staan bekend as algemene woordeboeke. Voorts word daar na algemene sinchroniese woordeboeke gekyk.

- ***Algemene sinchroniese woordeboeke***

Algemene sinchroniese woordeboeke is gerig op die opname van leksikale items uit die algemene leksikon. Daar kom drie tipes algemene sinchroniese woordeboeke voor, naamlik omvattende woordeboeke, standaardwoordeboeke en pedagogiese woordeboeke. Standaard- en pedagogiese woordeboeke kan verklarend en vertalend wees.

Omvattende woordeboeke is gerig op 'n weergawe van die woordeskat in sy wydste omvang. 'n Groot aantal leksikale items word as lemmas opgeneem en hul behandeling in die woordeboek is ook baie omvattend. 'n Omvattende woordeboek het 'n informatiewe funksie. Hierdie tipe woordeboek is gewoonlik meerdelig en het dikwels ook 'n sterk diachroniese benadering.

Standaardwoordeboeke kom algemeen voor en die klem is op die verklaring van betekenis en in die vertalende standaardwoordeboeke op die gee van vertaalekwivalente. Die woordeboek poog om die standaardvariëteit van die taal te gee en het 'n normatiewe benadering.

Pedagogiese woordeboeke kan ingedeel word in skoolwoordeboeke en aanleerderwoordeboeke. *Skoolwoordeboeke* is gerig op skoliere, spesifiek moedertaalskoliere. Skoolwoordeboeke kan vertalend of verklarend wees. *Aanleerderwoordeboeke* spreek die spesifieke behoeftes van die gebruikers wat 'n vreemde taal wil aanleer, aan. Slegs woorde wat 'n hoë gebruiksfrekwensie het, word as lemmas

opgeneem. Vertalende en verklarende aanleerderwoordeboeke behoort te help om intertaalige kommunikasie te bevorder. 'n Kort beskrywing van wat 'n eentalige en tweetalige woordeboek is, volg.

- ***Eentalige en tweetalige woordeboeke***

Eentalige woordeboeke is meestal daarop gerig om betekenis van woorde te verskaf. Tweetalige woordeboeke, moet 'n vertaalekwivalent van die brontaalitem gee. Daar word beweer dat tweetalige woordeboeke as gevolg van wetenskaplike, kulturele en politieke redes noodsaaklik is (Smit, 1996: 64).

Ongeag watter tipe woordeboek saamgestel word, of wat die doel van die woordeboek is, die behoeftes van die teikengebruiker moet altyd voorop gestel word. Daar sal voorts kortliks hieraan aandag geskenk word.

5.4.3 Teikengebruiker

Tesame met die doel van die woordeboek, speel die teikengroep ook 'n bepalende rol. Daar is net so 'n uiteenlopende teikenmark, as wat daar 'n verskeidenheid tipes woordeboeke is en die meeste gebruikers sien 'n woordeboek as 'n Taalbybel. Die waarde wat deur gebruikers aan woordeboeke geheg word, bring mee dat die leksikograaf 'n sekere verantwoordelikheid teenoor die gebruiker het om in sy leksikografiese behoeftes te voorsien. Hierdie teikengebruikersgroep is groot en heterogeen – daarom moet daar met groot omsigtigheid besluite in dié verband geneem word en moet die leksikograaf se opleiding hom deeglik voorberei om hierdie keuses te kan maak.

Volgens Eksteen (1965: 201) kan die leksikograaf waarskynlik slegs 'n abstrakte beeld vorm van die taalgebruiker wat sy woordeboek raadpleeg. Die korpus wat gebruik word by die samestelling van die woordeboek, speel hier ook 'n bepalende rol. Die dialekwoordeboek rig hom op 'n sekere teikengroep, wat verskil van die van die algemene woordeboek. Die algemene verklarende woordeboek rig hom op die algemene gebruiker en nie op 'n vakkundige, soos wat die geval met die vakwoordeboek is nie. Eksteen impliseer verder dat die “verklarende leksikograaf hom ook nie op 'n gebruiker wat na normatiewe of voorskrywende aspekte in verband met die taalgebruik op soek is”, rig nie. Die leksikograaf van die algemene eentalige woordeboek gee 'n weergawe van die algemene taalgebruik as 'n geheel. Die meeste algemene eentalige woordeboeke het 'n normatiewe funksie, teenoor die informatiewe funksie van die omvattende woordeboeke. Die tipiese eentalige woordeboek, die handwoordeboek, is veral daarop gerig om 'n weergawe van die standaardvariëteit van die taal te gee. Alhoewel vaktaal en dialektiese vorme tradisioneel buite die teikengebied van hierdie woordeboeksoort val, word dit toenemend in handwoordeboeke opgeneem sodat daar 'n weerspieëling van die regte taalgebruik in die woordeboek is.

Ongeag op watter teikengroep die woordeboek gerig is, is kennis aangaande die profiel van die woordeboekgebruiker baie belangrik. Die moontlike gebruikers kan gekategoriseer word na aanleiding van verskillende kriteria soos onder andere moedertaal, vlotheid van taal en ouderdom. Al hierdie kriteria moet ook in ag geneem word tydens die inligtingverkrygingsproses wat vervolgens bespreek word.

5.5 INLIGTINGVERKRYGING

Tydens die opleidingsproses moet die voornemende leksikograaf sodoende opgelei word dat hy in staat is om materiaal te kry wat gebalanseerd en verteenwoordigend is. Hy moet ook weet hoe om die materiaal maksimaal te kan benut. Hierdie twee prosesse sal voorts bespreek word.

5.5.1 Verkryging van materiaal

Nadat die woordeboekplan opgestel is, is die volgende stap die verkryging van materiaal. Hierdie fase fokus op die verkryging van materiaal vanuit bronne wat geormerk is as die **woordeboekbasis**. 'n Woordeboekbasis kan beskryf word as die somtotaal van die brontaalmateriaal vir die spesifieke leksikografiese proses. Dit sluit al die moontlike bronne wat sulke materiaal akkommodeer in, sowel as informante en ander moedertaalsprekers van die taal wat die redaksie behulpzaam mag wees met die opbou van die databasis. Die woordeboekbasis sal onder andere bepaal word deur die tipe woordeboek wat saamgestel word (Gouws, 2001: 68).

'n Resultaat van die materiaalverkryging is die samestelling van 'n leksikografiese **korpus**. Die leksikografiese korpus bestaan uit die data wat uit die bronne van die woordeboekbasis saamgestel is. Schaeder (Smit, 1996: 121) definieer 'n tekskorpus as "a finite set of texts in natural language collected for the purpose of linguistic or literary research".

Leksikograwe moet opgelei word om leksikografiese data te kan inwin en daar moet gefokus word op die verkryging van geskrewe en gesproke materiaal vanaf verskeie bronne, soos deur die woordeboek

se bestuur besluit (Gouws, 2001: 69). Zgusta (1971: 225) is van mening dat die basiese vorm van materiaalverkryging uittreksels uit tekste is. Die uittreksels is ook slegs van waarde indien die leksikale eenheid wat ter sprake is, aangehaal word in sy konteks en ook saam met data soos die bron. Hierdie taak word vandag aansienlik vergemaklik deur die gebruik van rekenaars. 'n Tekskorpus het volgens Schaeder (Smit, 1996: 121) die volgende belangrike funksies:

- i) Die leksikograaf gebruik hierdie materiaal om 'n hipotese aangaande die lemma te formuleer.
- ii) Dit dien as 'n databasis vir taalkundige en leksikale beskrywing as 'n komplekse, empiries-beskrywende aksie. Hierdie aksie bestaan uit waarneming, vergelyking van tendense binne 'n taal, fragmentering en klassifisering.
- iii) Dit dien as materiaal vir taalkundige bewysvoering.
- iv) Dit dien as bewysmateriaal waardeur hipoteses bevestig kan word en waardeur die geskiktheid van gevolgtrekkings getoets kan word.
- v) Dit dien as 'n versameling sitate waardeur sekere woordgebruike en sintaktiese patrone geïllustreer word.

Uit bogenoemde is dit duidelik dat 'n leksikografiese korpus 'n waardevolle funksie het om te verrig. Die korpus moet wyd en diep en 'n ware weerspieëling van die taal wees. Vir leksikografiese doeleindes, sal die aard van die korpus bepaal word deur die tipe woordeboek wat saamgestel word. Ongeag die tipe woordeboek moet die korpus gebalanseerd en verteenwoordigend wees. Die tekskorpus moet saamgestel word uit 'n genoegsame verskeidenheid bronne en nie in oormaat van een tipe vakgebied of een spesifieke bron nie.

Volgens Atkins *et al* (1997: deel III) is daar drie metodes waardeur bewysbronne bymekaargemaak kan word: introspeksie (denke), ondersoek (navrae) en observering (lees en luister).

Materiaalverkryging deur middel van ondersoek kan gestruktureerd of informeel, deur byvoorbeeld kollegas wees. Inligting kan op 'n gestruktureerde wyse verkry word deur ondervraging, vraelyste, toetse en selfs informele gesprekke wat op band opgeneem word. Sitaatverkryging vorm deel van observering en word verkry deur ad hoc-opnames uit die leksikograaf se lêers en “lees en merk” van “inkomende lêers”. Met “lees en merk” word bedoel dat die leksikograaf die bronne lees, die interessante of relevante data merk en kopieë van hierdie uittreksels op lêer hou vir latere datagebruik. “Lees en merk” is 'n goeie metode om nuwe leksikograwe op te lei en te help om data bymekaar te maak. Verandering in taal kan ook op hierdie wyse gemonitor word. Die bronne wat gebruik word, kan wissel van boeke, koerante en tydskrifte tot plakkate, e-pos en internet.

Elektroniese teksverkryging is die metode wat vandag die algemeenste is. Atkins *et al* (1997: deel III) onderskei tussen die volgende vier tipes elektroniese teksverkryging:

- Argief: 'n versameling van elektroniese tekste. Dit is ongekoördineerd aangesien dit vanuit verskillende bronne en formate afkomstig is.
- Teksbiblioteek: dit is in 'n gestandaardiseerde formaat en bevat dikwels inhoudspesifikasies.

- Korpus: dit word vir 'n spesifieke doel gebou na aanleiding van eksplisiete ontwerpkriteria.
- Subkorpus: dit word vanuit 'n korpus onttrek en ook gebou met 'n spesifieke doel op die basis van spesifieke tekseienskappe.

Die tekste wat verkry word, kan volgens Smit (1996: 121) oor die volgende kenmerke beskik. Dit kan:

- i) sistematies versamel en georden word
- ii) in een of meer as een taal wees
- iii) gekies word uit 'n diachroniese of sinchroniese uitgangspunt
- iv) materiaal bevat wat voorbeelde is van standaardtaal of taal in ander variëteite
- v) geskrewe of gesproke wees.

Die leksikograaf moet uit die verkrygte materiaal kan besluit watter data relevant is vir hom. Die oorsprong en konteks van 'n sitaat help die leksikograaf om te besluit of die leksikale item jargon is, 'n gemerkte waarde het, verouderd of dalk streeksgebonde. Die volgende eienskappe van brontekste speel 'n bepalende rol in die waarde wat aan die sitaat geheg word en of die tekste waarmee gewerk word, gebalanseerd is (Atkins *et al*, 1997: deel III):

- Wyse van bronteks: geskrewe/gesproke
- Medium: direk of indirek
- Genre: geskrewe: roman, opstel, brief vs mondelinge: toespraak, gesprek, demonstrasie
- Outeurskap: naam van outeur, geslag, ouderdom, nasionaliteit
- Verskeidenheid: Afrikaans: Suidwestelike, Oostelike, Griekwa, Kaapse

- Vlak: algemeen of gespesialiseerd
- Onderwerp: byvoorbeeld wetenskap, musiek en geskiedenis
- Styl: prosa, poësie

“Lees en merk” word gewoonlik gebruik om ’n databasis op te bou. Woorde wat gemerk word, moet nuut, ongewoon, gespesialiseerd of streeksgebonde wees (Atkins *et al*, 1997: deel III). Woorde en betekenisse wat reeds gestandaardiseer is, sal nie gemerk word nie. Atkins *et al* beklemtoon verder dat uittreksels slegs gebruik word vir opleiding en om die dekking van die korpus te monitor. Dit word ook as bewys vir die bestaan van ’n woord in ’n woordeboek gebruik. Aanhalings dien as basis vir die samestelling van die woordeboek deur middel van analise. Dit word ingesluit in die woordeboekteks as ’n voorbeeld van die woord se gebruik.

Data word vandag op ’n gerekenariseerde manier gestoor. Alhoewel dit duur en gespesialiseerd is, is dit maklik manipuleerbaar en ’n mens kan maklik spesifieke data opsoek. Baie leksikograwe voel nog dat die gebruik van harde kopie tesame met ’n elektroniese korpus die beste metode is. In die volgende gedeelte gaan navorsing weergegee word oor hoe die data benut kan word.

5.5.2 Gebruik van die data

Die navorser is van mening dat die data wat ingewin is, ’n aanduiding aan die leksikograaf gee hoe die taal in algemene omgang gebruik word en ook die manier hoe ’n woord gebruik word. Dit help die leksikograaf om die taal op te teken soos die hele gemeenskap dit gebruik en nie net soos die leksikograaf dit as individu ervaar nie.

Tydens korpusanalise moet die data bestudeer word en notas aangaande die woord se gebruik en betekenis gemaak word. Voorlopige betekenisonderskeidings kan gemaak word. Feite en voorbeelde moet ook gedokumenteer word uit die data wat die leksikale item in konteks verskaf (KWIC – keyword in context). Aandag moet gegee word aan die tipiese leksikale items wat saam met die leksikale item voorkom. Feite wat verkry kan word uit die konteks, sluit in data aangaande die woordsoort, geslag, meervoud, verkleining, superordinaat en tipiese optrede (Atkins *et al*, 1997: deel III).

Die ontwerp van 'n templaar vir die leksikale items uit 'n bepaalde semantiese veld (soos dae van die week en eetgerei) kan van groot nut wees. Die gebruik van so 'n patroon verseker 'n konsekwente bewerking van verwante leksikale items, vinniger inligtingverkryging en voorkom dat basiese feite uitgelaat word. Dit is ook 'n goeie metode om leksikograwe op te lei aangesien dit die leksikografieproses sistematies maak. Atkins *et al* (1997: deel III) verskaf die volgende riglyne vir die skryf van 'n templaar:

i) Kies verteenwoordigende woorde wat as voorbeelde kan dien

- Drie of vier kernlede van die betekenisveld moet geïdentifiseer word. Die woorde moet 'n hoë gebruiksfrekwensie hê en moet van mekaar verskil sodat die volle semantiese en sintaktiese potensiaal van die spesifieke semantiese veld in die templaar geïllustreer kan word. Sitate vir elkeen van die woorde moet verkry word. Die sitate moet verkieslik in KWIC-formaat wees.

ii) Onttrek die leksikografiese kollokasies

- Alle groepe van twee of meer woorde wat eienskappe van die woord weerspieël wat in die woordeboek ingesluit behoort te word (leksikografiese kollokasies), moet onttrek word. Hierdie kollokasies kan woordgebruik illustreer of die leksikale item se gebruik, byvoorbeeld as idioom of samestelling.
- Alle nie-produktiewe gebruike (soos byvoorbeeld in samestellings en idiome) word uitgehaal vir latere gebruik. Hierdie sate kan moontlik later as voorbeelde gebruik word vir die templatinskrywing.
- Dieselfde proses moet met die tweede en daaropvolgende voorbeelde gevolg word totdat daar nie meer nuwe, bruikbare data na vore kom nie.

iii) Maak 'n lys van die leksikografiese relevante eienskappe (LRF – lexicographically relevant features)

- Stel 'n lys van LRE (leksikografiese relevante eienskappe) saam. Hierdie eienskappe kan aangepas word, soos die proses vorder.
- Plaas al die data onder 'n relevante LRE.
- Evalueer die LRE. Evalueer die data na aanleiding van 'n voorbeeld wat nog nie gebruik is nie.

iv) Trek 'n raamwerk op vir die templaatskrywing

- Die materiaal en tipe woord waarvoor die templaats ontwerp moet word, moet noukeurig bestudeer word. Die leksikograaf moet veral aandag skenk aan feite wat belangrik is vir die woord se betekenisomskrywing en die verskillende betekenisonderskeidings wat na vore kom. 'n Konsepraamwerk van die verskillende betekenisonderskeidings kan opgestel word.
- Die raamwerk van die templaats moet uitgebrei word deur gebruik te maak van die sitate. Die leksikograaf moet seker maak dat die LRE wat gebruik word, inderdaad 'n gemeenskaplike eienskap van al die leksikale items in die betekenisveld is en nie beperk is tot 'n spesifieke leksikale item nie. Indien meer data of inligting verlang word, moet daar terugverwys word na die korpus.
- Rekord moet gehou word van watter sitate gebruik word en watter irrelevant is vir die betekenisstel (waar 'n eienskap voorkom wat uniek is aan een leksikale item en nie aan die spesifieke betekenisveld nie).
- Die templaats moet voortdurend aangepas word soos nuwe data verkry of sekere leksikale items geëlimineer word. Die leksikograaf moet die templaats op so 'n wyse aanvul dat daar geen leemtes in die betekenisonderskeidings voorkom nie.
- Vergelyk die templaats wat tot nou saamgestel is met inskrywings in ander woordeboeke om te verseker dat alle feite

behandel word. Dit sal moontlik nodig wees om die korpus weer te raadpleeg.

- Leksikograwe kan nou van hulle taalintuïsie gebruik maak om die templaar te evalueer en te oordeel of enige feite nog ontbreek.

v) Skryf die templaarskrywing

- Die templaar word nou saamgestel uit die materiaal wat versamel is. Volgens Atkins *et al* (1997: deel III) is daar ten minste drie tipes materiaal wat benodig word vir die skryf van die templaar: die naam van die datatipe (veldnaam of databasis), die inskrywingsmateriaal wat met die datatipe ooreenstem en informele notas (verduidelikings, voorstelle, herinneringe, notas, waarskuwings) vir die leksikograaf wat met die templaar gaan werk.
- Onderskei tussen die verskillende betekenisonderskeidings wat in die templaarskrywing vir die spesifieke semantiese veld voorkom.
- Sorteer die LRE na aanleiding van hul relevansie tot die betrokke betekenisonderskeidings.
- Vir elke betekenisonderskeiding in die templaarskrywing, moet die verskillende datatipes ondersoek word. Die datatipes wat onder meer aandag moet kry, is: taal, definisie, voorbeelde, register, semantiese domein en kruisverwysings. Die LRE word gebruik om die gemeenskaplike eienskappe vas te stel.

Konsepdefinisies kan geskryf word en voorbeelde wat gebruik moet word, kan aangedui word.

- 'n Gedeelte moet gereserveer word om woordspesifieke materiaal uiteen te sit. Hierdie materiaal sluit onder andere idiome en figuurlike betekenisse in. Dié eienskappe behoort slegs aan een lid van die spesifieke semantiese veld.

vi) Toets die artikel

- Die templaar moet gebruik word om artikels te skryf vir drie of vier van die voorbeeldwoorde wat gebruik is om die templaar te ontwerp. Die produktiewe gebruike van die woorde (soos vroeër verduidelik) moet in ag geneem word.
- Indien nodig, kan die templaar aangepas word.
- Gebruik die templaar om 'n artikel te skryf vir 'n nuwe woord van die betekenisveld (nie een van die voorbeeldwoorde nie).
- Die templaar kan aangepas word indien nodig. Indien baie aanpassings gemaak moet word, moet nog artikels gegenereer word, totdat die templaar voldoende is.

Die data moet verder gebruik word om die lemmata te selekteer wat in die woordeboek opgeneem moet word. Hierdie proses word voorts bespreek.

5.6 SELEKTERING VAN LEMMATA

Uit die lemmakandidatels wat opgestel is, moet 'n keuse gemaak word van inskrywings, dus die leksikale eenhede wat in die woordeboek behandel moet word. Die tipe woordeboek en teikengroep speel 'n belangrike rol in die selektering van die lemmata. Volgens Zgusta (1971: 240) is die grootste faktore wat die leksikograaf in sy besluite beïnvloed die vorm van die leksikale eenheid en die digtheid van die leksikale eenheid. Hierdie twee aspekte en ander wat 'n invloed het op die selektering van die lemmata, word vervolgens bespreek.

5.6.1 Vorm van die leksikale eenheid

Die meeste leksikale eenhede wat in die woordeboek teenwoordig sal wees, is die woorde soos dit saamgestel word deur beide die reëls van die spesifieke taal en hul linguistiese tradisies. Die besluit oor watter leksikale items woorde is, is meestal voor die hand liggend, met die uitsondering van 'n paar grensgevalle.

Meerwoordige leksikale items behoort as vol lemmas behandel te word en as 'n eenheid in die woordeboek opgeneem te word en dieselfde behandeling te ontvang as woorde. Alhoewel woorde en multileksikale leksikale eenhede die basis van die leksikograaf se gekose lemmas vorm, moet eenhede kleiner as woorde ook geselekteer word as deel van die lemmalys. Morfeme moet as lemmas opgeneem en volledig bewerk word. Dit is dikwels onmoontlik om voor- en agtervoegsels wat algemeen in 'n taal gebruik word, elkeen met al sy kombinasies te lys. Hier is dit veral belangrik dat die morfeem alfabeties in die woordeboek ingeskryf word en sommige voorbeelde verskaf word. In hierdie gevalle waar 'n

opsomming as aanduiding van die morfeem se optrede gegee word, is dit belangrik dat 'n verskeidenheid woorde waarin die morfeem voorkom, bestudeer word. Daar moet vasgestel word of die semantiese effek wat in die opsomming verskaf word, werklik van toepassing is op al die gebruike. Hier is toegang tot 'n korpus belangrik.

Indien daar 'n kategorie woorde is wat uit 'n afleiding met dieselfde basisvorm gevorm word en lidmaatskap vir hierdie klas redelik oop is, is dit nie nodig om almal in die woordeboek aan te dui nie, tensy dit 'n omvattende woordeboek is (Zgusta, 1971: 242). Dit is dus van groot belang om elke lid van die kategorie na te gaan en seker te maak dat hul wel eenvormig is. Indien 'n lid semantiese eienskappe bevat wat nie deur die ander gedeeltes word nie, moet die woord as lemma opgeneem word.

'n Leksikograaf bepaal alle seleksiekriteria en beperkinge vooraf sodat daar 'n uniforme beleid gehandhaaf word. 'n Soortgelyke beleid kan ook geskryf word vir ooreenstemmende probleme vir byvoorbeeld die selektering van samestellings en figuurlike betekenisse. Al hierdie kriteria behoort duidelik uiteengesit te word in die voorwoord van die woordeboek. Dit dra by om die gebruiker te help om die woordeboek effektief te kan gebruik en ook om die leksikograaf se opvolger van die werkswyse in kennis te stel. Dit is veral die stylgids (sien 5.3.2) wat aan die leksikograaf leiding gee aangaande die werkswyse wat gevolg is. Behalwe die vorm van die leksikale eenheid, moet die digtheid van die inskrywings ook in ag geneem word.

5.6.2 Digtheid van die inskrywings

Die tipe woordeboek wat saamgestel word, sal in 'n groot mate die digtheid van die artikels bepaal. 'n Omvattende woordeboek se inhoud sal baie digter wees as dié van 'n aanleerderwoordeboek. Daar is egter ook ander faktore, behalwe die tipe woordeboek, wat 'n invloed op die digtheid van die artikels kan hê. Die horisontale ordening in 'n woordeboek (sien die bespreking van nis- en neslemmatisering by 5.7.1) is meestal daarop gerig om ruimte te bespaar en die gebruik van streeplemmas verhoog die digtheid van die inskrywing. Die digtheid sal ook implikasies vir die gebruikersgerigtheid van die woordeboek hê.

Dit is belangrik dat die leksikograaf die verskillende metodes van makrostrukturele ordening konsekwent in sy woordeboek gebruik en ook in die toeligtingteks aan die gebruikers verklaar. Die toeligtingteks moet ook 'n aanduiding van die register verskaf. Vervolgens word die register bestudeer.

5.6.3 Register

Luidens Zgusta (1971: 243) is daar twee probleme wat aangespreek moet word met die selektering van lemmata. Die eerste is omgangstaal en die tweede tegniese terminologie. Die spreektaal of dialekte van 'n sekere taal kan nie sonder meer uitgelaat word in 'n groot of medium woordeboek nie. Indien 'n woordeboek slegs 'n weergawe van die geskrewe taal is, is dit nie 'n ware weerspieëling van die taal nie. Die beskrywing van omgangstaal is sekerlik deel van die beskrywing van die leksikon van 'n taal (Zgusta, 1971: 244). Woorde wat nie in die omgangstaal gestabiliseer is nie, moet ook nie opgeneem word in die woordeboek nie – baie sulke “mode-woorde”

se bestaan is van korte duur. Gestabiliseerde, gewone, hoëfrekwensiewoorde in die gebruikstaal moet egter in aanmerking kom vir opname in die woordeboek. Die gaping tussen Afrikaanse spreektaal en –skryftaal behoort veral in ag geneem te word.

Die opname van tegniese terminologie van die wetenskappe (Zgusta, 1971: 244) is ook 'n area waaroor daar nie altyd duidelikheid is nie. Die oorweging van opname of nie van 'n term, moet gemeet word aan die term se gebruik in die alledaagse taal en nie in die spesifieke vakveld nie. Dit is egter nie altyd so maklik om te besluit of 'n term se gebruik beperk word tot gespesialiseerde tekste of nie. Die leksikograaf se taak word bemoeilik aangesien die gebruik van jargon in die algemene taal toeneem het en steeds in die toekoms sal bly toeneem. Dieselfde tipe probleem word ondervind met eiename.

5.6.4 Eiename

Dit is 'n moeilike kwessie of eiename in 'n verklarende woordeboek opgeneem moet word of nie (Zgusta, 1971: 245). Dit is vanselfsprekend dat indien die eienaam 'n semantiese pluswaarde het (byvoorbeeld Judas – verraaier), dit as lemma opgeneem moet word. Volgens Zgusta (1971: 246) is dit verder nodig om eiename aan te dui indien 'n woordeboek van 'n nie-lewende taal of 'n taal sonder 'n lang literêre geskiedenis, opgestel word. Die eienaam moet dan slegs voorsien word van 'n kort aanduiding van die kategorie.

Die opname van plekname is klaarblyklik van groter belang vir die gebruiker en ook waar die plek geleë is. Die *RD* plaas hierdie data (persoonsname en plekname) in 'n agterteks en maak dit so baie toeganklik vir die gebruiker.

Net soos eiename en tegniese terminologie dikwels problematies vir die leksikograaf is, is die beleid ten opsigte van opname van verskillende tipes lemmata ook soms twyfelagtig. Daar word voorts na die verskillende tipes lemmata en hul opname in eentalige woordeboeke gekyk.

5.6.5 Verskillende tipes lemmata

Dit is belangrik dat 'n algemene woordeboek se makrostruktuur 'n weergawe is van die leksikale items wat in 'n taal optree. Die voornemende leksikograaf moet tydens sy opleiding duidelik daarvan bewus gemaak word dat nie net woorde as lemmas opgeneem moet word nie, maar ook al die leksikale items groter en kleiner as woorde. Verder speel die ordening 'n belangrike rol in sowel die toegangstruktuur en die effektiewe betekenisoordrag. Verskillende tipes lemmata moet almal genoegsaam opgeneem word in 'n woordeboek. Vervolgens word daar kortliks ondersoek ingestel na die verskillende tipes lemmas wat almal deur die leksikograaf in berekening geneem moet word vir opname in 'n woordeboek.

5.6.5.1 Subleksikale lemmas

Subleksikale lemmas “bied 'n weergawe van leksikale elemente wat betrokke is by verskillende woordbouprosesse, maar nie self onafhanklike eindprodukte van sulke prosesse is nie” (Gouws, 1989: 86). Hierdie elemente het ook semantiese waarde en moet gevolglik as lemmas opgeneem word. Gouws toon verder aan dat subleksikale lemmas die volgende groepe insluit: stamme, stamme met stamelemente en affikse.

Indien daar 'n semantiese ooreenkoms bestaan tussen 'n leksikale item se woord- en stamoptrede, het die leksikale item 'n *ongemerkte leksikale waarde*. In samestellings waar *hand* gebruik word, stem die semantiese waarde van die stam ooreen met die eerste betekenis wat by die artikel van *hand* verskaf word. Die betekenis van die stam, *hand*, in *handbagasie*, *handbeentjie* en *handbiljet* is dieselfde as die betekenis van die woordoptrede, *hand*. Die stam se betekenis is ook die mees frekwente polisemiese waarde.

By so 'n ongemerkte leksikale waarde is dit nie nodig om vir een leksikale item (byvoorbeeld *hand*) variante leksikale en stamlemmas op te neem nie. Die *HAT* neem wel *hand-* soos volg as 'n aparte stamlemma op:

hand⁻²: Eerste lid van 'n hele aantal samestellings, met die betekenis (a) gemaak, gevorm, uitgevoer met die hand, bv. in *handgeskrewe*, *-werk*; (b)...

Die opname van *hand-* kan miskien nog geregverdig word, omdat daar 'n kruisverwysing ter sprake is. Tog is die mikrostrukturele hantering en kruisverwysing swak hanteer en verwarrend.

'n Stamvariant het 'n gemerkte leksikale waarde as dit 'n semantiese waarde het wat nie by die woordoptrede voorkom nie. Dit word 'n semantiese pluswaarde genoem. Die volgende voorbeeld word ter illustrasie verduidelik:

kern¹ (-e, -s) **1.** Middelste, binneste, sentrale gedeelte van 'n massa, struktuur of liggaam, meestal verskillend van die omringende gedeelte...

2. (fig.) (a) Dié deel van 'n groter geheel wat noodsaaklik, primêr is: *Die kern van die probleem, vraagstuk moet opgelos word as ons sukses wil bereik...* (b) Diepste wese, betekenis van iets...

kern-²: Wat die essensiële, belangrikste bevat, bv. *kerngedagte, -probleem, -waarheid, ~personeel.*

kern-³: Wat verband hou met kernkrag, -energie e.d., bv. *kernbom, -oorlog, -wapen, -wetenskaplike.*

Kern-² se betekenis word reeds in *kern¹* omvat. Dit het 'n ongemerkte leksikale waarde en dit is nie nodig om die inligting te herhaal (as 'n stamwaarde, *kern-²*) nie. *Kern-³* het 'n semantiese pluswaarde, want hierdie stambetekenis word nie in die woordbetekenis omvat nie. *HAT* het dus korrek opgetree deur 'n aparte stamlemma op te neem.

Dit is belangrik dat daar by gemerkte semantiese waardes die nodige kruisverwysings en voorbeeldmateriaal sal wees. By *baster-²* verwys die leksikograaf die gebruiker na die betekenis by *baster¹*, s.nw. 2(a). Net by die volgende polisemiese betekenis by die stamlemma (dierkunde), faal *HAT* egter om die nodige kruisverwysing te verskaf. In plaas daarvan om die gebruiker weer te verwys na die woordlemma, word al die inligting gedupliseer. Die afwesigheid van 'n kruisverwysing na die leksikale lemma, *baster*, impliseer dat *baster*-slegs stamoptrede het of dat die leksikale lemma se waardes nie in die stamoptrede van die leksikale item geld nie. Waar daar kruisverwysings gegee word, moet die leksikograaf ook verseker dat daar 'n absolute betekenissooreenkoms tussen die stam- en die woordbetekenis is. Voorts word die opname van stamlemmas en affigale lemmas in woordeboeke bestudeer.

i) Stamlemmas

Skoon stamlemmas bestaan slegs uit 'n stam en koppelteken as stammerker, byvoorbeeld *half-* en *bosbou-*. Uitgebreide stamlemmas bevat naas die stam en stammerker nog stamelemente (Gouws, 1989: 90) soos byvoorbeeld *werks-*. Die voornemende leksikograaf moet daarop gewys word dat hy/sy konsekwent moet optree met die opneem van stamlemmas in die woordeboek sodat die gebruiker weet wat om te verwag.

Dit is noodsaaklik dat indien 'n stamlemma 'n gemerkte semantiese waarde het, dit per definisie verklaar word ter wille van doeltreffende semantiese oordrag. Onverklaarde stamlemmas moet ook deurgaans op dieselfde wyse hanteer word en die wyse van hantering moet duidelik in die voorwoord omskryf word.

ii) Affigale lemmas

Die opname van affikse as lemmas (byvoorbeeld *ont-*, *dis-* en *vise-*), is daarop gemik om semantiese en morfologiese data oor te dra. Volgens Gouws (1989: 95) bied affikse 'n hoë woordvormingspotensiaal vir die enkoderende woordeboekgebruiker.

Dit is nodig dat leksikograwe die nodige aandag skenk aan affigale lemmas aangesien dit een van die grootste bemagtigingsinstrumente in die taalgebruiker se hand kan wees indien dit korrek hanteer word.

5.6.5.2 Multileksikale lemmas

“n Multileksikale lemma is ’n meerwoordige leksikale item wat steeds as enkele leksikonitem beskou word op grond daarvan dat dit ’n geleksikaliseerde uitdrukking is” (Gouws, 1989: 97). Aangesien ’n meerwoordige lemma se betekenis nie deur die samestellende dele se afsonderlike betekenisse verklaar kan word nie, is dit nodig dat multileksikale leksikale items as lemmas opgeneem word. In Afrikaans is daar hoofsaaklik vier groepe meerwoordige leksikale items, naamlik leenwoordgroepe, vaste uitdrukings, groepsetsels en onderbroke lemmas. Elkeen word voorts afsonderlik bespreek.

i) Leenwoordgroepe

Leenwoordgroepe word meestal as eenhede hanteer in woordeboeke, sekerlik omdat die leksikograaf daarvan bewus is dat die woorde afsonderlik geen betekenis vir die leser sal hê nie. Uitdrukings soos *mala fide*, *in camera* en *con brio* wat aan veral Frans en Latyn ontleen is, kom algemeen in Afrikaanse verklarende woordeboeke voor. Die leenwoordgroepe is meestal vaktaal en moet van gepaste etikette voorsien word.

ii) Vaste uitdrukings

’n Voornemende leksikograaf moet daarop gewys word dat ’n woordeboek se voorwoord duidelike leiding moet verskaf rakende die hantering van vaste uitdrukings en dit moet deurgaans konsekwent hanteer word. ’n Struktuurmerker word dikwels gebruik om vaste uitdrukings van ander tipes lemmata te onderskei. Vaste uitdrukings behoort erkenning as leksikale items te kry en behoort as ’n geheel in woordeboeke opgeneem te word. Indien dit volledige

behandeling ontvang, sal daar ook van voorbeeldmateriaal gebruik gemaak kan word en sal die gebruiker makliker enkoderend te werk kan gaan. Uitdrukkings moet ook van die nodige etikette voorsien word.

Die metode om vaste uitdrukkings aan die einde van 'n artikel te sit en nie as aparte lemmas op te neem nie, kom saam met die leksikografiese geskiedenis van baie woordeboeke. Dit maak dit moeiliker vir die leksikograaf om skielik 'n drastiese verandering te maak en die gebruiker se denkwysse te moet verander. Die huidige sisteem wat in die meeste handwoordeboeke gebruik word, misken vaste uitdrukkings hul leksikale-itemstatus en erken andersyds die leksikale-itemstatus van woorde wat nie 'n volwaardige leksikale item is nie (byvoorbeeld *aardjie* in *aardjie na sy vaartjie*). Alhoewel die *HAT* by die lemma, *aardjie* noem dat die lemma voorkom in die uitdrukking, is daar geen aanduiding vir die gebruiker dat hy nie die woord *aardjie* ook buite die uitdrukking kan gebruik nie.

Aangesien die uitdrukking *in die gras byt* onder die lemma, *gras*, voorkom, sal die gebruiker die afleiding maak dat daar 'n semantiese verband is tussen die idioom en die leksikale item. Gevolglik is dit nodig dat die leksikograaf moet aandui dat daar geen semantiese verband is nie en dit kan slegs gedoen word deur die makrostruktuur van uitdrukkings aan te pas.

Die onvaste aanloop van baie uitdrukkings is een van die faktore wat die opname van vaste uitdrukkings as lemmas, bemoeilik. *In die gras byt* kan begin met *hy*, *sy*, *hulle* of 'n ander voornaamwoord of eienaam. Hierdie probleem kan oorkom word deurdat leksikograwe in die voorwoord kan verduidelik dat indien 'n uitdrukking met 'n voornaamwoord begin, die voornaamwoord "wegval" in die

makrostruktuur. Die volgende probleem is dat daar 'n lang lys uitdrukkings by sekere woorde is, byvoorbeeld by *in*. Hier kan, behalwe vir die alfabetiese ordening, ook van die trefwoorde in kleur of 'n ander tipe skrif/vetdruk gebruik gemaak word.

'n Ander benadering kan wees om die uitdrukking steeds onder die trefwoord, byvoorbeeld *gras* te hou, maar as volwaardige bewerkingsseenheid:

gras: Van die gras <u>af</u> :	dood of uit die pas
gras: In die gras (stof) <u>byt</u> :	val; sneuwel
gras: Gras oor iets laat <u>groe</u> i:	iets vergeet laat raak

(hier kan ook van verhewe letters gebruik gemaak word, byvoorbeeld *gras^a*, maar dit kan steurend raak).

Die dubbelpunt dui aan dat die meerwoordige items as 'n geheel die lemma is. Met hierdie metode verkry uitdrukkings leksikale-itemstatus, maar daar is nie 'n dramatiese aanpassing vir die gebruiker om die uitdrukking te vind in die makrostruktuur nie, aangesien dit steeds onder die trefwoord voorkom. Wisselende komponente (soos *gras/stof*) moet ook aangedui word.

Vergelykings soos *so lelik soos die nag* kan op dieselfde wyse as idiome hanteer word:

lelik: so lelik soos die <u>nag</u>	baie lelik,...
--	----------------

Gemerkte lemmatisering binne 'n artikel kan ook gebruik word, maar dan kry die uitdrukking steeds nie leksikale-itemstatus nie.

Gespesialiseerde uitdrukkings behoort ook as lemmas opgeneem te word byvoorbeeld *kunsmatige asemhaling*. Dit is nodig dat die leksikograaf vir die gebruiker 'n onderskeid aandui tussen idiomatiese uitdrukkings en gespesialiseerde uitdrukkings. 'n Struktuurmerker kan vir dié doeleindes gebruik word.

Dit is noodsaaklik dat elke uitdrukking as 'n lemma opgeneem word, sodat dit ook die nodige behandeling kry. Omdat dit tans nie as 'n lemma opgeneem word nie, verskyn dit ook sonder voorbeeldmateriaal en beperk dit die gebruiker se interpretasievermoë. Die WAT se hantering van idioome en gespesialiseerde uitdrukkings is soortgelyk aan die voorstelle wat gemaak is en dit is baie effektief.

iii) *Onderbroke lemmas*

▪ *Sirkumposisie*

Die voor- en agtersetsel in die meerwoordige leksikale item is interafhanklik van mekaar en behoort as multileksikale lemma in 'n woordeboek opgeneem te word. Baie woordeboeke gee nog te min aandag aan hierdie tipe lemma (byvoorbeeld *op die gevaar af*, *van nou af* en *op een uitsondering na*) en daarom is dit juis nodig dat voornemende leksikograwe hierop attent gemaak moet word. Kruisverwysings kan ook effektief aangewend word by die verskillende setsels om die gebruiker te verwys na waar die bespreking van die sirkumposisie plaasvind. Dit is belangrik dat die voornemende leksikograaf bewus gemaak word daarvan deurdat die toeligting die nodige leiding aan die gebruiker hieroor gee. Daar moet afsonderlike lemmas wees vir homonieme en die sirkumposisie se lemma moet aandui dat daar sprake is van 'n setsel.

▪ *Korrelatiewe neweskickers*

Korrelatiewe neweskickers soos óf...óf en én...én is interafhanklik van mekaar en behoort as multileksikale lemmas opgeneem te word. Korrelatiewe neweskickers behoort tipografies uitkenbaar te wees en nie net as byvoorbeeld “voegwoorde” aangedui te word nie.

iv) *Groepsetsels*

Groepsetsels behoort erken te word as leksikale items, anders kan semantiese data foutief oorgedra word. Tans verskyn groepsetsels dikwels by 'n element wat nie lemmastatus behoort te hê nie (byvoorbeeld in *ter wille van* kom onder *wille* voor). Verder word die groepsetsels meestal as mikrostrukturelemente by 'n komponent van die setstel opgeneem (byvoorbeeld *in verband met*) en dikwels word dit nie semanties omskryf nie. Die leksikale-itemstatus van groepsetsels word in die meeste verklarende woordeboeke misken en groepsetsels ontvang nie die nodige sintaktiese behandeling nie. Semantiese inligting word foutief oorgedra, veral deur die wanpersepsie wat gevorm word wanneer elemente verkeerdelik lemmastatus kry.

Leksikograwe moet deeglik opgelei word in die hantering van groepsetsels sodat hierdie tipe probleme nie net van een woordeboekuitgawe na die volgende oorgedra word nie. Daar gaan vervolgens bespreek word of leksikale lemmas beter hanteer word in eentalige woordeboeke.

5.6.5.3 Leksikale lemmas

Leksikale lemmas is die grootste groep makrostruktuurelemente en tree as ongemerkte woordeboekinskrywings op. Onder leksikale lemmas word al daardie makrostruktuurelemente geakkommodeer wat as selfstandige woorde in die taal kan optree (hier onder geld byvoorbeeld werkwoorde, byvoeglike naamwoorde en bywoorde). Dit sluit sowel ongelede vorme (*ambag, lokomotief, hut*) as gelede vorme (*hutwoning, kaartwerk, lyding*) in. Dit word as verklaarde of onverklaarde lemmas opgeneem in die woordeboek en tradisioneel woordsoortelik geklassifiseer en verteenwoordigend opgeneem in die woordeboek.

i) Lemmas met 'n beperkte leksikografiese bewerking

- *Wisselvorm- en sinoniemlemmas*

By wisselvorm word net die kruisverwysing verskaf en ook mikrostrukturele data soos die woordsoort en meervoud. Nie alle woordeboeke gee hierdie mikrostrukturele data nie en dit kan baie handig te pas kom. Die definiesie moet by die wisselvorm met die hoogste gebruiksfrekwensie verskaf word. *HAT* fouteer dus in die volgende voorbeeld deur die definisie by *restourant* te plaas, eerder as by *restaurant*. By *ertappel* tree die *HAT* voorbeeldig op deur die gebruiker na *aartappel* (hoër gebruiksfrekwensie) te verwys.

er'tap-pel s.nw. (-s) Sien AARTAPPEL

re-stau-rant' s.nw. (-e, -s) Sien RESTOURANT

Sinoniemdefinisië word meestal op 'n soortgelyke wyse hanteer:

nar s.nw. (-re) Hanswors.....

ka-pok'man s.nw. Sneepop

sneeu'pop s.nw. Groot pop van sneeu gemaak; sneeuman.

sneeu'man s.nw. Sneepop

HAT fouteer hier deurdat die mees frekwente sinoniem, *sneeuman*, nie die definieëns kry nie.

Die voorwoord behoort duidelike leiding aan die gebruiker te verskaf ten opsigte van wanneer die woord 'n sinoniem is en wanneer dit net 'n wisselvorm is.

- *Deursigtige en ondeursigtige lemmas*

Ondeursigtige geledede woorde, dit wil sê woorde waarvan die betekenis nie sonder meer af te lei is van die samestellende dele se betekenis nie, moet as lemmas opgeneem en van 'n verklaring voorsien word:

gras'we-du-wee s.nw. Getroude vrou wie se man tydelik nie by haar is nie

groot'mond s.nw. Iemand wat grootpraat; grootprater

Deursigtige geledede woorde, dit wil sê woorde waarvan die betekenis probleemloos af te lei is van die samestellende dele se betekenis, word gewoonlik in verklarende woordeboeke as onverklaarde lemmas aangebied. Die betekenis van die dele van hierdie lemma moet

afleibaar wees van die samestellende dele van die lemma, hetsy of dit 'n afleiding of 'n samestelling is:

grot: ~bewoner, ~kunde, ~mens, ~tekening, ~vorming, ~water

groot'wild: ~jag, ~jagter, ~skut

'n Aanduiding van watter polisemiese onderskeiding ter sprake is, moet waar nodig, gegee word. Daar moet ook 'n aanduiding van voegseloptrede al dan nie, gegee word. Daar is ook grade van deursigtigheid/ondeursigtigheid. Die linguistiese kriterium deursigtig/ondeursigtig is dus nie sonder meer duidelik vasstelbaar nie.

▪ *Deursigtige lemmas wat wel verklaar word*

Sommige semanties deursigtige samestellings kan nie as onverklaarde lemmas opgeneem word nie, aangesien die samestellende dele van die kompleks polisemies is of die kompleks as 'n geheel polisemies is. Die volgende illustreer so 'n geval:

gryp'klou **s.nw.** 1. Klou (s.nw. bet. 1a) waarmee 'n roofdier of –voël sy prooi pak en vashou. 2. Knyptangagtige toestel waarmee swaar voorwerpe wat met 'n hyskraan verplaas moet word, vasgevat word.

Die leksikograaf moet verseker dat hier wel rekening gehou word met werklike taalgebruik soos by *leeubekkie* en *leeueaandeel* waar die betekenis: leeu se bekkie en leeu se aandeel nie toepaslik sal wees nie.

5.6.5.4 Gevolgtrekking

Voornemende leksikograwe moet daarop gewys word dat bestaande woordeboeke te woordgerig is en dat meerwoordige leksikale items en subleksikale lemmas nie genoegsame erkenning en behandeling in woordeboeke kry nie. Dit is in hulle hande om te sorg dat daar verandering kom en dat daar leksikale-itemstatus gegee word aan meerwoordige leksikale items en subleksikale lemmas.

Voornemende leksikograwe se taak kan vergemaklik word deur sekere algemene riglyne vir insluiting aan hulle te gee tydens hul opleiding. In die volgende gedeelte gaan daar na so 'n moontike stel riglyne gekyk word.

5.6.6 Riglyne vir insluiting

Bogenoemde probleme moet almal deur die leksikograaf aangespreek word, maar seker die grootste basiese probleem vir die leksikograaf is dié van watter lemmas ingesluit moet word in die woordeboek en watter uitgelaat moet word. Ongelukkig bestaan daar geen klinkklare oplossing vir hierdie probleem nie, maar na aanleiding van Zgusta (1971: 246) se opmerkings, gaan daar gepoog word om enkele riglyne hieroor te verskaf.

Geen woordeboek, selfs nie 'n omvattende woordeboek soos die *WAT* nie, kan ooit werklik volledig wees en alle woorde van die taal bevat nie. Indien 'n taal nog lewend is en gepraat word, word daar elke dag nuwe woorde gevorm wat nie in die woordeboek opgeneem is nie. Slegs 'n woordeboek van 'n dooie taal kan heeltemal volledig wees en alle leksikale items van die taal bevat. Volgens Zgusta (1971: 246) sal 'n woordeboek van 'n taal waarvan daar min literêre tekste

beskikbaar is, of 'n taal waarvan die standaardisering nog in die beginfase is, gewoonlik breedvoeriger wees as dié van 'n taal met 'n lang, ryke literêre tradisie – die aantal artikels sal egter minder wees.

Die frekwensie van 'n leksikale item in die taal, is sekerlik een van die belangrikste kriteria wat in ag geneem word, waneer besluit word of daardie leksikale item in 'n klein woordeboek opgeneem moet word al dan nie. Die frekwensie van 'n woord is nie altyd objektief bepaalbaar nie en word dikwels aan die intuïsie van die leksikograaf en die algemene indruk van die taalkundiges oorgelaat. Juis hierom is dit noodsaaklik dat die leksikograaf gebruik maak van 'n gebalanseerde en verteenwoordigende korpus en nié net op sy subjektiewe taalaanvoeling staatmaak nie.

Die frekwensie van 'n leksikale item is nie al kriterium wat in ag geneem kan word nie, die tipe woordeboek sal weer eens 'n bepalende rol speel. Sekere onbekende woorde of terme sal dalk in 'n tegniese woordeboek of in 'n literêre woordeboek opgeneem word, terwyl meer bekende leksikale items weggelaat word.

Dit is van die grootste belang dat die doel van die woordeboek in ag geneem moet word wanneer daar besluit word oor die keuse van leksikale items wat in 'n woordeboek opgeneem moet word. 'n Goeie toets vir die leksikograaf is om 'n voorlopige woordeboek te toets aan die hand van 'n teks wat die gebruik van die woordeboek sal inisieer. Die leksikograaf kan vasstel of alle woorde wat in die spesifieke teks voorkom, wel in die woordeboek voorkom of andersom, naamlik of dit moontlik is om so 'n tipe teks saam te stel met die gebruik van die woordeboek.

Die voorlopige woordeboek kan ook getoets word deur dit te vergelyk met 'n soortgelyke woordeboek in 'n ander taal. Zgusta (1971: 247) het reeds in 1971 hierdie werkswyse voorgestel in gevalle waar daar gewerk word aan die samestelling van 'n eentalige woordeboek van 'n taal wat nie oor 'n lang literêre en leksikografiese tradisie beskik nie en as die hooffokus nie die kultuur van die spesifieke gemeenskap of taalgroep is nie.

'n Ander toets waaraan 'n voorlopige woordeboek onderwerp kan word, is om dit aan 'n toetsgroepgebruikers van die spesifieke taal te verskaf. Hierdie moedertaalsprekers kan versoek word om die woordeboek te lees en daarop kommentaar te lewer.

Soos Zgusta (1971: 248) tereg opmerk, "the selection of the entries for the dictionary is a highly delicate task". Alhoewel daar geen rigiede reëls neergelê kan word nie, moet die leksikograaf in sy voorwoord uitspel wat die doel met die woordeboek is en watter kriteria gebruik is. Dit sal die gebruiker inlig oor wat hy in die woordeboek kan verwag en wat nie en dit sal ook aan die leksikograaf se opvolger inligting verskaf aangaande sy voorganger se werkswyse.

Nadat die lemmata geselekteer is, moet die lemmas op 'n konsekwente wyse in die woordeboek georden word. Die voornemende leksikograaf moet deeglik opgelei word om 'n soekroete vir die gebruiker daar te stel wat maklik bruikbaar is. Vervolgens word aandag gegee aan verskillende maniere van makrostrukturele ordening in woordeboeke.

5.7 MAKROSTRUKTURELE ORDENING IN WOORDEBOEKE

Die toegangsroete in 'n woordeboek is van groot belang en die voornemende leksikograaf moet vroeg al hierop gewys word. Die wyse waarop die makrostruktuur georden word, dra in 'n hoë mate by tot 'n woordeboek se gebruikersvriendelikheid al dan nie. Vroeër (sien 5.6.5) is bespreek hoe veral die lemmastatus van meerwoordige leksikale items die gebruiker kan help of sy taak bemoeilik. Die leksikograaf moenie net weet watter lemmas om op te neem nie, maar ook hoe om dit te orden. Hier gaan nou verder ondersoek ingestel word na die ordening in woordeboeke, spesifiek na nis- en neslemmatisering.

5.7.1 Makrostrukturele ordening

Twee basiese makrostrukture word meestal in die ordening van lemmata in algemene verklarende woordeboeke gebruik: 'n streng alfabetiese makrostruktuur en 'n kronkelstruktuur ('n lemmanes of lemmanis). Benewens die streng alfabetiese vertikale ordening van lemmas, is daar ook 'n horisontale ordening. Hierdie lemmas sluit regstreeks aan by die hooflemma in die vertikale ordening en die metode help om ruimte te bespaar, alhoewel daar steeds 'n hoë inligtingsdigtheid gehandhaaf word.

'n Lemmanes of lemmanis word gewoonlik deur 'n hooflemma voorafgegaan en tree as toegangselement tot die betrokke behandelingseenheid op. Die meeste woordeboeke omskryf hierdie metode in hulle toeligting.

Dikwels hou die lemmas in die kronkelrangskikking nie semanties verband met die voorafgaande hooflemma nie (nislemmatisering). Die gebruiker kan onder die wanpersepsie kom dat daar moontlik 'n semantiese verband tussen die twee lemmas bestaan. Dit is noodsaaklik dat die leksikograaf onderskeid tref tussen die lemmas wat nie semanties verband hou nie. Gebruikers moet leiding ontvang in die toeligting sodat hulle weet hoe die woordeboek te werk gaan. 'n Bespreking van die twee tipes kronkelrangskikking volg.

5.7.1.1 Nislemmatisering

Volgens Gouws (2003) kan nislemmatisering gedefinieer word as kronkelordening van lemmas wat 'n streng alfabetiese rangskikking handhaaf en nie noodwendig semanties verband hou binne die kronkelordening nie. Die alfabetiese rangskikking is ook van toepassing op die vertikale ordening:

Aslas

Asma....aanval: -agtig, -lyer

asmaties

Nisting is dus 'n makrostrukturele teksverdichtingsprosedure waardeur woordeboekartikels in een teksblok as subartikels met sublemmata gegroepeer word (Gouws, 2001: 85). Die alfabetiese ordening word sowel intern as in die breër makrostruktuur nagekom.

- ***Enkelnislemmatisering***

Enkelnislemmatisering kom voor waar die verdigting van komplekse, 'n gemeenskaplike eerste komponent bevat, beperk word tot 'n enkel nis. Hierdie nis word met die lemma verbind deur die basislemma (in

onderstaande voorbeeld, *hoëveld*) wat dit voorafgaan. Dit word deur die volgende voorbeeld geïllustreer:

hoeveelste

ho'ë-veld s.nw. 1. Hooggeleë streek, gebied. 2. **hoëveld** Streek wat sowat 1 500 m bo seespieël is en Gauteng, die Noordelike Vrystaat en dele van Kaapland, bv. rondom Vryburg, insluit.

hoëveld: ~klimaat, ~lug.

hoe'ver¹, hoe'vêr¹, hoe-ver're¹

▪ *Veelvuldige nislemmatisering*

Veelvuldige nislemmatisering kan beskryf word as nisse in vertikaal geordende artikels waar dieselfde lemmadeel herhaal word in 'n niseksterne inleidende posisie of in meer as een nisgroep. Dit word geskei deur die nie-nisartikels. Beide die *HAT* en *VAW* maak nie gebruik van veelvuldige nislemmatisering nie. Dit is goed dat die twee woordeboeke eerder van enkelvoudige nislemmatisering of neslemmatisering gebruik maak, aangesien veelvuldige nislemmatisering die toegangstruktuur van 'n woordeboek kan bemoeilik. Tweetalige woordeboeke maak dikwels gebruik van veelvuldige nislemmatisering, soos die volgende voorbeeld uit *Groot Woordeboek* (Eksteen, 1997) (slegs die lemmata en sublemmata word verskaf. Ekwivalente word weggelaat):

brand: ~jeuk, ~juk, ~kamer, ~kas, (te), ~kasbreker, ~kelder, ~klok, ~kluis, ~koeël, ~kolle, ~koring...~stigtend, (-), ~stigter, ~stigting

brand'stof, ~bespaarder, ~depot, ~inspuiting...~wa

brand: ~strook, ~trap, ~vas(-te)...~wondverband, ~yster

Die toegangsprosedure word bemoeilik en die voordele van nislemmatisering gaan verlore aangesien daar nie 'n groot ruimtebesparing is nie en die verwysingsadres nie meer so maklik bereikbaar is nie. Dit is gewoonlik beter om al die sublemmas alfabeties, onder een hooflemma te lys. Die eerstevlakneslemmatisering maak dit vir die gebruiker makliker om die relevante betekenis te vind.

Leksikograwe moet besef dat indien hulle van veelvuldige nislemmatisering gebruik wil maak, dit slegs kan wees indien die gebruikersmark gesofistikeerd is en in staat sal wees om die gekose samestellings maklik te vind. Leksikograwe moet hul ordeningstruktuur eerder beperk tot eerstevlakneslemmatisering of enkelnislemmatisering.

5.7.1.2 Neslemmatisering

Neslemmatisering verskil van nislemmatisering deurdat daar nie so 'n streng alfabetiese ordening is nie. Daar is wel soms 'n interne alfabetiese ordening soortgelyk aan nislemmatisering, maar die eksterne ordening (dit wil sê die alfabetiese posisie van die neslemma ten opsigte van die voorafgaande en volgende vertikale lemmas) is nie rigied alfabeties nie (Gouws, 2001: 85). Neslemmatisering gee dikwels 'n aanduiding van sekere morfo-semantiese verbande tussen die sublemmas, en 'n onderskeid tussen samestellings en afleidings.

Lemmas word dikwels in 'n lemmanes geplaas as deursigtige gelede items en sodoende moet die gebruiker self die betekenis van die lemma aflei uit die som van die samestellende dele. Dit is noodsaaklik dat die leksikograaf hier vir die gebruiker 'n aanduiding gee na watter polisemiese betekenis verwys word.

nes¹: ...nes: ~dons, ~kuiken, ~maakplek, ~vere

Geen aanduiding word gegee van watter polisemiese waarde van toepassing is nie en by baie van die sublemmas se woorddele is daar ook homonieme ter sprake indien die gebruiker die betekenis in die woordeboek opsoek. Die woorde is nie almal deursigtig nie, aangesien 'n leek ~vere sal opsoek en natuurlik nie sal vind nie. Die leksikograaf kon eerder die sublemma, ~veer gebruik het, of andersins veer in hakies daarna aangedui het. Indien stamme onverklaard gegee word in die nes, moet dit elders verklaar word.

Die leksikograaf mag nie aanneem dat die teikengroep moedertaalsprekers is of dat daar nie nodigheid is om telkens die kruisverwysings volledig by poliseme of homonieme te gee nie. Voornemende leksikograwe moet tydens hul opleiding duidelik daarop gewys word dat kruisverwysings telkens ondubbelsinnig verskaf moet word.

▪ *Eerstevlakneslemmatisering*

Volgens Gouws (2002: 141) kom eerstevlakneslemmatisering voor wanneer daar interne alfabetiese ordening bestaan (soos vir nislemmatisering), maar die eksterne ordening is nie-alfabeties. Hierdie lemmatisering is gebruikersvriendelik en bied maklike toegang

tot samestellings en afleidings. Die volgende is 'n voorbeeld van eerstevlakneslemmatisering:

fo-tis'me

fo'to¹ (-'s; -'tjie) Negatiewe afbeelding wat met behulp van 'n kamera op 'n fotografiese plaat of film aangebring word en ontstaan deurdat ligstrale van die voorwerp af deur die lens van die kamera val en chemies inwerk op 'n liggevoelige emulsielaag waarmee die plaat of film bedek is; ook, afdruk van so 'n afbeelding; portret; kiekie: *'n foto neem, ontwikkel, afdruk. Ou, vergeelde foto's. Kleurfoto.* **Foto:** ~afdruk, ~album, ~argief, ~ontwikkeling, ~opname, ~tentoonstelling, ~versameling, ~wedstryd.

fo'to-²

fo'to-ar-ti-kel

▪ *Tweedevlakneslemmatisering*

Indien daar intern ook afgewyk word van die alfabetiese ordening, is dit tweedevlakneslemmatisering. Leksikograwe gebruik die ordeningsmetode gewoonlik op grond van morfo-semantiese aspekte. Hierdie ordeningsmetode word as volg in die *Nasionale Woordeboek* (De Villiers *et al*, 1987) aangewend (slegs lemmata en sublemmata word verskaf):

'bog I (-te) s.nw.

'bogtig

'bog II s.nw.

'bogtery (by 1, 2 en 3); **bogterig** (by 1 en 2); **bogkind**, **-koerant**, **-snuiter** (by 1 en 3); **-praatjies** (by 2).

'bogemeld

Volgens Zgusta (1971: 285) mag die alfabetiese ordening in 'n lemmanes slegs versteur word indien die woordpare baie algemeen in die taal is en die gebruiker gewoond aan die nes raak of indien die woordeboek baie klein is, met kort inskrywings wat maklik opsoekbaar is. Die leksikograaf moet altyd in gedagte hou dat gebruikers vinnig en ondubbelsinnig moet kan vind waarna hulle soek.

Hoe korter 'n nes, hoe beter. Die leksikograaf moet ook altyd homself die vraag afvra of die sublemma 'n aparte hooflemma moet wees en of dit deel moet wees van die lemmanes.

Tweedevlakneslemmatisering kan die eksterne toegangstruktuur bemoeilik en leksikograwe moet indien moontlik dit vermy, alhoewel die woordeboeksoort en –funksie 'n bepalende rol sal speel by dié besluit.

▪ *Voor- en nadele van neslemmatisering*

Die grootste rede hoekom leksikograwe van neslemmatisering gebruik maak, is omdat dit ruimtebesparend is. Sommige leksikograwe is ook van mening dat dit die ontsluiting van data verbeter. Zgusta (1971: 283) merk op dat die alfabetiese ordening die kleinste moontlikheid skep vir dubbelsinnigheid en dit is die eenvoudigste metode. Dit is gebruikersvriendelik en toegang is maklik omdat die gebruiker daarmee vertrou is. Ander leksikograwe sien neslemmatisering as gebruikersvriendelik.

Indien daar van sublemmas gebruik gemaak word, moet die leksikograaf seker maak dat die gebruiker deeglik ingelig is en dat die metode gebruikersgerig is. Leksikograwe moet hul dan ook verkieslik hou by eerstevlakneslemmatisering of enkelnislemmatisering.

5.7.2 Gevolgtrekking

Aangesien daar tans baie tekorte in woordeboeke is betreffende die ordening en dit ook dikwels moeilik is vir leksikograwe om die teorie en die praktyk by mekaar uit te bring, moet voornemende leksikograwe se opleiding die nodige fokus hierop rig. Die leksikograwe moet daarop gewys word dat woordeboeke konsekwent met hul ordeningsmetodes moet optree om verwarring te voorkom. Om optimale betekenisoordrag te bewerkstellig, moet die leksikograaf in die toeligtingteks die metode van makrostrukturele ordening verklaar. Leksikograwe moet verseker dat gebruikers bewus gemaak word van die implikasies van die verskillende ordeningsmetodes.

Die woordeboek tipe asook die teikengebruiker moet die aanbiedingsmetode bepaal en die voornemende leksikograaf moet praktiese ondervinding hiervan opdoen. Die skryf van die definisie gaan ook beïnvloed word deur die teikengebruiker en sal baie bydra tot die betekenisoordrag. Norme vir die skryf van 'n definisie kan 'n waardevolle bydrae lewer tot die voornemende leksikograaf se opleiding. Vervolgens word advies gegee oor die skryf van 'n definisie.

5.8 SKRYF VAN WOORDEBOEKDEFINISIE

Volgens Gouws (1989: 39) is 'n definisie 'n eenheid wat uit twee dele saamgestel is, te wete die definiendum en die definiens. Die lemma tree as definiendum op en die betekenisverklaring as definiens. In die voorbeeld hieronder tree “*gelykbenig*” as definiendum op en “*In die wiskunde – met twee gelyke sye*” is die definiens:

ge-lyk'be-nig, ge-lyk-be'-nig b.nw. In die wiskunde – met twee gelyke sye: *'n Gelykbenige driehoek.*

Die term definisie sluit dus die lemma en die betekenisverklaring in. Die lemma, *gelykbenig*, is die inleidende element vir elke woordeboekartikel en die mikrostruktuur bevat die inskrywings wat deel vorm van die lemma sodat dit verdeel kan word in twee artikelkomponente: die vormkommentaar en die semantiese kommentaar (Gouws, 2001: 70). Elke inskrywing van die mikrostruktuur is gevolglik deel van óf die semantiese kommentaar óf die vormkommentaar.

Die vormkommentaar is onder meer die ortografiese verteenwoordiging van die lemma en ander inskrywings gerig op die vorm van die lemma. Dit sluit data soos die spelling, wisselvorme, data aangaande die morfologie (byvoorbeeld verkleining of meervoud), uitspraak en grammatika van die lemma in. In bogenoemde voorbeeld vorm die klemaanduiding, lettergreepaanduiding en woordsoortaanduiding die vormkommentaar. Die hantering van die vormkommentaar moet duidelik in 'n voorteks uiteengesit word sodat die gebruiker dit by elke inskrywing maklik kan toepas. Die teikengebruiker se vermoëns en

ondervinding moet in ag geneem word met die opstel van die model vir die vormkommentaar sodat dit maklik verstaanbaar en ondubbelsinnig is. Die opleiding van die leksikograaf moet daarvoor voorsiening maak dat hy geleer word hoe om dit op 'n effektiewe wyse te doen.

Die semantiese kommentaar bevat al die inskrywings rakende die betekenis en pragmatiese funksies (onder andere die voorbeeldmateriaal en etikette) van die lemma. Die tipe woordeboek speel 'n bepalende rol in die semantiese kommentaar. Gewoonlik het hierdie inskrywings 'n hoë digtheid. In 'n verklarende woordeboek sal die semantiese kommentaar tipies die betekenis van die lemma insluit en in 'n vertalende woordeboek die vertaalekwivalente. Voorbeeldmateriaal vorm 'n belangrike onderdeel van die semantiese kommentaar. By *gelykbenig* is die definiens en die voorbeeldmateriaal die semantiese kommentaar.

Inskrywings soos grammatiese data, uitspraakleiding en voorbeeldsinne val buite die bestek van die definisie en sal later (sien 5.11 en 5.12) aandag geniet. Vervolgens gaan gekyk word na die skryf van die definiens of woordeboekdefinisie.

5.8.1 Die volmaakte definisie?

'n Leksikale definisie is 'n "definisie met (of met behulp van) woorde waarin verklaar (of aangegee) word hoe 'n bepaalde woord deur bepaalde taalgebruikers gebruik is (of gebruik word)" (Eksteen, 1965: 12).

Wanneer 'n woordeboekdefinisie geskryf word, moet die leksikograaf voldoende data aangaande die leksikale item aan die gebruiker

verskaf sodat die gebruiker die leksikale item in 'n gegewe konteks kan verstaan en die begrip van die leksikale item ook kan oordra na 'n nuwe konteks. Indien die woordeboek enkoderend te werk gaan, kan die gebruiker moontlik in staat gestel word om die leksikale item self te kan gebruik in 'n sinstruktuur. Dit is duidelik dat die woordeboekgebruiker se behoeftes en agtergrond voorop gestel moet word. Indien leksikografe dus 'n definisie saamstel, moet hulle feite selekteer wat vir die gebruiker bruikbaar en verstaanbaar sal wees.

Definisies vanuit verskillende woordeboeke vir dieselfde leksikale item sal nooit dieselfde wees nie, aangesien die faktore wat 'n rol speel nie almal dieselfde is nie. Verskillende tipes data word gebruik om die definisies saam te stel en gevolglik word daar dikwels verskillende "feite" geselekteer waarop die definisie gebaseer word. Uitgewers en woordeboekprojekte se werkswyses verskil ook en die meeste leksikografe se skryfstyl en werkswyses is nie presies dieselfde nie. Die belangrikste van alles is dat verskillende woordeboeke vir verskillende teikengroepe geskryf word en om aan die verskillende behoeftes te voldoen, word uiteenlopende definisies vereis. Geen woordeboek kan dus daarop roem dat sy definisies die beste of volmaak is nie, aangesien dit vir 'n sekere teikenmark en teen 'n sekere agtergrond geskryf is. Dit is egter van groot belang dat al die definisies van 'n spesifieke woordeboek op 'n eenvormige manier saamgestel moet word (Zgusta, 1971: 248). Nogtans kan die volgende basiese kenmerke vir 'n goeie definisie vir die voornemende leksikograaf neergelê word.

- Die data wat in die definisie verskaf word, moet relevant en voldoende wees. Dit moenie te uitgebreid of te beknop wees nie. Die leksikograaf moet weet wat die woordeboekgebruiker reeds weet en wat nie.

- Die bewoording moet maklik verstaanbaar wees vir die spesifieke teikengroep, leesbaar, maar tog professioneel.
- 'n Definisie moet 'n balans kan handhaaf tussen presiese feite en veralgemening. Geen leksikograaf kan alle moontlike gebruike vir 'n leksikale item insluit nie en dit is ook nie nodig nie. Tog moet verseker word dat daar nie foutiewe data oorgedra word nie en dat al die feite korrek is.
- Die data moenie te ensiklopedies van aard wees nie, maar ook nie te vaag nie. Die differentia moet die spesifieke betekenisonderskeiding van die ander differensieer en die definiendum ook onderskei van ander leksikale items wat onder dieselfde superordinaat val.
- Definisies is van nature abstrak van aard en daarom help dit om dit te koppel aan iets wat bekend is vir die gebruiker. Die abstrakte kan verduidelik word in terme van iets meer konkreet deur van voorbeelde gebruik te maak (byvoorbeeld “soos” en “veral”).
- Die leksikograaf moet daarteen waak om te beperkend of te vry in sy definisie te wees. Dit is van nut vir die gebruiker indien die leksikograaf die leksikale item bekend stel in terme van sy tipiese gebruik (semanties en sintakties), maar hy moet versigtig wees om nie daardeur sekere gebruike van die leksikale item weg te laat nie.
- Die behoeftes van die teikenmark behoort te alle tye in aanmerking geneem te word.

- Die funksie van die woordeboek en die woordeboeksoort sal 'n bepalende rol speel.

Volgens Atkins *et al* (1997: deel V) bevat 'n goeie definisie die volgende eienskappe, naamlik:

- dit is **verstaanbaar**. Die bewoording moet geskik wees vir iemand wat nie die woord wat deur die lemma verteenwoordig word, ken nie en die lemma self mag meestal nie in die definisie gebruik word nie.
- dit is **akkuraat**. Die korrekte genusterme en akkurate differentia moet voorkom.
- dit is **informatief genoeg**. Voldoende differentia word verskaf om die lemma van ander betekenisonderskeidinge van dieselfde woord te onderskei asook van ander hiponieme van dieselfde superordinaat. Die definisie se voorbeeldmateriaal is aanvullend, maar dit is nie noodsaaklik vir die oordrag van essensiële feite aangaande die betekenis van die woord nie.
- dit is **so bondig as moontlik**.

Elke artikel behoort op sy eie as 'n eenheid hanteer te word: die artikel moet alle data oor die betrokke leksikale eenheid, wat volgens die spesifieke woordeboeksoort as nodig geag word, weergee. Volgens Zgusta (1971: 148) is daar twee uitsonderings op die reël. Eerstens is dit nie nodig om al die klasse (morfologies, sintakties, of ander) waaraan die leksikale eenheid behoort, te noem nie. Daar moet eerder gefokus word op die individuele eienskappe van die

betrokke leksikale eenheid sodat 'n algemene aanduiding van die spesifieke klas genoegsaam sal wees om data oor te dra aangaande die gedeelde eienskappe. Die tweede uitsondering is die feit dat kruisverwysings somtyds nodig is en dat sommige inskrywings in 'n nes weergee word.

Behalwe vir die kenmerke van 'n goeie definisie, moet 'n voornemende leksikograaf ook kennis verkry van die verskillende tipes definisies en waar watter soort die mees funksionele een sal wees. 'n Bespreking van die verskillende tipes definisies volg.

5.8.2 Verskillende tipes definisies

Die voornemende leksikograaf behoort tydens opleiding in die algemene leksikografie bekendgestel te word aan die verskillende tipes definisies en die geslaagdheid van elke tipe. Hy moet weet wanneer watter tipe definisie die mees geskikte een is en hoe om elke tipe definisie suksesvol te kan skryf. Verskillende definisies wat gebruik kan word, word vervolgens bespreek.

5.8.2.1 Algemene deskriptiewe definisies

Hierdie tipe definisie is meestal nie voldoende nie, aangesien daar geen verklaring van die betekenisverhouding is waarin die definiendum tot ander leksikale items staan nie (Gouws, 1989: 114). Dikwels bevat die definiens ensiklopediese data wat nie nodig is om die definiendum se betekenis te verstaan nie. Ondergenoemde voorbeeld illustreer dit:

mes s.nw. (-se; -sie) 'n Skerpkantige staallem vasgesit in 'n hef; ook, skerpkantige lem as onderdeel van 'n masjien: 'n *Skerp mes in*

die hand van 'n kind is 'n gevaar vir hom. Net die regte mes om 'n braaiboud, biltong te sny, 'n dier mee af te slag. Die mes(se) van 'n graansnymasjien, vleismeule, kerfmasjien. Vgl. KNIPMES. UITDR.: Iemand die mes op die keel sit, hom geen kans laat nie; iets afdwing. Kaap toe ry op 'n mes – gesê van 'n baie stomp mes. OPM.: Jou mes inhê vir iemand is Anglisisme vir iemand in ongunstige sin uitsonder.

By *mes* word daar geen aanduiding gegee van die betekenisverhouding waartoe *mes* staan tot eetgerei of dat dit 'n instrument is waarmee gesny of gesmeer word nie. Die definies is verouderd en is verder ook ensiklopedies van aard. 'n Genus-differentia-definisie (sien 5.8.2.2) sou bygedra het tot beter inligtingsoordrag en voorbeeldmateriaal wat verwys na vurk en lepel kan ook bygevoeg word.

Indien algemene deskriptiewe definisies gebruik word, word die gebruiker nie voldoende gelei aangaande die semantiese konteks waarin die definiendum gebruik moet word nie. Dit is dus dikwels verkieslik dat die leksikograaf eerder die genus-differentia-definisie gebruik.

5.8.2.2 Genus-differentia-definisies

Die genus-differentia-definisie is semanties dikwels die beste tipe definisie omdat dit “verklaar nie net die leksikale betekenis van die lemma nie, maar plaas die lemma ook binne 'n breër semantiese veld” (Gouws, 1989: 115). Dit is belangrik dat die verskille (differentiae) tussen die verskillende lede van die semantiese klas (genus) duidelik uitgewys word, anders voldoen die definies nie aan die doel om onderskeid tussen die definiendum en ander lede van die klas te tref

nie. Die volgende voorbeeld illustreer twyfelagtige leksikografiese praktyk:

fi-si-o-te-ra-pie' s.nw. Behandeling van siekte deur fisiese metodes soos massering, oefeninge en elektrisiteit i.p.v. deur medisyne

By *fisioterapie* word daar nie 'n duidelike onderskeid tussen die verskillende lede van die semantiese klas getref nie. Die definisie wat verskaf word kan ander vorme van alternatiewe geneesmetodes ook insluit, byvoorbeeld refleksiologie en biokinetika. Om ondubbelsinnige betekenisoordrag te bewerkstellig, kon die leksikograaf genoem het dat dit die "behandeling van siekte, besering of vervorming van die liggaam" is en dat dit hoofsaaklik fokus op spiere en gewigte.

Indien die genus-differentia-definisie reg verwoord word, kan dit van groot hulp vir die gebruiker wees en verseker dat die gebruiker die definiendum in verhouding met ander leksikale items kan gebruik. Die gebruik van hierdie tipe definisie word ten sterkste aanbeveel.

5.8.2.3 Sirkeldefinisies

Sirkeldefiniëring kom voor wanneer die definiendum of 'n afleiding daarvan deel van die definiens vorm (Gouws, 1989: 117). Hierdie tipe definiëring is baie ekonomies. Die definiens kan albei stamme sonder ekstra data bevat. 'n Volgende metode is as slegs een van die stamme in die definiens voorkom en die ander een word omskryf.

- ***Volledige sirkeldefiniëring***

Hier is dit noodsaaklik dat albei komponente van die samestellende lemma elders in die woordeboek verklaar word. Die betekenis moet ondubbelsinnig na vore kom. Nadat die gebruiker die

verklarings van die twee dele van die samestelling elders in die woordeboek gelees het, moet die samestelling se betekenis vir hom duidelik wees. Indien enige van die dele van die samestelling polisemies of homonimies is, moet die leksikograaf dit duidelik maak na watter van die polisemiese of homonimiese waardes hy verwys. Volledige sirkeldefiniëring is nie baie gebruikersvriendelik nie, maar is ruimtebesparend. Die voorbeeld wat volg wys hoe die seekroete somtyds bemoeilik word vir die gebruiker:

ba'ber-bek s.nw. 1. Bek van 'n baber

ba'ber s.nw. (-s) Groot varswatervis sonder skubbe, met baard om die bek: *Clarias gariepinus*.

bek (ke; -kie) 1. Mond van 'n dier; snawel van 'n voël: *die oopgesperde bek van 'n leeu. Taai in die bek wees, moeilik hanteerbaar*

mond s.nw. (-e) 1. Orgaan, veral by mense, deur die lippe omsluit: *'n wye, skewe mond. Die mond skeef trek, wyd oopmaak, toe hou. Iemand op die mond soen. Medisyne deur die mond toedien. Vgl. BEK, MUIL².*

Dit is duidelik dat die gebruiker nie onmiddellik die betekenis van die lemma gaan vind nie, maar eers na die komponente van die samestelling se betekenis moet gaan. Die leksikograaf moet seker maak dat die betekenis dan wel duidelik na vore kom indien die samestellende dele se lemmas geraadpleeg is (die navorser is nie oortuig dat dit die geval is by bogenoemde voorbeeld nie) en ook dat daar 'n duidelike aanduiding is van watter polisemiese of homonimiese waarde betrekking het (soos in die geval van *bek* en *mond*).

▪ *Gedeeltelike sirkeldefinisies*

By gedeeltelike sirkeldefinisies word een van die dele van die samestelling verklaar en die betekenis van die ander lid van die samestelling moet elders in die woordeboek nageslaan word. Gedeeltelike sirkeldefinisies is gewoonlik meer effektief as volledige sirkeldefinisies. Leksikograwe wil verhoed dat die gebruiker moet rondsoek in die woordeboek om al die samestellende dele by mekaar te bring. 'n Gedeeltelike sirkeldefinisie kan egter suksesvol aangewend word en ekonomies wees.

Hierdie tipe definisie kan gebruikersvriendelik wees: die leksikograaf moet net daarteen waak om kruisverwysings te gee na woorde wat homonimiese of polisemiese waardes het en nie 'n duidelike verwysing by die definiens te maak na watter lemmas verwys word nie.

Die *HAT* se gebruik van gedeeltelike sirkeldefiniëring by **soetvyl** is duidelik verstaanbaar:

soet'vyl s.nw. Fyn vyl

vyl s.nw. Staalwerktuig met inkepinge, wat gebruik word om voorwerpe gladder en dunner mee te maak: *Hy gebruik teenswoordig skuurpapier in plaas van 'n vyl.*

ww. (gefyl) met 'n vyl bewerk; gladmaak: *Vyl die draad af.*

5.8.2.4 Sinoniemdefinisies

Sinoniemdefinisies (sien ook 5.13.1.2) verskaf nie 'n betekenisverklaring van die defininiendum nie, maar verskaf 'n sinoniem wat ook 'n kruisverwysing is na 'n ander lemma, waar 'n uitvoerige definiens gevind sal word. Dit is nodig dat daar in 'n voorteks van die woordeboek 'n verduideliking is van die werking van sinonieme sodat 'n gebruiker weet wanneer 'n sinoniem 'n gedeeltelike sinoniem is en wanneer dit 'n absolute sinoniem is (die gebruik van etikette is hier van groot belang). Absolute sinonieme staan semanties in 'n een-tot-een verhouding tot mekaar en kan mekaar in alle optredes vervang sonder dat die betekenis verander. By gedeeltelike sinonieme geld die sinonimiese verhouding nie vir al die optredes van die betrokke leksikale items nie omdat daar nie 'n volledige betekenisoorvleueling bestaan nie. Hulle is slegs in sekere kontekste vervangbaar. Dit is daarom noodsaaklik dat die leksikograaf dit duidelik aan die gebruiker maak wanneer 'n sinoniem absoluut is of wanneer dit slegs 'n gedeeltelike semantiese oorvleueling het. Indien dit nie gedoen word nie kan die woordeboekgebruiker in 'n taalverleentheid beland.

Sinoniemdefiniëring is 'n baie ekonomiese taalaanbod en indien die kruisverwysing korrek hanteer word, kan hierdie tipe definisie bydra om die woordeboekgebruiker se woordeskat te verryk. Andersyds, kan dit die gebruiker onder 'n wanindruk bring, soos die volgende voorbeelde wys:

le'raar s.nw. (-s) 1. Predikant, dominee: *Herder en leraar van 'n gemeente.*

do'mi-nee s.nw. (-s) Predikant; ook aanspreekvorm vir 'n Protestantse predikant: *Goeiemôre, dominee* [Vokatief van L. *dominus*]

pre-di-kant' s.nw. (-e) 1. (*Protestants*) Leraar en herder van 'n gemeente; bedienaar van die goddelike Woord; dominee: 'n *Predikant beroep, afsit. Vir predikant studeer.*

Volgens hierdie definisies lyk dit of al drie absolute sinonieme moet wees, wat nie die geval is nie. Daar is 'n klein stylverskil tussen hulle, waar *leraar* en *predikant* meer deftig is. *Dominee* kan ook as aanspreekvorm gebruik word en die ander nie. Die *HAT* tree egter voorbeeldig op deur al die sinonieme by die verklarende definisies te verskaf.

Om verwarring by sinonieme te voorkom, is dit nodig dat die leksikograaf alle sinonieme by al die lede van die sinoniemparadigma noem. Dit is veral van toepassing by vakterme waar absolute sinonieme aangetref word. Alhoewel die betekenis dikwels presies dieselfde is, sal die gebruiker steeds vind dat dit nie altyd moontlik is om die een met die ander te vervang nie – dit sal afhang van wie die gehoor is. Die beskrywende definisies moet altyd geplaas word by die mees algemene woord, wat dikwels nie die vakterm sal wees nie.

Dikwels word 'n sinoniemdefinisie saam met 'n genus-differentia-definisie (of gedeeltelike sirkeldefinisie) gebruik. Dit is noodsaaklik dat daar in die artikel van die verklaarde lemma 'n kruisverwysing moet wees na al die lede van die sinoniemparadigma (soos deur die *HAT* gedoen in die voorbeeld hierbo).

Dit is nodig om die woordbetekenis vas te stel voordat die leksikograaf 'n definisie kan skryf. Verskeie metodes kan hiervoor aangewend word en daar word vervolgens na enkele metodes gekyk.

5.8.3 Vasstelling van die woordbetekenis

Een van die metodes wat leksikograwe kan gebruik om te toets of hulle 'n woordbetekenis volledig omskryf het, is om gebruik te maak van die genus-differentia-definisie, soos vroeër beskryf. Die genus beskryf die superordinaat of klas waaraan die leksikale item behoort en die differentia onderskei die leksikale item van ander items wat aan dieselfde klas behoort. 'n Stoel en bank is beide meubelstukke waarop gesit word, maar die onderskeid word in die *HAT* getref deur te vermeld dat 'n stoel vir een persoon is en 'n bank vir een of meer persone is. Die metodologie van die leksikograaf se semantiese analise gaan basies oor teenstellings. Om 'n leksikale item se betekenis van ander te kan onderskei, moet dit vergelyk word met leksikale items met 'n soortgelyke betekenis sodat die verskille gebruik kan word om die betrokke betekenis te isoleer.

Om byvoorbeeld 'n definisie vir die lemma, *pou*, saam te stel, sal die leksikograaf poog om 'n genuswoord vir die definisie vas te stel en eerstens te kyk na die laagste gemeenskaplike eienskap. In die geval sal die laagste gemeenskaplike eienskap wees dat dit 'n voël is.

Daarna sal die leksikograaf hiërargies opwerk en telkens 'n nouer klas vasstel, totdat hy op die punt kom waar slegs die betrokke leksikale item aan die differentiae voldoen (hierdie metode sal nie vir alle lemmas moontlik wees nie). Vanaf *voël* word daar hiërargies opgewerk na die nouer klasse: vanaf *siervoël* na *fisantefamilie* en nog nouer na *gekleurde stertvere*.

Tydens die samestelling van die definisie moet die genuswoord nie te wyd wees nie, maar dit kan ook nie in 'n algemene woordeboek so spesifiek wees dat die gewone gebruiker dit nie verstaan nie. Indien die leksikograaf byvoorbeeld met bogenoemde voorbeeld begin het met die geslag *Pavo*, sou dit baie spesifiek gewees het, maar die meeste gebruikers sal onkundig oor die betekenis van die woord wees.

Nadat die genuswoord of superordinaat geïdentifiseer is (*siervoël*), moet daar gekyk word na die semantiese eienskappe wat die definiendum met ander lede van dieselfde klas, deel. 'n *Pou* deel eienskappe soos dat dit vlerke het en kan vlieg. Hierdeur moet die differentiae verkry word wat by die definisie ingesluit kan word. In die geval van *pou* is van die idiosinkratiese eienskappe dat dit 'n besonder groot voël is en helderkleurige stertvere met patrone soortgelyk aan oë, het.

Die leksikograaf kyk na al die lede wat aan dieselfde superordinaat behoort (byvoorbeeld volstruis, hoender, fisant) en besluit wat dit is wat hulle almal gemeen het – hiervolgens word die superordinaat vasgestel (voël). Alle eienskappe wat die lede van die klas kan hê, word gelys asook watter eienskappe aan watter subordinaat behoort. In die geval van *pou* sal eienskappe soos “groot/klein”, “kan vlieg”, “mak/wild” en “helderkleurig/vaal”, voorkom. Die leksikograaf kan hierdie matriks gebruik tydens die definiëringsproses om te sien watter eienskappe essensieel deel is van die betrokke subordinaat se betekenis en ook om te verseker dat dit onderskei kan word van die ander subordinate.

Die aantal betekenisonderskeidings wat 'n lemma het, moet ook vasgestel word. In die geval van *pou* kan seker gemaak word dat die vergelyking, *so trots soos 'n pou*, ingesluit word. Daar kan weer 'n matriks met die gemeenskaplike en onderskeidende betekenis opgestel word en dit kan gebruik word om die definisies op te stel. Die leksikograaf moet hier seker maak dat polisemiese en homonimiese lemmas korrek geïdentifiseer en dienoreenkomstig behandel word (sien 5.10).

Behalwe vir die misinterpretasie van homonimie en polisemie, kry die leksikograaf ook dikwels te make met data wat moeilik bepaalbaar as ensiklopedies of nie-ensiklopedies is. In die volgende gedeelte word riglyne aan die voornemende leksikograaf gegee om hierdie noodsaaklike onderskeid te kan tref.

5.8.3.1 Onderskeid tussen taalkundige en nie-taalkundige data

Dit is noodsaaklik dat voornemende leksikograwe opgelei word om tussen betekenis en nonbetekenis in die aanbod van die definiesmateriaal te kan onderskei om te verseker dat betekenisoordrag duidelik en ondubbelsinnig oorgedra word.

Ensiklopediese data in die woordeboekartikel is inskrywings wat nie gerig is op die betekenisbeskrywing van die lemma nie, maar op buitetaalkundige aspekte daarvan. Dit is 'n beskrywing van die saak waarna die woord verwys of van die gebruik van die betrokke woord ten koste van 'n weergawe van die leksikale item se betekeniswaarde. Vervolgens gaan daar voorbeelde ter illustrasie gebruik word uit die *Verklarende Handwoordeboek van die Afrikaanse Taal* (Odendal *et al*, 2000) en die *Verklarende Afrikaanse Woordeboek* (Labuschagne & Eksteen, 1993 - van hier af VAW). Die definies se leksikografiese

funksie is betekenisoordrag. In die praktyk vind ons egter baie nie-semantiese inligtingstipes soos in die volgende voorbeelde gesien kan word:

Indo-Europees

HAT: s.nw. Taalfamilie wat die meeste Europese tale asook sommige Asiatiese tale omvat: ook, stamtaal van hierdie familie: taal van die Indo-Europeërs; Indo-Germaans, (*veroud.*) Aries: *Indo-Europees is die grondvorm ook van Afrikaans* (afk. IE)

VAW: (s) Hipotetiese oertaal, gedeeltelik rekonstrueerbaar, waaruit bepaalde taalfamilies ontwikkel en versprei het vanaf Indië (die Oostelike groep of Satemtale) tot oor die hele Europa (die Westelike groep of Kentumtale), Indogermaans.

Die *VAW* se data berus grotendeels op kennis van die saak waarna verwys word en dit kan nie regstreeks uit die betekenis van die lemma afgelei word nie. Veral die gedeeltes wat in hakies in *VAW* aangedui word, is ensiklopedies en nie deel van die leksikale betekenis van die lemma nie. By *foto* (sien voorbeeld wat volg) verskaf *HAT* 'n oormaat tegniese inligting wat nie verband hou met die lemma se semantiese waarde nie en nie vir die leek sal help om betekenisoordrag te bewerkstellig nie:

fo'to' (-'s; -'tjie) Negatiewe afbeelding wat met behulp van 'n kamera op 'n fotografiese plaat of film aangebring word en ontstaan deurdat ligstrale van die voorwerp af deur die lens van die kamera val en chemies inwerk op 'n liggevoelige emulsielaag waarmee die plaat of film bedek is; ook, afdruk van so 'n afbeelding; portret; kiekie: *'n foto neem, ontwikkel, afdruk. Ou, vergeelde foto's.*

Kleurfoto. **Foto:** ~afdruk, ~album, ~argief, ~ontwikkeling, ~opname, ~tentoonstelling, ~versameling, ~wedstryd.

Die **woordeboeksoort** speel 'n bepalende rol in die hoeveelheid ensiklopediese data wat toelaatbaar is. 'n Handwoordeboek is gemik op die ontwikkelde gebruiker en kan nie te ensiklopedies van aard wees nie. 'n Vakwoordeboek sal meer ensiklopedies wees aangesien die teikenmark dit ook so verwag.

'n Taalkundige beskouing van woordeboeke lewer daarvan bewys dat een van die groot tekortkominge leksikograwe se onvermoë is om te onderskei tussen betekenislading van en buite-taalkundige data oor 'n bepaalde lemma. Om hierdie rede is dit van groot belang dat leksikograwe tydens hulle opleiding die nodige kennis hieroor sal opdoen om die onderskeid te kan tref.

Ensiklopediese data word verdeel in saakbeskrywing, gebruiksbeskrywing en tegniese data. **Saakbeskrywing** is 'n tipiese kenmerk van 'n ensiklopedie. In 'n woordeboek mag daar nie oormatige vermenging van betekenis- en saakdata wees nie. Veral omvattende woordeboeke soos die *WAT* maak hulle dikwels skuldig aan te veel saakbeskrywing. Indien 'n oormaat van nie-betekenisinligting aan die gebruiker gebied word, kan dit die leksikale betekenis van die lemma verdoesel. Saakbeskrywing het wel waarde as dit 'n ondersteunende funksie ten opsigte van die betekenisverklaring het.

Leksikograwe moet daarteen waak om **beskrywing van die gebruik** van die lemma in plaas van 'n betekenisbeskrywing te verskaf. Die gebruik van die saak gee 'n verduideliking van die gebruike/funksies

van die saak wat deur die leksikale item benoem word, soos in *gaan* geïllustreer word:

Gaan

HAT: ww. (gegaan), soms ook **gaat** **1(a)** Jou willekeurig van een plek na 'n ander voortbeweeg: *Hy gaan te voet, te perd, per motor, met die trein, met 'n skip. Om 'n draai gaan...(b)* (met onder) Oral rond beweeg en derhalwe bekend wees: *Hy gaan onder die naam van X.* **2.** Van een plek na 'n ander voortbeweeg word – gesê van lewelose dinge: *Daar gaan die trein. In die vakansie gaan daar daaglik duisende motors deur ons dorpie...* **3(a)** Van die plek waar die spreker hom bevind, vertrek; teenoor kom: *Mense kom en gaan gedurig. Jy moet nou gaan...* **(b)** In die niet versink; verdwyn, wegraak: *Daar gaan my laaste bietjie geld...* **4.** Beweeg sonder om van plek te verander: *Die wiel gaan om en om, die bootjie op en af en die tak heen en weer.* **5(a)** Sy bestemde natuurlike werk verrig: *Daar gaan die enjin, masjien...* **(b)** 'n Reeks bewegings uitvoer en daardeur 'n kenmerkende geluid laat hoor: *Daar gaan die telefoon...* **6.** Gesteld wees: *Hoe gaan dit met jou?...* **7.** In omloop wees, die rondte doen, vertel word: *Die storie gaan dat hy siek is...*

Die *HAT* verskaf 'n hele lys gebruiksbekrywings en almal is nie werklik leksikale betekenisse nie. Betekenisonderskeiding 1 en 2 stem grotendeels ooreen, die een is vir lewelose dinge en die ander vir mense – dit is dus herhalend.

Differensiasie van betekenis mag nie bepaal word deur verskillende gebruike (verskillende toepassings) van dieselfde betekeniswaarde

van die betrokke leksikale items nie. Differensiëring van betekenis moet op linguistiese oorwegings berus.

Ter wille van suiwer en effektiewe betekenisoordrag moet soortgelyke lemmas soortgelyke definisies kry. Die volgende voorbeeld wys swak leksikografiese hantering in dié verband uit:

HAT: **Januarie**: eerste maand van die jaar

Mei: die vyfde maand van die jaar

November: die elfde maand

VAW: **Januarie**: die eerste maand van die jaar

Mei: vyfde maand van die jaar

November: die elfde maand

Dit is opvallend dat die *HAT* en *VAW* by *November* nie die volle bewoording verskaf nie. Alhoewel die definisies soortgelyk is, moes die woordeboeke ter wille van konsekwentheid ook by *November* "...van die jaar" bygevoeg het.

Gebruiksbeskrywing is 'n **skynbetekenis** – dit is 'n gekonstrueerde betekenis en kan óf 'n **semantiese stutelement** óf as gevolg van semantiese oordrag wees. Die leksikale item se betekenis kan so verbleek het dat die betrokke item talle optredemoontlikhede as semantiese stutelement het. Die konteks bepaal die spesifieke waarde. Die spesifieke waarde is egter nie deel van die leksikale waarde nie. Indien dit so aangebied word, is dit 'n skynbetekenis.

HAT verskaf dertien verskillende polisemiese onderskeidings by *kry* en *VAW* sestien. *Kry* kan meestal as volg deur 'n ander leksikale item met 'n spesifieke betekenis vir die bepaalde konteks vervang word:

kry

'n Groot erfenis kry (bekom)

Wag maar, ek sal jou kry (terugkry, gryp)

Kry bietjie mamma se jas vir haar (bring)

Die plaat is nie meer te kry nie (koop)

Niemand kry iets sonder inspanning nie (behaal)

Kry nog 'n skeppie (neem)

'n Brief kry (ontvang)

HAT en *VAW* fouteer deur die betekeniswaardes as polisemiese onderskeidinge aan te bied. Hulle kon baie minder polisemiese waardes onderskei het en net in hul voorbeeldsinne voorsiening gemaak het vir die verskillende kontekste waarin *kry* optree. Die konteks het die vereenduidigende funksie.

Semantiese oordrag is 'n betekenissenmerk van die soort leksikale item wat in 'n tipiese verbinding met die lemma optree en hierdie betekenissenmerk word na die lemma se betekenis oorgedra. In Afrikaans verteenwoordig “tyd” en “ruimte” twee uitgebreide semantiese velde en daar is verskillende leksikale items wat se semantiese komponent daarop dui dat dit óf 'n temporele óf 'n ruimtelike waarde het, byvoorbeeld *uur, dag, jaar* en *afstand, entjie, kilometer*.

Semantiese oordrag blyk dikwels uit die leksikografiese hantering van kwalifiseerders deurdat die leksikograaf bepaalde semantiese kenmerke van die kernnaamwoord as deel van die leksikale betekenis van die kwalifiseerder beskou. *HAT* verskaf die volgende inskrywings vir *lang* en *lengte*:

lang (*attrib.*), **lank** (*pred.*) b.nw. en bw. 1. Wat 'n (uitgestrekte) lengte het; wat in die lengte groot is:...2. Wat 'n sekere, 'n geruime tyd duur: ...

leng'te s.nw. (-s) 1. Afmeting van iets van ent tot ent; die langste sy van iets...2. Hoogte van bv. mens of dier:...4. Tydsduur...

Die leksikograwe van die *HAT* het *lang* en *lengte* as polisemiese leksikale items behandel. Die temporele en lineêre betekenisonderskeidinge is as afsonderlike inskrywings in elke artikel hanteer. Hierdie polisemiese tweedeling berus op 'n skynbetekenis. Die tydsduur en lineêre afmeting behoort nie as die gekonstrueerde betekenissenmerke van *lengte* aangebied te word nie. Hierdie afmetings behoort as pragmatiese inligting deel te vorm van die gebruiksbeskrywing en nie as deel van die definiens nie.

Om te besluit waar gebruiksbeskrywing toelaatbaar is en hoeveel, moet die leksikograaf steun op riglyne/norme uit die leksikale semantiek. Eerstens moet die betekenisverklaring volledig en ondubbelsinnig wees en dit kan 'n klein hoeveelheid ensiklopediese data insluit, indien dit ondersteunend van aard is. Ensiklopediese data wat die betekenis verdoesel, moet vermy word.

Gebruiksbeskrywing wat dui op die beskrywing van die gebruik van die saak waarna die leksikale item verwys, kan ook voorkom in die definiens van ondeursigtige samestellings. In die geval sal dit help om eenduidige betekenisoordrag te bewerkstellig. Dit word in die volgende voorbeeld geïllustreer:

sneespapier

HAT: Sagte, dun, halfdeursigtige, ongelymde papier, gebruik as sakdoeke, om fyn voorwerpe, o.a. gravure in boeke, te beskut, en vir allerlei toilet-doeleindes.

VAW: Baie, dun sagte papier

Die betekenis van *sneespapier* kan nie deur die samestellende dele afgelei word nie en daarom kan die gebruiksbeskrywing deel vorm van die definies soos in *HAT*. *VAW* se hantering van die lemma is nie heeltemal voldoende nie aangesien die gebruiker moontlik sal aanneem dat die papier net vir skryf gebruik kan word. In die geval van simplekse kan gebruiksbeskrywing ook soms van nut vir die gebruiker wees.

Gebruiksbeskrywing kan handig te pas kom in voorbeeldmateriaal. Dit skakel die gevaar uit dat die woordeboekgebruiker die gebruik van die saak as die betekenis van die leksikale item kan interpreteer. Gebruiksbeskrywing kan ook in 'n aparte gleuf in die woordeboek aangegee word. Dit moet duidelik gemerk word sodat die gebruiker kan onderskei tussen leksikale en kontekstuele betekenis.

Voornemende leksikografe moet daarop let dat gebruiksmoontlikhede van 'n leksikale item nie tot polisemiese betekenisonderskeidings verhef mag word nie. Die voorafgaande voorbeeld van *gaan* is 'n voorbeeld waar dit by sommige van die betekenisonderskeidings gedoen word.

Alhoewel betekenis nie gebruik is nie, word betekenis wel uit gebruik bepaal. Die konteks kan nie geïgnoreer word nie, maar die

leksikograaf moet daarteen waak om inligting wat uit die konteks afgelei word tot leksikale betekenis van die lemma te verhef.

Die leksikograaf moet verder vir die gebruiker 'n aanduiding gee dat by byvoorbeeld funksiewoorde (soos uitroepe, voegwoorde, voornaamwoorde en setsels) net gebruiksbekrywing verskaf word omdat die leksikale betekenisinhoud van die funksiewoord leeg is. Nie die *HAT* of *VAW* verduidelik in hul toeligting die hantering van funksiewoorde en/of merk dit met 'n struktuurmerker om die gebruiker te waarsku nie. Die gebruiker kan moontlik aanneem dat die leksikale betekenis verskaf word in die volgende voorbeeld:

maar

HAT: voegwoord om by teenstellende sinsverband twee sinsdele te verbind:... ook gebruik as sydelingse teenwerping...

VAW: beswaar, teenwerping, die bw. of vgw. As s.nw. gebruik.

Die *HAT* verskaf slegs gebruiksinligting en *VAW* verskaf 'n leksikale betekenis plus gebruiksinligting. Nie een van die twee is suksesvol nie, aangesien die gebruiker nie eenduidige betekenisoordrag kan vind nie. 'n Aanduiding van die gebruiksinligting is noodsaaklik en *VAW* moet ook aandui dat die gebruiksinligting nie deel van die leksikale betekenis is nie.

Wetenskaplike data is gerig op die buitetalige werklikheid en daarom word dit as 'n soort ensiklopediese data beskou. Standaardtaal moet in 'n woordeboek weerspieël word, dit wil sê wetenskaplike of tegniese data moet met 'n kritiese ingesteldheid benader word. Die handwoordeboek is gerig op die ontwikkelde gebruikers en hulle

behoefte moet in ag geneem word. Die toeliggende aantekeninge moet aan die gebruiker uiteensit hoe tegniese data in die woordeboek hanteer word. Dit op sigself is egter nie voldoende nie. Die keuse van watter tegniese terme opgeneem moet word, moet ook die nodige aandag kry.

Op die mikrostrukturele vlak kan etikette as leksikografiese hulpmiddel gebruik word om afwykings aan te dui. Die vaktaaletiket (sien 5.9.2.1) moet aandui dat dit 'n beperkte vakgebied is. Onverklaarde lemmas moet ook etikette kry. Wat die definies aangaan, moet daar konsekwent opgetree word in die hantering van verskillende vakterme om effektiewe betekenisoordrag te bewerkstellig.

Daar moet daarteen gewaak word om te veel tegniese gegewens te gee. Die *HAT* verskaf te veel buitetaalkundige gegewens by *kabeljou*, maar *sandbloue* word weer beter gedefinieer.

HAT

ka-bel-jou' s.nw. (-, e, -s) 1. Baarsagtige stekelvinvis, met blouerige swart bors, silwerige ondersy, gladde skubbe en geronde stertvin, aangetref om die Suid-Afrikaanse kus, by Australië, in die Atlantiese Oseaan en in die Middellandse See; 'n belangrike eetvis, *Johnius hololepidotus*

sand'blou-e s.nw. Soort vis met stomp neus; mosselkraker; sandstompkop; *Cynotoceps nasutus*.

Die leksikograaf moet die leksikale betekenis van 'n lemma beskryf. As 'n tegniese omskrywing as betekenisverklaring aangebied word, is

dit 'n fout aangesien die wetenskaplike verklaring nie sy ware betekenis is nie. Dit kan die leksikale betekenis verdring/verdoesel. Tegnieese terme kan wel ingesluit word in die volgende gevalle:

- indien die motivering daarvoor 'n semantiese norm is wat volledige en eenduidige betekenisoordrag bewerkstellig. Die tegnieese data sal 'n diagnostiese funksie vervul en bydra om die betekenis van die leksikale item eenduidig te onderskei.
- indien slegs 'n klein hoeveelheid tegnieese inligting in 'n woordeboekartikel opgeneem word.
- indien dit in eenvoudige nie-tegniese taal is en bydra om die vakgebied vir die leek verstaanbaar te maak.

Aangesien 'n verklarende handwoordeboek gerig is op die ontwikkelde leek sal daar soms akkuraatheid ingeboet moet word ter wille van verstaanbaarheid vir die gebruiker. Die leksikograaf moet daarop let om nie vals inligting oor te dra nie.

Uit bogenoemde is dit duidelik dat 'n mate van ensiklopediese data aanvaarbaar is, maar dat die betekenisverklaring die belangrikste komponent van die semantiese inskrywings in die woordeboek bly. Dit is gevolglik nodig dat die leksikograaf in staat is om die definies van buite-taalkundige data te suiwer. Om nie-funksionele ensiklopediese data te vermy moet die leksikograaf dit op grond van linguistiese kriteria van betekenisdata kan onderskei. Insig uit die teoretiese semantiek is nodig.

Te veel ensiklopediese data verlaag 'n woordeboek se status as gesaghebbende bron van taalkundige data en te min ensiklopediese

data kan veroorsaak dat die definiens 'n onbevredigende betekenisverklaring oplewer en die nodige differentia nie na vore kom nie. Te min ensiklopediese inligting is ook onvoldoende, soos dit uit die volgende voorbeelde blyk:

jakobregop

HAT: s.nw. (-pe, -s) Blom of plant van die geslag *Zinnia*, baie as tuinplant gekweek

VAW: **-pe, -s. 1.** stywerige tuinblom met donkerrooi en ander kleure (*zinnia multiflora*) **2.** Soort wilde veldblommetjie

Die *HAT* se definiens lewer nie 'n bevredigende betekenisverklaring nie aangesien daar baie blomme is wat as tuinplante gekweek word en die gebruiker sal waarskynlik nie die Latynse name ken nie. Die *VAW* se definiens is meer suksesvol.

Selfs al kom daar 'n mate van ensiklopediese inligting in 'n definisie voor, kan dit effektief wees indien dit bydra tot doeltreffende betekenisoordrag, soos in die volgende voorbeeld die geval blyk te wees:

koei

HAT: (-e; -tjie) **1.** Vroulike tweehoewige herkouende soogdier van die geslag *Bos* wat veral aangehou word omdat sy melk gee

VAW: **-e. 1.** Vroulike bees as sy al gekalf het

HAT het hier die beste definisie alhoewel daar ensiklopediese inligting verskaf word. Die komponent wat supplementêr was (melk gee) word noodsaaklik omdat dit as verhelderend beskou word. Die kenmerk van melkgewend het mettertyd meer sentraal begin staan as tweehoewig, herkouende soogdier.

Dit is belangrik dat leksikograwe nie net op hul taalintuïsie mag staatmaak nie. Hulle moet hulle laat lei deur die teoretiese semantiek en beskrywing van die woordbetekenis in terme van die semantiese komponente (diagnostiese en supplementêre komponente), daarom is goeie opleiding ononderhandelbaar.

5.8.3.2 Betekenisuitkenning deur middel van komponentontleding

Komponentontleding bied die moontlikheid om die betekenis van leksikale items te analiseer deur die betekenis op te breek in 'n reeks sogenaamde betekenis-komponente. Die betekenis van 'n lemma word dus saamgestel uit 'n bundel kenmerke byvoorbeeld *pianiste*: VROU + SPEEL KLAVIER. Indien 'n voornemende leksikograaf komponentontleding effektief kan benut om 'n definiesie te skryf, sal daar nie onnodige ensiklopediese data in sy definisie voorkom nie.

Elke deel van die definiesie moet 'n betekenis-komponent verteenwoordig, met die gevolg dat die definiesie slegs die betekenis van die leksikale item beskryf en geen ensiklopediese data verskaf nie. Saakkenmerke kan nie tot betekenis-komponente verhef word nie.

Komponentontleding maak vir sowel die algemene as die spesifieke voorsiening deurdat daar verskillende tipes komponente is. Die betekenisverklaring moet die woord se betekenis van dié van alle ander leksikale items kan onderskei. Deur sekere kenmerke word die woord in 'n semantiese veld geplaas. Die subverdeling in die veld dui 'n verdere kategorie aan. Die betekenisverklaring moet uitsluiting van die ander woorde wat semanties ook binne die kombinasie val, bewerk. Elke kenmerk moet daartoe bydra om die leksikale item van ander te kan onderskei. Daar word gebruik gemaak van idiosinkratiese/gevalspesifieke kenmerke.

Daar word volgens Gouws (1989: 190) die volgende drie hoofipes komponente onderskei:

- **algemene betekenissenmerke:** dit plaas die lemma in die semantiese veld waartoe hy behoort deurdat 'n baie algemene betekenissenmerk gespesifiseer word.
- **diagnostiese kenmerke:** dit help om die lemma van ander lede van dieselfde veld/klas te onderskei.
- **supplementêre kenmerke:** dit is bykomende data en grens dikwels aan die ensiklopediese. Sommige lemmas moet egter supplementêre komponente bevat ter wille van eenduidige betekenisonderskeiding.

Komponentontleding bied aan die leksikograaf 'n betroubare hulpmiddel om betekenis op 'n sistematiese en doeltreffende manier van buite-taalkundige data te kan onderskei. Dit help verder om die weergawe van die leksikale betekenis te help vorm. Dit kan egter nie op die hele woordeskat toegepas word nie. Daar word dus steeds in 'n mate op die leksikograaf se oordeel staatgemaak. 'n Verdere aspek waar die voornemende leksikograaf opgelei moet word om sy onderskeidingsvermoë te kan gebruik, is waar daar relevante of minder relevante komponente ter sprake is. Vervolgens sal enkele riglyne in die verband verskaf word.

5.8.3.3 Relevante en minder relevante komponente

Sekere komponente word vooronderstel en dit is nie nodig om dit in die definies te noem nie, byvoorbeeld by *bruidegom*: MAN + OP TROUDAG. Hier word vooronderstel dat die gebruiker sal weet dat man impliseer ook: VOLWASSE + MENS + MANLIKE GESLAG.

Hoe algemener die komponent, hoe groter is die kans dat die eienskap van die leksikale item veronderstel word. Indien dit 'n sterker diagnostiese kenmerk is, is dit nodig dat die komponente aangedui word vir betekenisonderskeiding. Nuwe data (data wat deur relevante diagnostiese komponente weergegee word) moet die nodige prominensie kry. By *bruidegom* is die nuwe/onderskeidende data dat dit op sy troudag is.

'n Mate van ensiklopediteit sal altyd onvermydelik wees. Dit kan funksioneel wees en bydra tot die sukses van die woordeboek as naslaanbron. Dit is veral by die definies van dinge wat die gebruiker moontlik nie ken nie (soos kultuurspesifieke konsepte) waar meer detail nodig is soos byvoorbeeld *lobôla*.

Waar die leksikograaf ensiklopediese data gebruik, moet dit so ver as moontlik wetenskaplik en objektief wees. Dit is nie altyd moontlik om aan die hand van linguistiese kriteria te werk nie (as gevolg van vae omlyning van leksikale betekenis en gebrekkige omskrywing van semantiese norme) en daarom word daar ook staatgemaak op die leksikograaf se taalintuïsie. Tog is daar sekere norme vir die insluiting al dan nie van ensiklopediese data. Die basiese norm is dat die betekenisverklaring volledig, duidelik en eenduidig moet wees. Daar moet onderskeid getref word tussen die leksikale betekenis van die

woord en gebruiks- en saakdata. Alhoewel betekenis uit gebruik bepaal word, mag betekenis en gebruik nie aan mekaar gelykgestel word nie. Gebruiksbetekenis is skynbetekenis en mag nie as leksikale betekenis aangebied word nie.

Verwysing is nie dieselfde as betekenis nie en daarom moet daar onderskei word tussen leksikale betekenis en saakbeskrywing. Tegnieiese data moet ook met die nodige omsigtigheid hanteer word aangesien 'n handwoordeboek deur die gewone taalgebruiker beskou word as die belangrikste bron van taalkundige inligting en die datatipe waarvoor dit die meeste geraadpleeg word, is betekenis.

5.9 PRAGMATIESE DATA

Volgens Gouws (1989: 199) sluit “pragmatiese inligting die weergawe van die gebruik van ’n leksikale item in, sowel as ’n aanduiding van beperkinge op sy gebruik of hoe en waar dit nie gebruik moet word nie”. Pragmatiese data in woordeboeke verwys dus onder meer na die gebruik van verbale voorbeeldmateriaal en etikette in woordeboeke. Dit kan ’n groot bydrae lewer tot die enkoderende funksie van die woordeboek en om dit gebruikersvriendelik te maak. Dit is dus van groot belang dat die voornemende leksikograaf die gebruik van etikette en voorbeeldmateriaal goed verstaan en maksimaal kan benut.

5.9.1 Voorbeeldmateriaal

Die pragmatiese funksie van voorbeeldmateriaal is om taalgebruik so te illustreer dat die gebruiker gehelp word om self met die taal te kan omgaan. Verbale voorbeeldmateriaal dien ’n meerdoelige funksie in ’n woordeboekartikel (Gouws, 1989: 199). Dit verskaf grammatiese (veral sintaktiese) leiding en ook ’n voorbeeld van die tipiese verbindings en verskillende gebruike van ’n leksikale item. Dit het ook ’n semantiese funksie en ensiklopediese data word ook hier gegee. Voorbeeldmateriaal verskaf dikwels implisiete inligtingsoordrag aan die gebruiker. Dit is noodsaaklik dat die voorbeelde die nodige leiding aan die gebruiker verskaf sodat die gebruiker enkoderend met die taal kan omgaan.

Leksikografe moet die nodige geleidingsaanwysing in die toeligting verskaf oor hoe voorbeeldmateriaal hanteer word. Dit is nodig dat voorbeeldmateriaal tipografies onderskeibaar is as ’n datatipe, maar die leksikograaf moet die gebruiker daarop wys in die toeligting.

Poëme en sitate moet begrypbaar en neutraal wees (Rademeyer, 1992: 152, 153). Voorbeeldmateriaal behoort die werklike gebruik van 'n lemma te illustreer, wat sekerlik dui op die gebruik van sitate (dit is aanhalings uit werklike taalgebruik). Nietemin kan leksikograawe poëme nuttig aanwend, aangesien dit presies ooreenkomstig die behoeftes van die woordeboekgebruiker saamgestel kan word. Indien voorbeeldmateriaal met groot omsigtigheid gekies word, kan dit 'n groot hoeveelheid sintaktiese, semantiese en ander inligting aan die gebruiker oordra. Dit is van groot nut vir die gebruiker as voorbeeldmateriaal grammaties volledig is, want die gebruiker sien verder hoe die lemma in sinsverband gebruik word. Voorbeeldsinne moet sowel enkelvoudige as saamgestelde sinne insluit sodat die gebruiker kan sien hoe die taal gebruik word en die gebruiker bekendgestel word aan verskillende woordvolgordepatrone en sintipes.

Daar moet konsekwent opgetree word in die woordeboek en 'n vaste patroon moet vasgestel word om te bepaal watter soort lemmas voorbeeldmateriaal het en watter nie. Dit is veral by polisemiese en homonimiese lemmas van groot waarde aangesien die leksikograaf kontekstuele leiding moet verskaf om by te dra tot effektiewe betekenisoordrag. Veral waar daar semantiese verbleking plaasgevind het, kan voorbeeldmateriaal van hulp wees om die gebruiker te help om tussen polisemie en semantiese verbleking te kan onderskei.

Volgens Zgusta (1971: 263) is dit slegs tegniese terme (in die nouste sin van die woord: die presiese, wetenskaplik gedefinieerde terme) wat geen voorbeeldmateriaal vereis nie. Die ontbreking van voorbeeldmateriaal het 'n nadelige uitwerking op die geheeloordrag

van betekenisinligting en die kommunikatiewe sukses van die woordeboek word beperk.

Om kommunikatiewe oordrag te bewerkstellig moet die hoeveelheid voorbeeldmateriaal 'n aanduiding van die gebruiksfrekwensie van die lemma wees. Die woorde wat in voorbeeldmateriaal voorkom, moet elders in die woordeboek verklaar word en sover moontlik deel uitmaak van die algemeen gebruiklike taal. Verhewe, literêre taal moet ook vermy word. Rademeyer (1993: 210) wys ook daarop dat leksikograwe moet waak daarteen om te veel voorbeelde van abnormale of atipiese taalgebruik te gee. Sulke voorbeelde kan die woordeboekgebruiker mislei en verwar. Die leksikograaf moet derhalwe eerder van die cliché gebruik maak. Leksikograwe moet verseker dat hul voorbeelde 'n spieëlbeeld van die samelewing is – ook betreffende voorbeelde rakende geslagsrolle, feminisme en godsdiens.

Voorbeelde wat verskaf word, moet ook natuulik wees (Rademeyer, 1992: 236). Rademeyer noem dat die voorbeeldmateriaal dieselfde eienskappe moet hê as die werklike taalgebruik. Gevalle waar *iets* of *iemand* in plaas van nader gespesifiseerde naamwoordstukke gebruik word, ontnem die gebruiker dikwels van leersame inligting. Leiding aangaande die lemma se optrede binne sinsverband, verminder indien die naamwoordstukke, *iets* of *iemand*, gebruik word.

Voorbeeldmateriaal moenie net 'n herhaling van die definies wees nie (Zgusta, 1971: 264). 'n Hele aantal voorbeeldsinne met dieselfde funksie is ook onnodig (Vos, 1992: 63). As daar te veel herhaling voorkom, gaan die pragmatiese funksie van die voorbeeldmateriaal verlore. Daar word ook soms "leë" voorbeeldmateriaal verskaf wat van geen waarde vir die gebruiker is nie.

Voorbeeldmateriaal speel 'n uiters belangrike rol in die oordrag van taalbegrip in 'n woordeboek. Lombard (1992: 154) merk op dat “voorbeeldmateriaal moet op die taalwerklikheid berus, afgestem wees op die teikengebruiker, verstaanbaar en onkontenieuus wees”. Tesame met voorbeeldmateriaal, speel etikette ook 'n belangrike toeliggende rol vir die gebruiker. Die opleiding van die voornemende leksikograaf moet gevolglik ook voldoende aandag daaraan gee. Die volgende gedeelte sal etikette in breë trekke bespreek.

5.9.2 Etikette

Volgens Gouws (1988: 4) verwys die term etiket na “daardie inskrywing(s) in 'n woordeboekartikel wat as merkers optree om die lemma of 'n ander inskrywing in die artikel se beperkinge ten opsigte van byvoorbeeld stylaard, gebruiksfeer en geografiese voorkoms aan te dui.” Gouws (1989: 200) wys verder daarop dat etikette die gepastheid al dan nie, van 'n lemma vir 'n sekere gespreksituasie aandui. Dit poog derhalwe om kommunikatiewe sukses in die gebruik van die bepaalde leksikale item te verwerk. Etikette bewerkstellig 'n eksplisiete en onmiddellike inligtingsoordrag.

Die woordeboeksoort is 'n bepalende faktor by die gebruik van etikette aangesien 'n preskriptiewe woordeboek meer gebruiksetikette sal hê. By 'n algemene verklarende en vertalende woordeboek word die standaardtaal as verwysingsraamwerk gebruik (dit is die standaardtaal wat geld tydens die tyd van samestelling). Die afwesigheid van 'n etiket sal gevolglik daarop dui dat die lemma standaardtaalstatus het.

Daar kan ook 'n deiktiese funksie aan etikette toegeken word (Gouws, 1989: 202). Die etiket dra by tot die ontstaan van 'n netwerk tussen die lemma en die res van die woordeskat. Enige afwyking van die

deiktiese sentrum – leksikografiese deiktiese sentrum of andersins – moet per etiket gemerk word.

Dit is noodsaaklik dat die verskillende etikette in die toeligting gelys en verklaar word sodat die gebruiker toegerus word om die korrekte afleidings te kan maak. Volgens Gouws (1988: 11) is dit nie nodig dat al die vaktaaletikette gelys hoef te word nie, want daar is 'n kleiner mate van subjektiewe oordeel moontlik. Die afkortings moet net vir die gebruiker maklik verstaanbaar wees of elders verklaar word. Stylaard en ander etikette wat nie verklaar word nie, laat die gebruiker egter totaal oningelig. Die afwesigheid van 'n etiket dui op standaardtaal en dit is nodig dat die leksikograaf die gebruiker hieroor inlig in die toeligting.

Die inskrywingswyse van 'n etiket is per konvensie vasgelê om 'n onmiddellike aanduiding van die gemarkeerde inskrywing(s) te gee (Gouws, 1988: 48). Alhoewel die posisie van 'n etiket dikwels van die een woordeboek na die ander verskil, is dit nodig dat daar binne 'n spesifieke woordeboek konsekwent opgetree word.

Daar word hoofsaaklik tussen vier tipes etikette onderskei: vaktaal-, temporele, geografiese en stilistiese etikette. Vervolgens sal daar aan die onderskeie etikette aandag gegee word.

5.9.2.1 Vaktaaletikette

Vaktaaletikette is daarop gerig om die lemma vir optrede in onder andere 'n beperkte vakgebied, sportsoort of beroepsrigting te merk (Gouws, 1989: 202). Soos onder voorbeeldmateriaal (sien 5.9.1) genoem, is hierdie die enigste lemmas waar dit nie nodig is om voorbeeldmateriaal te verskaf nie. Carstens (1994: 274) beklemtoon

dat etikettering 'n probleem is en sy vra tereg die vraag of “'n term wat voorheen net in kommunikasie tussen vakspesialiste gebruik is, maar deur die media gepopulariseer is, nog van 'n vaktaaletiket voorsien (moet) word”. Woorde soos *holisme*, *mammogram* en *epidermis* is nie meer net bekend onder vakspesialiste nie, maar word deur die gewone persoon gebruik.

Dikwels word daar by 'n polisemiese lemma gevind dat die lemma, behalwe vir die gespesialiseerde gebruik, ook 'n nie-gespesialiseerde gebruik het. In so 'n geval moet die etiket nie op die lemma gerig wees nie, maar wel op die spesifieke betekenisonderskeiding van die lemma byvoorbeeld *imperatief* (vorm van 'n werkwoord of sedewet).

5.9.2.2 Temporele etikette

Temporele etikette “ekspliseer 'n chronolektiese afwyking van die standaardtaal” (Gouws, 1989: 203). In die toeligting moet 'n aanduiding gegee word van die jaartal wat die gebruik van die temporele etikette bepaal. Sommige leksikograwe voel dat dit ook nodig is om moderner lemmas en neologismes aan te dui. Andersyds moet die handwoordeboek tog 'n weerspieëling wees van die hedendaagse taalgebruik en die argument kan gevoer word dat 'n etiket onnodig is vir 'n nuutskepping soos *webtuiste* wat 'n hoë gebruik in die algemene omgangstaal het (Gouws, 1988: 23).

Indien 'n lemma as verouderd gemerk word, moet dit linguisties gemotiveerd wees (Gouws, 1988: 22). Alhoewel die woord *pennie* se referent verouderd mag wees, is die woord nog deel van Standaardafrikaans en mag die woord nie as verouderd gemerk word nie.

5.9.2.3 Geografiese etikette

Geografiese etikette merk die ruimtelike verspreiding van lemmas (Gouws, 1989: 203). Lombard (1993: 148) wys daarop dat indien daar van 'n geografiese etiket gebruik gemaak word, moet die etiket presies dui op die gebied of plek waar die bepaalde vorm algemeen voorkom.

5.9.2.4 Stilistiese etikette

Stilistiese etikette is van groot belang vir die gebruiker aangesien dit aandui of 'n woord standaardtaalstatus het of nie, en indien nie, of die woord substandaard of superstandaard is (Lombard, 1993: 146). Die subjektiewe aard van baie van hierdie etikette bemoeilik die leksikograaf se taak.

5.9.3 Mikrostruktuuretikette

'n Mikrostruktuuretiket is gerig op bepaalde aspekte van die mikrostruktuurinskrywing byvoorbeeld sogenaamde optrede buite die woordeboek deurdat 'n verband met die gebruik in 'n tipiese gespreksituasie gelê word (Gouws, 1988: 41). Mikrostruktuuretikette word onderbenut en moet meermale gebruik word om die inskrywingstipes te merk om sodoende die aard van die taalkundige data wat in die artikel verskaf word, te ekspliseer en die gebruiker sodoende te bevoordeel.

Woordeboeke kan gebruik maak van mikrostruktuuretikette vir die aanduiding van uitspraak by vreemde woorde. Leksikograwe behoort ook van hierdie tipe etikette gebruik te maak om ander datatipes soos sinonieme en teenoorgesteldes aan te dui.

5.9.4 Wisselwerking tussen etikette en voorbeeldmateriaal

Die wisselwerking tussen etikette en voorbeeldmateriaal is van die uiterste belang. Hierdie twee mikrostrukturele inskrywings moet mekaar in 'n woordeboekartikel aanvul. Die voorbeeldmateriaal by 'n geëtiketteerde lemma moet die afwyking van die standaardtaal illustreer. Die leksikograaf moet dwarsdeur die woordeboek konsekwent optree en ook 'n uiteensetting van hierdie mikrostrukturele inskrywings in die toeligting gee.

Lombard (1992: 161) wys tereg daarop dat “daar behoort 'n wisselwerking tussen etiket en voorbeeldsin te wees om goeie kommunikasie te bevorder”. 'n Ander vorm van pragmatiese inligting wat kommunikasie-oordrag bevorder, is die gebruik van binnetekste. Voornemende leksikograwe se opleiding moet hulle genoegsaam hiermee laat kennis maak. Die volgende gedeelte word daaraan gewy.

5.9.5 Die gebruik van binnetekste

'n Metode om die toegangstruktuur tot sekere inskrywings vir gebruikers te verbeter, is die gebruik van 'n binneteks in 'n duidelik herkenbare teksblok. Dit is daarom nodig dat voornemende leksikograwe genoegsaam bekendgestel word aan woordeboeke wat effektief binnetekste gebruik (byvoorbeeld die *Reader's Digest* se tweetalige woordeboek) en dat hulle onderlê word in die kuns om binnetekste effektief te kan benut.

Binnetekste verskaf data aan die gebruiker wat nie normaalweg deel van die artikel sal vorm nie. Volgens Gouws (2001: 87) is hierdie

data dikwels leksikografiese kommentaar waardeur die leksikograaf die gebruiker se aandag vestig op spesifieke aspekte van die betrokke leksikale item. Eksplisiete gebruiksleiding kan in die vorm van opmerkings in 'n teksblok gestalte kry. Hierdie tekste kan op verskeie plekke in die artikel ingevoeg word, dit is net van belang dat daar in die voorteks aan die gebruiker 'n uiteensetting van die funksie en voorkoms van binnetekste verskaf word.

Die *Basiswoordeboek van Afrikaans* (Gouws *et al*, 1994) is 'n aanleerderwoordeboek en maak ook effektief gebruik van binnetekste of opmerkings in teksblokke. Daar word eerder van gebruikersnotas gebruik gemaak as etikette wanneer supplementêre data oorgedra word. Die woordeboek kry dit sodoende reg om meer inligting oor te dra. Die volgende voorbeeld illustreer die gebruik van binnetekste in die *Basiswoordeboek van Afrikaans*, (Gouws *et al*, 1994):

aangeleentheid (aangeleenthede) *nw.* 'n Aangeleentheid is iets wat iemand moet doen of waaraan iemand moet aandag gee, of iets wat gebeur; saak, kwessie. *Haar troue is 'n aangeleentheid wat my regtig nie aangaan nie. Sal u hierdie aangeleentheid verder hanteer? Die skoolhoof sou u graag oor die hele aangeleentheid wou spreek.*

Aangeleentheid hoort in formele, deftige taal.

'n Verdere voorbeeld uit die *Basiswoordeboek van Afrikaans* wat illustreer hoedat goeie gebruiksleiding gegee word deur 'n binneteks, kom voor by *aangesien*:

aangesien ondersk. Omdat. *Ek sal na die vertoning gaan aangesien ek niks anders te doen het nie. Aangesien dit nie reën nie, kan hulle net sowel stap.*

Aangesien is die meer formele variant vir **omdat**.

Die notas word ook dikwels aan die einde van 'n homonimiese of polisemiese waarde geplaas om die gebruiker te help soos by die volgende voorbeeld:

oordoen¹ (doen oor, moet oordoen, het oorgedoen, om oor te doen) ww. Wanneer 'n mens iets oordoen, doen jy dit weer. *Doen hierdie werk asseblief oor, want dis heeltemal verkeerd. Hy het dit nou al vir die derde keer oorgedoen, maar dis nog steeds nie reg nie. Ek moes die werk oordoen, want die rekenaar het dit verloor.*

Die klem is op **oor**. Wanneer die klem op **doen** val, is dit **oordoen²**.

oordoen² (het oordoen) ww. Oordryf 2. *Moet nou nie die oefening in hierdie hitte oordoen nie, want anders is jy weer môre siek. Sy het alles oordoen, van werk tot by stokperdjies; dis dalk die rede waarom sy met niks lank tevrede was nie, want sy raak moeg daarvoor.*

Die klem val op **doen**. Wanneer die klem op **oor** val, is dit **oordoen¹**.

Selfs waar die hooflemma as die bepaler van die samestelling optree, kan binnetekste effektief benut word:

kole nw. (slegs meervoudig) 1. Kole is harde, bros, swart brandstof wat in kaggels en koolstowe gebruik word. *Hulle lewer 20 sakke kole op 'n slag. Gooi nog kole op die vuur. kolebak, kole-emmer.* 2. Kole is gloeiende stukkies hout of kole wat brand. *Ysterhout maak goeie kole. Pas op, daar lê warm kole. UITDR.: Iemand oor die kole haal: iemand tereg wys. Die nagsuster het die twee verpleegstertjies lelik oor die kole gehaal omdat hulle op diens aan die slaap geraak het. Op hete kole wees/sit: iets op jou senuwees hê. Die spelers het tot middernag op hete kole gesit en wag vir die aankondiging van die span.*

Steenkool is 'n deftiger woord as **kole**. In **steenkool, kooltjie en koolstof** word die vorm **kool** vir **kole** gebruik.

Deur binnetekste wat uitstaan, kan die toegangsroete bespoedig word. Daar kan telkens voor 'n nuwe polisemiese of homonimiese waarde 'n sleutelwoord in 'n blok geplaas word. Die *Cambridge International Dictionary of English* (Procter, 1995) maak van hierdie metode gebruik en dit kan as volg op *kam* toegepas word:

kam hare s.nw. (-me; -metjie) 1 Langwerpige, gewoonlik plat, getande werktuig om die hare van die hoof mee reg te stryk. 2. haan Min of meer kamvormige, gewoonlik rooi, vlesige uitsteeksel op die kop van 'n (hoender)haan en van sommige ander voëls wat tot die hoenderfamilie behoort. 3. berg lyn wat die toppe van 'n bergreeks verbind; bergkam...

Omskrywings kom ook dikwels in baie gevalle handig te pas, eerder as net 'n woord. Die volgende binneteks by *hang* 1 uit die *Basiswoordeboek van Afrikaans* (Gouws *et al*, 1994) kom handig te pas, maar kan nie deel vorm van die normale artikel nie:

In verband met die telefoon hoor 'n mens dikwels **hang aan** wanneer die persoon bedoel jy moet 'n rukkie wag. Die korrekte vorm is **bly aan** en nie **hang aan** of **hou aan** nie. Iets **hang aan iets** anders en nie **op** of **teen** nie: *Die skildery hang aan die muur, maar Die skildery hang aan die spyker teen/in die muur.*

Enige vorm van binneteks, hetsy of dit in 'n vertalende of verklarende woordeboek is, sal vir die gebruiker van groot hulp wees.

'n Ander verskynsel wat problematies vir die leksikograaf is, is dié van homonimie en polisemie. In die volgende gedeelte word dit bestudeer met die oog op opleiding vir voornemende leksikograwe.

5.10 HOMONIMIE EN POLISEMIE

Polisemie en homonimie is sekerlik die twee semantiese verhoudinge wat die meeste probleme vir die leksikograaf verskaf. Dit is veral die dinamika van die taal wat dit moeilik maak om in die woordeboek tred te hou met die hedendaagse taalgebruik. Dit is belangrik dat voornemende leksikograwe moet beseft dat hulle moet gebruik maak van 'n sinchroniese benadering wanneer daar gewerk word met polisemie en homonimie in veral handwoordeboeke. Tydens die hersiening van woordeboeke of die skryf van nuwe woordeboeke, moet leksikograwe deeglik kennis neem van veranderinge in betekenis van woorde en 'n semantiese of vormlike verband tussen twee woorde wat dalk verdwyn het. Die metode van aanbieding moet, indien nodig, dienoreenkomstig aangepas word.

5.10.1 Metode van aanbieding

Die leksikograaf moet die gebruiker in die toeligting inlig aangaande die tipografiese onderskeid in die aanbieding van polisemie en homonimie. Gewoonlik word homonimiese lemmas elkeen individueel as lemma opgeneem. Polisemiese betekenisonderskeidings word dikwels uitgeken deur die gebruik van Romeinse syfers of gewone syfers, maar daar word nie individuele hooflemmas vir elke betekenisonderskeiding gegee nie. Die empiriese ordeningstipe word gewoonlik gebruik, waar betekenisonderskeidings met 'n hoër gebruiksfrekwensie eerste geplaas word. Die sogenaamde dominante betekeniswaarde word dikwels in algemene verklarende woordeboeke as die eerste betekenisonderskeiding aangebied.

5.10.2 Meerfunksionaliteit

'n Verdere aspek van ordening wat dikwels verkeerd deur leksikograwe aangespreek word, is die ordening van die verskillende woordsoortelike funksies. Soms word daar van 'n struktuurmerker vir onderskeid tussen verskillende woordsoorte gebruik gemaak. Hierdie lemmas behoort soos poliseme hanteer te word indien daar (wat meestal die geval is) 'n definitiewe betekenisverband tussen die verskillende woordsoortoptredes is. Leksikograwe moet waak daarteen om by meerfunksionele lemmas die verskillende woordsoorte as homonieme in afsonderlike lemmas te behandel. Meerfunksionele lemmas se verskillende woordsoortelike funksies behoort soos verskillende polisemiese waardes in die artikel van die leksikale item aangebied te word met afsonderlike soekzones.

5.10.3 Metaforiese uitbreidings

Volgens Gouws (1989: 125) kan metaforiese uitbreidings as poliseme hanteer word en is die direktheid van die semantiese aansluiting nie van bepalende belang nie. In sekere gevalle waar die verband tussen die letterlike betekenis en die metaforiese betekenis omtrent heeltemal vervaag het, kan leksikograwe tog die moontlikheid van homonieme ondersoek.

5.10.4 Oorgang van polisemie na homonimie

Dit is nodig dat leksikograwe hulself afvra of die aanvanklike semantiese of vormlike verband wat tussen twee woorde bestaan het, steeds relevant is. Indien die verband slegs diachronies is, moet die betekeniswaardes as homonieme beskou word. Aandag moet ook geskenk word aan die ordening van die betekenisonderskeidings in die geval van polisemie.

Dikwels het 'n vormlike ooreenkoms tussen sake tot die vestiging van die verskillende onderskeidings van 'n polisemiese woord gelei. Hier is dit noodsaaklik dat die leksikograaf moet herbesin of die vormlike ooreenkoms steeds bestaan en relevant is en of die oorgang van polisemie na homonimie nie dalk bereik is nie. Die voorbeeld van 'n rekenaarmuis is hier van toepassing. Tradisioneel was daar 'n vormlike ooreenkoms tussen die muis (rekenaar) en 'n muis (dier). Die vormlike ooreenkoms raak al vaer.

▪ *Semantiese verbleking*

Dikwels vervaag 'n leksikale item se betekenis as gevolg van 'n hoë gebruiksfrekwensie. Hierdie semantiese stutelement kan dan in 'n verskeidenheid van kontekste optree. Die konteks gee dan 'n

spesifieke betekeniswaarde aan die stutelement en die semantiese waarde is konteksafhanklik – dit word dus nooit deel van die stutelement se eie leksikale waarde nie. Soos vroeër genoem, fouteer woordeboeke dikwels deur al die betekeniswaardes as polisemiese onderskeidinge aan te bied. Die leksikograaf kan gewoonlik baie minder polisemiese waardes onderskei het en net in die voorbeeldsinne voorsiening gemaak het vir die verskillende kontekste waarin die woord optree.

5.10.5 Polisemiese en homonimiese verwysing

Indien die leksikograaf op enige manier na 'n polisemiese of homonimiese lemma verwys, hetsy as sinoniem of as deel van die definies, byvoorbeeld in 'n sirkeldefinisie, moet die leksikograaf tipografies aantoon na watter polisemiese onderskeiding of na watter homoniem verwys word. Wanneer 'n leksikograaf nie melding maak van watter betekenisonderskeiding van die poliseem of homoniem ter sprake is nie, word betekenisoordrag bemoeilik, aangesien die gebruiker self die keuse moet maak van watter betekenisonderskeiding ter sprake is.

Alhoewel homonimiese en polisemiese verwysing dalk somtyds onnodig blyk te wees, is dit veral vir die nie-moedertaalspreker of skoolkind van groot belang in die semantiese oordragproses. Die voornemende leksikograaf moet tydens sy opleiding op die belangrikheid van ondubbelsinnige kruisverwysings gewys word.

5.10.6 Polisemie of betekenisgebruik

Dit is nodig dat leksikograwe moet onderskei tussen betekenisdata en kontekstuele data sodat verskillende toepassings nie as verskillende

betekenisonderskeidinge (polisemie) aangedui word nie. Die neweskikkingstoets (Botha *et al*, 1989: 404) kan die leksikograaf help om te bepaal of twee betekeniswaardes polisemies is of net verskillende betekenisgebruike het. Daar kan byvoorbeeld nie gepraat word van die slot (aan die kas) en (in die rugbyspan) nie. Dit is dus wel polisemiese onderskeidinge en nie net verskillende gebruike nie. Die konteks bepaal sodoende watter betekenisonderskeiding geaktiveer word en watter geneutraliseer word – voorbeeldmateriaal is van die uiterste belang.

Voornemende leksikograwe moet opgelei word om krities teenoor woordeboeke te staan met die hersiening daarvan. Dit sal voorkom dat leksikograwe nie net plagiaat pleeg met die hersiening van woordeboeke en nie deeglik navorsing doen aangaande die gebruiksfrekwensie van woorde of verskuiwing in betekenis nie. Verder moet leksikograwe seker maak dat hulle 'n konsekwente werkswyse handhaaf, veral betreffende ordening binne die makro- en mikrostruktuur. 'n Konsekwente werkswyse moet ook gehandhaaf word in die aanbieding van grammatiese data. Vervolgens gaan gekyk word na die gebruik van grammatiese data in woordeboeke.

5.11 GRAMMATIESE DATA IN WOORDEBOEKE

Die algemene woordeboekgebruiker se grootste behoefte is aan betekenisinligting en diensooreenkomstig vorm betekenisdata ook die grootste deel van 'n woordeboekartikel in verklarende en vertalende woordeboeke. Die meeste woordeboeke is gevolglik defininiensgesentreerd en dit het gelei tot 'n tekort aan ander tipes data in die woordeboek wat die woordeboekgebruiker dikwels in staat sou stel om enkoderend met die taal te kon omgaan. Die voornemende leksikograaf moet besef dat “as houer van taalkundige

inligting moet 'n woordeboek erkenning gee aan 'n groot verskeidenheid van taalkundige inligtingstipes" (Gouws, 1989: 209). Daar moet toegesien word dat die behoeftes van die woordeboekgebruiker bevredig word: die teikengebruiker se behoeftes behoort die aard en omvang van die data wat verstrekkend moet word, te bepaal. Alhoewel hierdie grammatiese data nooit so omvattend soos die betekenisdata aangebied sal word nie, moet die leksikografiese bewerking van die verskillende datatipes genoeg aandag ontvang. As aktiewe inligtingsbron moet die woordeboek die gebruikers in staat stel om die taal self te kan gebruik. Die gebruiker kan slegs bemaatig word om die woordeboek aktief te gebruik indien die woordeboek konsekwent optree en daarom moet die opleiding van leksikograwe ook die nodige aandag aan die aanduiding van grammatiese data skenk.

5.11.1 Aanduiding van grammatiese data

Grammatiese data kan op verskillende plekke in die woordeboek aangedui word. Elke lemma bevat normaalweg mikrostrukturelemente in die woordeboekartikel wat sekere grammatiese data oordra. Sekere grammatiese data word ook in die woordeboek se toegligting weergegee, dikwels in die vorm van 'n sogenaamde minigrammatika wat aan die gebruiker leiding gee ten opsigte van sowel sekere patrone, as uitsonderings, in die grammatika. Indien daar na hedendaagse woordeboeke gekyk word, is dit duidelik dat grammatiese data nie voldoende behandeling in woordeboeke kry nie, alhoewel daar 'n duidelike behoefte daaraan bestaan. Voornemende leksikograwe moet bydra om die gaping tussen die taalteorie en die leksikografiese praktyk te oorkom deur deeglik kennis te neem van die linguistiese teorieë en by taalkundiges

inligting oor die nodige grammatiese data vir die woordeboekinskrywing te kry, indien nodig.

Daar is twee tipes grammatiese data wat deur woordeboeke oorgedra kan word en dit is komplementerende data (byvoorbeeld kollokasies by voorsetsels en sinsdele) en beperkinge en voorkeure (byvoorbeeld “gewoonlik in die meervoudsvorm” en “woordvolgorde het beperking”). Die grammatiese inligting word dan eksplisiet oorgedra deur data soos struktuurmerkers, voorgestelde vorms en gebruikersnotas en diagramme. Implisiet kan die inligting in die definisie of in voorbeelde oorgedra word.

In Gouws (1989: 212) word 'n onderskeid getref tussen deelgrammatika en kortgrammatika. Deelgrammatika is die weergawe van grammatiese data deur middel van gekodeerde kruisverwysings as mikrostruktuurelemente van die woordeboekartikel. 'n Kortgrammatika staan apart van die alfabetiese gedeelte en kan ook onafhanklik van die alfabetiese gedeelte gebruik word. Alhoewel hierdie data van groot waarde vir die gebruiker kan wees, help dit nie om lemmaspesifieke probleme op te los nie. Die voornemende leksikograaf moet kennis neem van die kritiek teenoor albei tipes en probeer uitkom by die ideaal. Dit sal wees dat die woordeboekgebruiker vanuit die artikel by die minigrammatika kan uitkom. 'n Wisselwerking moet bewerkstellig word tussen die minigrammatika en die mikrostruktuurinskrywings. Die artikels moet dus steeds gekodeerde kruisverwysings bevat, maar die kruisverwysings moet die gebruiker verwys na die minigrammatika en die bespreking van die spesifieke grammatiese aspekte.

Net soos wat grammatiese data op 'n konsekwente wyse in die woordeboek aangedui moet word, moet die sintaktiese data ook op 'n

eenvormige wyse aangedui word. Vervolgens sal sintaktiese data in woordeboeke bespreek word.

5.11.2 Sintaktiese data in woordeboeke

Verskeie sintaktiese data word in die woordeboek aan die gebruiker verskaf en die leksikograaf moet so opgelei word dat hy dit op 'n ondubbelsinnige wyse aan die gebruiker kan oordra.

5.11.2.1 Woordsoortaanduiding

Tradisioneel verskaf die meeste woordeboeke woordsoortaanduiding van die lemma. Alhoewel dit aan die een kant 'n positiewe tradisie is, het die feit dat dit altyd op dieselfde wyse hanteer word, ook 'n negatiewe uitwerking. Leksikograwe steur hulle oor die algemeen min aan nuwe inligting uit die teoretiese taalkunde en gevolglik het dit bykans geen invloed op die klassifikasie van die woordsoorte nie. Voornemende leksikograwe moet hierop gewys word en krities staan teenoor huidige woordsoortaanduiding in woordeboeke. Dit is veral die woordgebaseerde benadering en onpresiese inligtingsoordrag weens enkele tradisionele klassifikasieterme waarvoor leksikograwe op die uitkyk moet wees. Om hierdie probleme aan te spreek, moet daar gewerk word vanuit 'n leksikaalgebaseerde benadering en nie die tradisionele woordgebaseerde benadering nie. Die klassifikasies van lemmas moet dus gerig wees op alle leksikale items wat as lemmas in die woordeboek verskyn (met ander woorde alle lemmas groter en kleiner as woorde moet ingesluit word).

5.11.2.2 'n Aanduiding van die sintaktiese koteks

Behalwe die aanduiding van die woordsoortelike klassifikasie wat die leksikograaf moet verskaf, is die gee van illustrasiemateriaal ter aanduiding van die lemma se optrede in kombinasie met ander leksikale items, van groot belang en nut vir die gebruiker. Die leksikograaf kan hierdie sintaktiese illustrasiemateriaal weergee in een of meer kollokasies waarin die lemma optree, of hy kan die lemma se sintaktiese optrede per voorbeeldsin illustreer (sien 5.9.1).

Volgens Gouws (1989: 227) is “'n kollokasie 'n kombinasie van woorde wat dikwels saam gebruik word, maar wat nie 'n vaste uitdrukking is nie omdat die afsonderlike woorde se leksikale betekenis steeds gehandhaaf word en die verbinding nie as 'n geleksikalisering betekeniseenheid optree nie”. 'n Kollokasie kan gevolglik vir die gebruiker 'n aanduiding gee van die tipiese verbindings waarin die lemma voorkom. Die leksikograaf moet van verskillende woordsoortelike verbindings in die kollokasies gebruik maak, byvoorbeeld kombinasies van adjektief plus naamwoord, naamwoordstuk plus werkwoord en setsel plus naamwoordstuk. Kollokasies is van groot waarde vir die gebruiker aangesien dit die sintaktiese optrede van die lemma illustreer en ook die tipiese gebruik van die lemma, soos deur die moedertaalsprekers. Hierdie tipe data verskaf waardevolle geleidsleiding en die leksikograaf moet derhalwe seker maak dat die kollokasionele aanduidings die natuurlike taalgebruik weerspieël. Vervolgens word morfologiese data in woordeboeke bespreek, waar daar ook 'n weerspieëling van natuurlike taalgebruik moet wees.

5.11.3 Morfologiese data in woordeboeke

Morfologiese data word in die alfabetiese asook die nie-alfabetiese gedeelte van die woordeboek verskaf. Die patroonmatige data word in die nie-alfabetiese gedeelte verstrek, terwyl data rakende die spesifieke lemma as mikrostruktuurinskrywings by die artikel gegee word. Eksplisiete en implisiete morfologiese data kan in die alfabetiese gedeelte weergegee word.

5.11.3.1 Morfologiese data in die nie-alfabetiese gedeelte

Morfologiese data kan in die toeliggende aantekeninge of elders in die voor- en/of agtertekste verskyn. Die minigrammatika is die logiese plek waar data oor die algemeenste woordbouprosesse van die taal verskaf kan word. Hierdeur kan die gebruiker ook ingelig word hoe om onverklaarde lemmas te verstaan en nuwe lemmas te skep. Woordeboeke moet hier 'n uiteensetting gee van die woordbouprosesse, sodat die grammatika en die leksikon as 'n eenheid gebruik kan word. Die gebruiker kan toegerus word om tipiese woordbouprosesse self te gebruik, deur byvoorbeeld die vorming van afleidings te verduidelik. Alhoewel woordboureëls in die minigrammatika opgeneem moet word, moet die leksikograaf ook in die alfabetiese gedeelte vir die opname van sowel reëlmatige as onreëlmatige vorme voorsiening maak. 'n Kruisverwysingstelsel tussen die minigrammatika en mikrostruktuurelement kan wel geïmplementeer word.

Morfologiese data kan ook deur middel van afsonderlike bylaes verstrek word, byvoorbeeld 'n bylae wat reëls bevat oor die gebruik van *-te* of *-de* by selfstandige naamwoorde se stamme. Die leksikograaf kan derhalwe probleemgebiede in die morfologie

identifiseer en sulke normatiewe lyse saamstel om 'n gebruikersvriendelike bron van grammatiese data daar te stel.

5.11.3.2 Die mikrostrukturele aanbieding van morfologiese data

Morfologiese data kom veral in die alfabetiese gedeelte van Afrikaanse woordeboeke voor en is meestal lemmagerig. Die data kry leksikografiese prominensie aangesien die data meestal direk na die lemma volg. Die mikrostrukturele weergawe van morfologiese data sluit gewoonlik die volgende in: 'n aanduiding van getal, geslagsmarkering en verkleiningsvorme by selfstandige naamwoorde; tempus en deelwoordsvorme by werkwoorde; gradering van verboë vorme by adjektiewe en die optrede van voegsels. Die leksikograaf moet aan die gebruiker oordra wat binne die normale patroon val en waar uitsonderings in die taal voorkom.

- **Morfologiese data by selfstandigenaamwoordlemmas**

- *Die aanduiding van getal*

Selfstandige naamwoorde moet óf as soortname óf as massaname gemerk word. Die lemmas wat as soortname gemerk word, is telbaar en daar moet by hulle onderskei word tussen enkelvoud en meervoud. Die aanduiding van soortnaam of massanaam kan vir die gebruiker van hulp wees, alhoewel hedendaagse woordeboeke nie altyd die onderskeid by selfstandige naamwoorde tref nie. Meervoudsaanduiding behoort as 'n eksplisiete mikrostrukturelement in die artikel aangebied te word. Waar 'n soortnaam nie 'n meervoudsvorm hoef te kry nie, maar in sy ongemerkte vorm vir sowel enkel- as meervoudsgebruik aangewend word, moet dit geëkspliseer word (Gouws, 1989: 237). Voornemende leksikograwe

moet daarop gewys word dat by telbare selfstandige naamwoorde, dit wil sê by soortname, moet die aanduiding van meervoud as 'n verpligte inskrywing beskou word. Leksikograwe kan ook gebruik maak van teksverdigting byvoorbeeld *stoel(-e)* teenoor *stoel (stoele)*. Hierdie data moet duidelik en konsekwent aangebied word en die hantering daarvan moet in die toeligting uiteengesit word. Die teikengroep moet in aanmerking geneem word met die besluite wat die leksikograaf in dié verband maak.

- *Geslagsaanduiding*

Die semantiese opposisie manlik teenoor vroulik, kan in Afrikaans leksikaal of morfologies aangedui word. In die geval van 'n leksikale vergestaltung van hierdie opposisie moet albei die leksikale items as lemmas opgeneem word byvoorbeeld *man* en *vrou*, *bul* en *koei*.

Indien die geslag morfologies gemerk word, word daar gewoonlik gevind dat die ongemerkte vorm meestal vir die manlike waarde gebruik word terwyl die vroulike waarde morfologies gemerk word (byvoorbeeld *sanger* en *sangeres*, *tesourier* en *tesouriere*). Waar daar nie alfabetiese uiteenplasing tussen die manlike en vroulike vorme voorkom nie, hoef die vroulike vorm nie afsonderlike lemmastatus te kry nie. Leksikograwe moet aan gebruikers 'n aanduiding gee indien 'n lemma slegs vir manlike referente gebruik kan word, of andersyds, indien dit slegs vir vroulike referente gebruik kan word.

- *Verkleiningsvorme*

Die leksikograaf moet in die artikelgleuf vir morfologiese data ook data verskaf aangaande verkleiningsmorfeme. Indien daar alfabetiese

uiteenplasing of potensieële spelprobleme kan voorkom, moet die verkleiningsvorm ook as afsonderlike lemma opgeneem word. Bykomende data soos uitspraak en meervoudsmorfologie moet ook verstrek word. Die leksikograaf moet tred hou met die werklike taalgebruik en waar woorde nooit in kombinasie met 'n verkleiningsvorm gebruik word nie, hoef daar nie verkleiningsmorfeme verskaf te word nie.

- ***Morfologiese data by werkwoordlemmas***

- *Deelwoordvorming*

Die belangrikste morfologiese data by werkwoordlemmas is die aanduiding van tempusmerkers en die weergawe van die betrokke deelwoordvorm. Soms word deelwoorde ook in 'n afsonderlike bylae in die nie-alfabetiese gedeelte aangebied, maar dit moet steeds in die artikel van die betrokke werkwoordlemma as mikrostrukturele inskrywing voorkom. Aangesien daar dikwels 'n alfabetiese uiteenplasing tussen die werkwoord en sy deelwoordpendant is, moet die deelwoorde as afsonderlike lemmas opgeneem word. Deelwoordvorming moet as morfologiese proses in die woordeboekartikel opgeneem en verduidelik word.

- *Tempusmerkers*

Woordeboeke moet data verskaf aangaande werkwoordlemmas wat verledetydsmorfologie kan neem. By verledetydsvorme word ook 'n onderskeid getref tussen 'n morfologiese en 'n leksikale markering. In Afrikaans kom leksikale markering slegs voor as sogenaamde onreëlmatige vorme. Hierdie verledetydsvorme (byvoorbeeld *is* en *was*, *wil* en *wou*) moet as inskrywings in die artikel van die teenswoordigetydsvorm verstrek word, maar dit moet ook as

afsonderlike lemmas opgeneem word met benoeming van die pluswaarde en 'n kruisverwysing na die ander vorm.

Verledetydsaanduiding in Afrikaans word gewoonlik gekenmerk deur die medewerkwoord *het* en die werkwoord word morfologies gemerk vir verlede tyd. Hierdie data behoort in die nie-alfabetiese gedeelte van die woordeboek uiteengesit te word. In die alfabetiese gedeelte behoort dit op implisiete wyse uit die voorbeeldsinne te blyk. Verledetydsaanduiding asook woorde wat nie vormlik verander in die verlede tyd nie, moet noukeurig aangedui word.

- ***Morfologiese data by adjektieflemmas***

Die gradering van adjektiewe kan leksikaal en/of morfologies in Afrikaans gedoen word. Patroonmatige data moet weer eens in die minigrammatika aangebring word en in die alfabetiese gedeelte moet enige afwyking van die patroon eksplisiet weergee word. Lemmas wat binne die patroon optree, moet van die nodige kruisverwysing na die minigrammatika voorsien word. Leksikografe moet verseker dat gradering aangedui word waar dit ter sprake is, anders kan gebruikers aanneem dat die lemma ongradeerbaar is.

Adjektieflemmas moet ook voorsien word van hul verboë vorme. Waar 'n adjektief in sy attributiewe optrede geen verbuiging ondergaan nie, moet dit ook geëkspliseer word.

Die voornemende leksikograaf moet deeglik opgelei word om morfologiese en sintaktiese inligting in die woordeboek te kan weergee. 'n Ander aspek wat ook in baie woordeboeke nie genoegsame behandeling kry nie, is uitspraakdata. Vervolgens word daar na uitspraakdata in eentalige woordeboeke gekyk.

5.12 UITSPRAAKDATA

Woordeboeke moenie net leiding oor die geskrewe taal verskaf nie, maar ook oor die gesproke taal. Uitspraakleiding val binne die terrein van 'n woordeboek se preskriptiewe en deskriptiewe funksie. Oor die algemeen het uitspraakdata as mikrostrukturele inskrywing 'n beperkte optrede in woordeboekartikels, tog is dit van groot waarde vir die woordeboekgebruikers. Uitspraakleiding is veral belangrik vir nie-moedertaalsprekers, kinders en natuurlik ook die algemene gebruiker.

5.12.1 Aanduiding van uitspraakdata

Die leksikograaf het volgens Atkins *et al* (1997: deel V) verskeie opsies as dit by uitspraakdata kom. Die opsies is as volg:

- Geen uitspraakleiding
- 'n Transkripsie van die lemma (ortografies of foneties/fonemies)
- 'n Aanduiding van die lemma se klempatroon
- 'n Aanduiding van die lemma se sillabeverdeling
- "Klink-soos" merkers

5.12.1.1 Geen uitspraakdata

Dit is gewoonlik nie in 'n algemene verklarende woordeboek wenslik dat 'n leksikograaf geen uitspraakleiding gee nie. Dit is slegs geskik indien die woordeboek vir 'n taal is wat foneties spel. Daar kan dus van die gebruiker verwag word om te weet hoe om die woorde uit te spreek indien hy dit kan lees. Leenwoorde kan moontlik nie foneties gespel word nie en gedeeltelike transkripsie sal benodig word.

Andersyds kan alle fonetiese data slegs weggelaat word indien dit 'n baie klein woordeboek is of 'n goedkoop uitgawe en daar gepoog word om spasie te bespaar.

5.12.1.2 Volledige transkripsies

Die ideaal sou wees om alle lemmas volledig te transkribeer sodat enige moontlike uitspraakprobleme voorkom kan word. Die transkripsie van die volle lemma bied ook aan die leksikograaf die plek en die geleentheid om die lemma se klemtoekennings en sillabeverdeling te verskaf. Volgens Atkins *et al* (1997: deel V) is volledige transkripsies veral geskik vir tale wat veranderlike spelvorme het en ook waar leenwoorde voorkom in tale waar daar fonetiese spel word. Alle algemene eentalige en tweetalige woordeboeke se gebruikers en ook dié van pedagogiese en historiese woordeboeke kan egter baat vind by volledige transkripsies.

5.12.1.3 Gedeeltelike transkripsies

Baie woordeboeke verskaf weens ekonomiese redes slegs gedeeltelike transkripsies. Daar sal slegs 'n enkele klank, klankkombinasie of sillabe getranskribeer word in die gevalle waar daar potensieel uitspraakprobleme kan voorkom. 'n Gedeeltelike transkripsie kan dikwels voldoende leiding bied, maar is beperk tot die leksikograaf se subjektiewe oordeel oor watter deel van die woord dalk uitspraakprobleme kan bied.

5.12.1.4 Klemaanduiding

Klemaanduiding is die algemeenste tipe uitspraakdata wat aangetref word (Gouws, 1989: 259). Klemaanduiding word meestal ten opsigte van die hoofklem en in sommige woordeboeke ook ten opsigte van die sekondêre klem van 'n meersillabige lemma verstrek. By multileksikale lemmas behoort hoofklemtoekenning ten opsigte van elkeen van die meersillabige woorde oorweeg te word. Indien die afsonderlike woorde nie elders in die woordeboek opgeneem is nie, moet die hoofklem gemerk word. Woordeboeke moet in hul uitspraakleiding ook voorsiening maak vir wisselende hoofklem. Waar daar 'n duidelike aanduiding bestaan dat die een variant 'n hoër gebruiksfrekwensie as die ander het, moet die voorkeurvorm eerste gegee word.

Die aanduiding van klem moet ook duidelik in die toeligting uiteengesit word aangesien verskillende woordeboeke se werkswyse dikwels verskil.

5.12.1.5 Sillabeverdeling

Die aanduiding van die sillabeverdeling is ook 'n belangrike en algemene uitspraakdatatipe wat dikwels deur die gebruiker gesoek word. 'n Sillabeverdeling is gerig op die klanklike weergawe van 'n lemma en moet dus ten opsigte van die getranskribeerde weergawe toegeken word. Naas die klankgrepe kan sommige woorde ook in ortografiese grepe, lettergrepe, verdeel word. Leksikograwe moet verseker dat gebruikers ingelig is aangaande die verskil tussen klank - en lettergrepe en die twee nie verwar en verkeerd gebruik nie. Die nodige leiding hieroor behoort in die toeligting verskaf te word.

5.12.1.6 “Klink-soos”

Hierdie uitspraakleiding is volgens Atkins *et al* (1997: deel V) geskik vir kinderwoordeboeke. Daar kan aangeneem word dat die gebruikers (kinders of onderwysers) weet hoe om die sentrale woorde uit te spreek. Die sentrale woorde is die algemene of bekende woorde. Die leksikograaf moet deurgaans dieselfde sentrale woord vir dieselfde klank gebruik – sodoende bly die lys van sentrale woorde klein. Die tipe “klink-soos” wat in kinderwoordeboeke gebruik kan word, is onder andere die volgende:

- Dit rym met... *dough* rhymes with *go*
 dour rhymes with *poor*
- Dit klink soos... *blew* sounds like *blue*
 bury sounds like *berry*
- Sê x soos y *butcher* [say *but-* like *put*]
- Ad hoc-oplossings indien bogenoemde nie voldoende is nie:
 genus said *jee-nuss*
 truculent said *truk yoo lent*

5.12.2 Vasstelling van uitspraakdata

Om bevredigende uitspraakleiding te gee, moet die leksikograaf self oor die nodige kennis van die fonologiese reëls van die taal/tale beskik. Hy moet ook vertrouwd wees met die manier waarop woorde in die algemene omgangstaal uitgespreek word. Standaardtaal behoort altyd as uitgangspunt vir uitspraakleiding gebruik te word, maar sommige dialektiese uitspraakvorme moet leksikografiese erkenning kry (veral in omvattende woordeboeke). Die uitspraakvorme waaraan taalgebruikers voorkeur gee, moet in die woordeboek aangedui word, selfs al wyk dit af van die teoreties korrekte vorm. Die leksikograaf

moet hom dus deur die teoretiese en praktiese komponente laat lei. Uitspraakleiding in woordeboeke kan probleme veroorsaak indien vooroordeel 'n rol speel. Die leksikograaf moet dus met groot omsigtigheid die uitspraak van 'n woord bepaal.

Die vier benaderings wat tans in die praktiese leksikografie gebruik word as basis vir die vasstelling van die uitspraakdata wat aangebied moet word, is die volgende (Gouws, 1989: 262).

- Die leerstellige leerbasis: die norm wat gebruik word, is een van 'n puristiese en superstandaardtaalgebruik asook 'n oordrewe klem op letteruitspraak. Werklike taalgebruik word nie in ag geneem nie, maar die uitspraakdata dien as 'n klanklike spieëlbeeld van die geskrewe vorm.
- Die persoonlike idiolektiese basis: leksikograwe verhef hul eie idiolek tot die norm vir standaardtaal en dit word as uitspraakleiding in die woordeboek aangeteken.
- Die waarnemingsbasis: die leksikograaf wend 'n poging aan om 'n objektiewe weergawe van die taalgebruikers se werklike uitspraakvorme aan te bied. Dit is die gewenste benadering, maar dit bly steeds 'n probleem om te besluit watter sprekers se uitspraak vir opname geskik is en vir hoeveel variasie daar voorsiening gemaak moet word.
- Die formalistiese basis: dit berus op 'n kunsmatige oordra van uitspraakdata. Die uitspraakvorme wat aangedui word, moet voorsiening maak vir elke moontlike variant van elke betrokke foneem sonder om ag te slaan op die werklike voorkoms van daardie allofoon in die betrokke woord. Hier word met abstraksies

gewerk wat geensins vanuit die taalgebruik gemotiveer kan word nie.

Uitspraak wissel na gelang van die geografiese area, sosiale stand en chronologiese aard. Daar is ook min databasisse beskikbaar aangaande uitspraak omdat dit moeilik is om 'n gebalanseerde steekproef te doen en opname van uitspraak of die versameling van data is moeilik. Dit is egter duidelik dat uit 'n taalkundige oogpunt die waarnemingsbenadering die enigste aanvaarbare metode is vir toereikende uitspraakleiding in woordeboeke. Leksikografe moet van die metode gebruik maak om die nodige data te kry en dit aan die gebruiker oor te dra. Die leksikograaf moet as waarnemer en beoordelaar van die taal optree.

5.13 SEMANTIESE BETREKKINGE

Alle leksikale items in 'n taal staan in 'n semantiese verhouding met ander leksikale items. Die leksikograaf moet poog om hierdie netwerk van betekenisverhoudinge tussen die leksikonelemente aan die woordeboekgebruiker oor te dra sodat hy 'n geheelbeeld van die taal kan vorm en sodoende enkoderend met die taal te werk kan gaan. Die leksikograaf moet gevolglik deur sy voorbeeldmateriaal 'n aanduiding gee van die omgewing waarin 'n bepaalde semantiese waarde van die lemma geaktiveer word. Die leksikograaf moet ook 'n aanduiding gee van die semantiese konteks waarin 'n bepaalde lemma as item van die gegewe taal se leksikon optree. Die leksikograaf doen dit deur van die betekenisverhoudinge waarin die betrokke lemma tot ander leksikonelemente staan, te ekspliseer.

Die voornemende leksikograaf moet kennis neem van veral twee tipes betekenisbetrekkinge waaraan aandag geskenk moet word in die

leksikografiese definisies. Verhoudinge van semantiese insluiting en semantiese teëstelling moet gegee word. Semantiese aansluiting is 'n tussenkategorie en die aanduiding van hierdie betekenisbetrekking geskied deurdat die leksikograaf in 'n artikel 'n kruisverwysing gee na ander leksikale items wat semanties by die betrokke lemma aansluit, maar wat nie daarby ingesluit word of in opposisie daartoe staan nie. 'n Lemma word in verband gebring met ander lemma/s wat tot dieselfde semantiese veld behoort.

5.13.1 Semantiese insluiting

Volgens Gouws (1989: 141) word semantiese insluiting in twee hoofipes verdeel, naamlik hiponimie en sinonimie. Die leksikograaf moet aan albei hierdie betekenisverhoudinge aandag skenk en ook in die toeligting verduidelik hoe hierdie data in die alfabetiese en nie-alfabetiese gedeeltes van die woordeboek hanteer word. Die twee tipes gaan vervolgens bespreek word.

5.13.1.1 Hiponimie

Volgens Gouws (1989: 141) vewys “die term hiponimie daarna dat die betekenis van 'n gegewe leksikale item ingesluit kan wees in die betekenis van 'n ander leksikale item. Die eersgenoemde leksikale item het gewoonlik 'n meer spesifieke betekenis as die laasgenoemde een, wat 'n wyer of algemener betekenis het”. 'n Woord soos *visse* het byvoorbeeld 'n algemener betekeniswaarde as *galjoen*. Die betekenis van *vis* sluit die van *galjoen* in. Alle galjoene is voorbeelde van visse, maar alle visse is nie galjoene nie. Gevolglik is hiponimie 'n voorbeeld van eenrigtingimplikasie. Tussen hierdie twee woorde bestaan 'n hiponimiese betekenisbetrekking met *visse* wat as superordinaat (die

woord wat ander semanties insluit) optree en *galjoen* wat as hiponiem (subordinaat) optree.

Dit is veral in 'n verklarende woordeboek van belang dat 'n leksikograaf 'n aanduiding van hiponimie gee, omdat so 'n woordeboek ook 'n verklaring van die betekenisbetrekkinge moet gee. Hiponimie kan op een van twee maniere in 'n verklarende woordeboek aangebied word. Die definiendum kan óf die superordinaat óf die subordinaat binne die hiponimiese verhouding wees. Indien die definiendum die superordinaat is, moet die definiens die hiponieme bevat en sal die leksikograaf moontlik van die voorbeelddefinisie gebruik maak. Wanneer die definiendum die subordinaat is, sal die genus-differentia-definisie (sien 5.8.2.2) gebruik word. Die gebruik van die genus-differentia-definisie impliseer die aanduiding van hiponimiese betrekkinge. Die genusaanduiding plaas die lemma in 'n semantiese veld en een van die betekenisverhoudinge waarin die leksikale items tot die res van die woordeskat staan, word geëkspliseer.

5.13.1.2 Sinonimie

Baie woordeboekgebruikers soek 'n "beter" woord in die woordeboek. Hiermee word sinonieme bedoel, twee of meer leksikale items wat verskillende vorme maar dieselfde betekenis het. Woorde openbaar ook grade van sinonimiteit. Onderskeid word getref tussen absolute sinonieme en gedeeltelike sinonieme. **Absolute sinonieme** kan mekaar in alle kontekste vervang sonder dat 'n betekenisverskil intree, gevolglik is absolute sinonieme baie skaars in enige taal. Absolute sinonieme staan in 'n een-tot-een-verhouding tot mekaar byvoorbeeld *hanswors* en *nar*.

Gedeeltelike sinonieme is nie in alle kontekste onderling vervangbaar nie omdat daar nie 'n volledige betekenisoorvleueling tussen die leksikale items bestaan nie. *Bedeeld, bedrewe, begiftig, bekwaam, briljant, spitsvondig* en *talentryk* is almal sinonieme vir *begaaf(d)*, maar die woorde kan mekaar nie in alle kontekste vervang nie, aangesien daar semantiese of stylverskille is.

Leksikograwe behoort sinonieme deurgaans aan te dui, hetsy of daar 'n hoë of lae mate van sinonimiteit is of nie. Voorskrifte wat in die toeligting gegee word moet duidelike onderskeid tref tussen absolute en gedeeltelike sinonieme sodat gebruikers nie in 'n taalverleentheid beland nie.

Behalwe die aanduiding of sinonieme mekaar in alle kontekste kan vervang, moet die leksikograaf ook 'n aanduiding gee van die gebruiksfrekwensie van die sinoniemparadigma. Die betekenisomskrywing van die sinoniemparadigma moet slegs by die sinoniem gegee word wat die hoogste gebruiksfrekwensie het. Die ander lede van die sinoniemparadigma moet 'n kruisverwysing bevat na die verklaarde lid van die sinoniemparadigma. Die betekenisverklaring by die verklaarde sinoniem moet ook die lys van al die lede van die sinoniemparadigma bevat. Die volgorde van die lys moet deur die gebruiksfrekwensie bepaal word.

Aspekte soos vaktaal teenoor algemene gebruik, styl- en registerverskille en standaardtaal teenoor onderskeidelik sub- of superstandaardtaal kan moontlik ook 'n rol speel by die plasing van die verklaring by 'n spesifieke lid van die sinoniemparadigma. In 'n algemene woordeboek sal die nie-vakkundige sinoniem voorkeurbehandeling kry, alhoewel die vakterm dalk meer algemeen onder vakkundiges is. Die verklarende definies behoort ook nie by 'n

geëtiketteerde sinoniem te wees nie, aangesien die sinoniem nie standaardtaal is nie. 'n Konsekwente kruisverwysingstelsel is noodsaaklik om sinonimie suksesvol te hanteer. Sinonieme wat polisemies van aard is, behoort duidelik gemerk te word sodat die gebruiker na die regte polisemiese onderskeiding verwys word en daar nie op sy taalintuïsie staatgemaak word nie.

Elke woordeboek moet seker maak dat die gebruikers weet hoe om die onderskeid tussen absolute en gedeeltelike sinonieme te tref. Absolute sinonieme word meestal aan die einde van die betrokke artikel geplaas, wat impliseer dat al die voorafgaande betekenisonderskeidings van die lemma ingesluit is. Gedeeltelike sinonieme word meestal nie aan die einde van die artikel geplaas nie, maar direk na die betrokke polisemiese onderskeiding waarmee dit semanties oorvleuel. Die direkte verhouding tussen die sinoniem en een van die polisemiese waardes word so aangedui en die leksikograaf beperk die bestek van sinonimiteit.

Die voornemende leksikograaf moet besef dat sinonieme nie slegs betekenisleiding gee nie, maar ook data oordra wat aspekte van die taalgebruik en taalverskeidenheid illustreer.

5.13.2 Semantiese teëstelling

Die aanduiding van semantiese teëstellings is nie verpligtend in 'n woordeboekartikel nie, maar kan van groot hulp vir die gebruiker wees. Die aanduiding van opponerende leksikale items moet duidelik gemerk word, sodat die gebruiker sekerheid hieroor het en dit nie dalk as 'n sinoniem interpreteer nie.

Antonimie is een van die semantiese teëstellings wat 'n leksikograaf kan aandui, byvoorbeeld *hoog* teenoor *laag* en *reguit* teenoor *krom*. 'n Ander teëstelling wat dikwels van groot nut vir die gebruiker is, is die aanduiding van manlik teenoor vroulik byvoorbeeld *bul* teenoor *koei*. Hierdie teëstelling kan morfologies of semanties wees (sien vroeëre bespreking hieroor).

5.14 SAMEVATTING

Opleiding in die leksikografiese proses is 'n komplekse taak wat van die voornemende leksikograaf vereis om sowel voldoende teoretiese kennis as praktiese ondervinding op te doen. Die voornemende leksikograaf moet opgelei word om 'n woordeboek te kan beplan en te bestuur asook om die nodige data te kan verkry. Verder moet die leksikograaf onderrig ontvang in die prosesse wat gevolg moet word om lemmata te selekteer, die woordeboekdefinisie te skryf en die lemmas effektief te kan orden.

Die aspekte van die leksikografiese proses wat in dié hoofstuk uiteengesit is, is take wat elke leksikograaf moet kan uitvoer. Slegs die bestuur en beplanning van die woordeboekenheid is nie deel van die junior leksikograaf se take nie. In die volgende hoofstuk gaan gekyk word na gerekenariseerde leksikografie. Alle leksikograwe moet oor 'n basiese kennis beskik van gerekenariseerde leksikografie, maar hoef nie 'n ekspert in die gebied te wees nie.

HOOFSTUK 6: GEREKENARISEERDE LEKSIKOGRAFIE

6.1 INLEIDING

Rekenaarleksikografie sluit die gebruik in van die rekenaar vir die voorbereiding en samestelling van gewone woordeboeke en vir die onttrekking van leksikografiese inligting vir elektroniese weergawes van gedrukte woordeboeke. Dit behels ook die gebruik van rekenaars vir die stoor en organisering van leksikografiese inligting, op 'n manier wat nie beperk word deur die spasiebeperking van 'n boekwoordeboek nie. Verder sluit dit die ontwerp van leksikons vir rekenaarbehandeling van Natuurlike Taal ("Natural Language" = NL) tekste en integrasie na rekenaarimplementeerbare formaat en die gebruik van korpora in.

Vroeër jare was 'n leksikondatabasis of die gebruik van 'n rekenaar in die opstel van 'n woordeboek nuttig om te hê. Vandag is dit 'n noodsaaklikheid, veral vanweë die manipulasievermoë van 'n databasis in elektroniese formaat. Masjienleesbare teks ("machine readable text" = MRT) soos rekords op band, video en rekenaarmedia, vergemaklik die opbou van 'n groot databasis en maak masjienvertaling, stemherkenning ("speech recognition") en ander gekompliseerde take moontlik. MRT maak dit moontlik om sekere data op te roep of om geïdentifiseerde data te onttrek. Verder bevorder rekenaarleksikografie eenvormigheid en konsekwentheid en voorstaanders van rekenaarleksikografie argumenteer dat inskrywings selfs beter hanteer word as in tradisionele woordeboeke. Hierteenoor dra woordeboeke *indirek* sekere inligting oor en daar moet seker gemaak word dat al hierdie inligting ook *eksplisiet* in die rekenaarwoordeboek weergegee word. Die teksargief en leksikon moet effektief en omvattend in MR-formaat (masjienleesbare formaat) ingevoer of van ander databasisse onttrek word.

6.2 VOORDELE VAN REKENAARLEKSIKOGRAFIE

Die gebruik van rekenars tydens die opstel van woordeboeke het heelwat voordele. Vervolgens word enkele voordele bespreek:

- dit is manipuleerbaar en tekste kan makliker hersien word, sekere data onttrek word of as databasis gebruik word.
- MRD is gekompakteer en databasisse kan baie groter wees en toegang daartoe is maklik verkrygbaar. 'n Groot databasis kan verkry word, sonder om fisies baie spasie in beslag te neem.
- tyd word gespaar tydens dataversameling.
- data/inskrywings word direk gekontroleer deur die rekenaar self.
- duplisering word voorkom.
- netwerke/verhoudinge word goed weerspieël aangesien inligting op 'n wye verskeidenheid maniere gegee kan word, afhangende van hoe jy dit vra.
- die teikenmark van die woordeboek word verbreed aangesien spelling en die alfabet nie so belangrik is nie.

Dit is duidelik dat dit noodsaaklik geword het dat elke woordeboekeenhed oor 'n werknemer beskik wat die nodige kennis van rekenaarprogrammatuur beskik om die woordeboek rekenaarmatig te kan skep. Die WAT maak gebruik van die Onoma-program. Hierdie program is baie aanpasbaar en aanvanklik was beplan om die program so aan te pas dat al die woordeboekeenhede

in Suid-Afrika daarvan gebruik kan maak. Die plan het nie gerealiseer nie en tans is dit slegs die WAT en Sepedi wat van die Onoma-program gebruik maak.

Die Universiteit van Pretoria is besig om die Tswanalex-program te ontwikkel. Tswanalex gaan aan Pansa voorgelê word vir moontlike gebruik deur die woordeboekeenhede in Suid-Afrika. Die ideaal sou wees om van een stel rekenaarprogramme gebruik te maak vir al die woordeboekeenhede in die land.

Die gebruik van 'n rekenaar en geskikte rekenaarprogramme (soos Onoma) kan die leksikografiese proses baie vergemaklik en bespoedig. Dit is die beste indien soveel as moontlik projekte binne 'n spesifieke woordeboekeenhede (en selfs onafhanklike projekte) van dieselfde rekenaarprogramme gebruik maak. Die tipe probleme wat dan kan voorkom, sal sodoende beperk word en dit is ook koste-effektief en bevorder samewerking.

6.3 OPLEIDING IN REKENAARLEKSIKOGRAFIE

Opleiding in die gebruik van die sagte- en hardeware is nodig vir die spesifieke woordeboekprojek en sal deel vorm van die opleiding wat by die uitgewers gedoen word. 'n Basiese kennis van gerekenariseerde leksikografie sal die student handig te pas kom. 'n Kursus in leksikografie kan 'n basis skep aangaande die wyses waarop leksikografie en rekenaaromatigheid ineengevleg word. Dit sal Human Language Technology (HLT, word ook na verwys as Computational Linguistics, NLP, Language Engineering) en tegnologie vir die skryf, stoor en manipulerings van leksikale woordeboeke (*University of Brighton*, 2003) insluit. Studente moet by die *University of Brighton*, na so 'n module in staat wees om

programme te skryf om woordfrekwensielyste en statistiese opsommings van 'n taalkorpus te kan saamstel en om take te kan uitvoer soos om sinne te deel en lemmatisering. Nadat die kursus voltooi is, moet hulle onder andere krities kommentaar kan gee oor die verhouding tussen taaltegnologie, leksikografie en inligtingverkryging; en hulle moet ook die taaltegnologie wat gebruik kan word by die ontwikkeling van die tekskorpus kan toepas.

Dit is nodig dat kursusse in gerekenariseerde leksikografie jaarliks hersien moet word om te verseker dat daar tred gehou word met die ontwikkelings in rekenaartegnologie, sagteware en rekenaarleksikografie. Soos vroeër genoem, hoef elke leksikograaf egter nie 'n kenner op die rekenaargebied te wees nie, maar elke woordeboekenheid moet verseker dat hulle 'n kenner het.

6.4 SAMEVATTING

Rekenaarleksikografie het 'n noodsaaklike onderdeel van elke woordeboekprojek geword. Alhoewel elke leksikograaf nie alles van die rekenaarprogrammatuur hoef te weet nie, moet redaksieledes van die woordeboek ook basiese rekenaaropleiding ontvang. Die rekenaaropleiding moet hoofsaaklik fokus op die saamstel van 'n korpus en die gebruik van 'n korpus in die samestelling van 'n woordeboek. Kennis van rekenaarleksikografie is nie die basis waarop 'n woordeboekprojek gebou word nie. Nogtans is 'n kenner op die gebied van groot waarde vir elke woordeboekprojek.

Die volgende hoofstuk sal aandag skenk aan opleiding in die terminologie. Dit is 'n gespesialiseerde rigting, maar eweneens van groot belang.

HOOFSTUK 7: GESPECIALISEERDE LEKSIKOGRAFIE: TERMINOLOGIE

7.1 INLEIDING

Volgens Alberts (2000: 246) is terminologie die voertuig waarmee inligting versprei word en om dié rede is daar 'n groot behoefte aan opgeleide terminoloë en terminograwe. Dit is nodig dat terminologie gesistematiseer, gedokumenteer en versprei word, met die oog op uiteindelijke standaardisering. Om dit te bewerkstellig, is opgeleide terminoloë nodig asook, in Suid-Afrika, vertalers wat in staat is om die terminologie na die tien ander amptelike tale te vertaal. Hieruit is dit duidelik dat daar 'n groot behoefte is aan goed opgeleide terminoloë.

Behalwe die vaardighede wat 'n leksikograaf benodig om 'n algemene woordeboek te skryf (sien hoofstuk 3), moet die leksikograaf van 'n gespesialiseerde woordeboek oor spesifieke kennis van die betrokke vakarea beskik (Tarp, 2000: 201). Indien die woordeboek kommunikasie-georiënteerd is, moet die leksikograaf ook vakkennis van die vakgebied hê in al die tale wat deur die woordeboek gedek word.

Dit is onwaarskynlik dat al die kennis en vaardighede wat benodig word om 'n gespesialiseerde woordeboek te skryf, in een persoon gevind sal word. Dikwels word daar gebruik gemaak van 'n kenner in die spesifieke vakarea. Die kenner en leksikograaf moet nou saamwerk. Die gevolgtrekking waartoe Tarp (2000: 201) kom, is dat 'n leksikografiese projek van die begin af gesien moet word as 'n samewerkingsooreenkoms tussen die verskillende spesialiste vanuit die verskillende vakgebiede.

Luidens Tarp (2000: 194) is dit belangrik om die gebruikers en hul eienskappe in ag te neem indien 'n gespesialiseerde woordeboek geskryf word. Die gebruiker se situasie en behoeftes moet voorop gestel word. Om in staat te wees om die gebruikersbehoeftes te kan identifiseer, moet die leksikograaf die nodige opleiding in die terminologie ondergaan.

7.2 TERMINOLOGIE OPLEIDING

Terminologie is nie die hoofokus van hierdie tesis nie en vervolgens gaan daar slegs kortliks na die opleiding van terminoloë gekyk word. Dit is egter duidelik dat daar 'n tekort aan goed opgeleide terminoloë is. Alberts (2000: 247) onderskei die volgende vier vlakke van terminologie-opleiding:

- tersiêre opleiding in die teorie en beginsels van terminologie
- in-huis terminologie-opleiding
- opleiding van potensiële terminoloë
- opleiding van medewerkers (taalwerkers en vakspesialiste)

Opleiding aangaande die teorie en beginsels van terminologie moet basiese leksikografie, terminografie en vertaling insluit (Alberts, 2000: 247). Alberts merk verder op dat indien Suid-Afrika sy kommunikasieprobleme deur veeltalige terminologie in 'n verskeidenheid vakgebiede wil oplos, sal die Terminologie Afdeling van die NLS (National Language Services) terminologie-opleiding aan geïnteresseerde persone moet verskaf.

7.3 SAMEVATTING

Die waarde van goeie terminoloë word tans in Suid-Afrika onderskat. Goedopgeleide terminoloë se werk sal terminograwe help om vakwoordeboeke van 'n hoë gehalte saam te stel. Dit sal gevolglik lei tot die ontwikkeling van al die landstale as volwaardige wetenskapstale, wat daartoe sal bydra dat moedertaalonderrig in vakke soos wetenskap bevorder kan word. Dit is noodsaaklik dat daar aandag geskenk word aan die opleidingsprogramme vir terminoloë.

In die volgende hoofstuk word die vraag gevra of die opleiding van leksikograwe werklik by universiteite hoort en of teknikons nie dalk eerder die logiese tuiste vir dié opleiding is nie. Dieselfde vraag kan gevra word vir die opleiding van terminoloë.

HOOFSTUK 8: TECHNIKON- OF UNIVERSITEITSOPLEIDING

8.1 INLEIDING

In Suid-Afrika is die opleiding vir leksikograwe almal gesetel by universiteite. Technikons bied wel opleiding in die taalprofessies aan, maar volgens die navorser lyk dit nie of daar enige technikon is wat opleiding aan leksikograwe bied nie. Die vraag wat gevra kan word is of opleiding vir leksikograwe uitsluitlik by universiteite tuishoort.

8.2 DIE VERSKIL TUSSEN TECHNIKONS EN UNIVERSITEITE

Alhoewel die gaping tussen universiteite en teknikons in die nuwe onderwysbedeling nie meer so groot is nie, is daar tog nog 'n verskil in fokus by die verskillende opleidingsinstansies. Volgens die Suid-Afrikaanse Staatskoerant van Julie 2000 verskil die diepte en breedte van kennis wat by universiteite en teknikons aangebied word. Vlakke 5 – 8 van die Nasionale Kwalifikasieraamwerk verteenwoordig verdere onderwys en daarvolgens word 'n minimum van 240 krediete benodig vir 'n Nasionale Diploma, waarvan 'n minimum van 72 krediete op vlak 5 of hoër moet wees. Om 'n eerste graad te verwerf moet 'n minimum van 360 krediete verwerf word, waarvan ten minste 77 op vlak 6 of hoër moet wees. Om die verskil duideliker te stel, kan daar gekyk word na die verhouding tussen universiteite en teknikons.

Volgens die Adviesraad vir Universiteite en Technikons “lê die technikon hom toe op tegnologie-onderrig en –beoefening (waaronder ontwikkeling) en op die partikuliere sy van die spektrum van beroepsvoorbereiding”. Daarteenoor lê die “universiteit hom toe op wetenskapsonderrig en -beoefening (waaronder navorsing) en op die

algemene sy van die spektrum van beroepsvoorbereiding” (Maritz, 1997: 9).

Dit lyk of die verskil nie noodwendig ’n horisontale lyn is nie, maar eerder ’n vertikale lyn en dat die essensiële verskil tussen teknikons en universiteite lê in die basiese beroepsaard van die teknikons en teknikons se klem op die praktiese en sinvolle toepassing van kennis. Teknikons spits hulle dus meer toe op beroepsgerigte opleiding en dikwels sluit die studente se opleiding ses maande prakties by goedgekeurde werksomgewings in.

8.3 OPLEIDING IN DIE PRAKTYK

Uit die voorgestelde model vir opleiding is dit duidelik dat die leksikograaf se opleiding ’n groot gedeelte teorie asook beroepsgerigte opleiding moet insluit. Rey (1986: 95) wys daarop dat uitmuntende universiteitstudente dikwels nie goeie definisies kan skryf of die regte voorbeelde kan kies nie. Rey (1986: 99) kom verder tot die gevolgtrekking dat leksikografiese opleiding behoort binne ’n span van praktiserende leksikograwe plaas te vind, eerder as in universiteite of skole. ’n Samewerkingverhouding tussen die opleidingsinstansie wat die teorie behartig en die staat of kommersiële woordeboekuitgewers, moet gevestig word.

Om voldoende opleiding as deel van ’n leksikografiese span te ontvang, moet die student praktiese werk by ’n instansie doen. Om werklik ondervinding op te doen, moet daar genoegsaam tyd spandeer word by die instansie en sal ’n week of twee (wat dikwels die geval is by Universiteitsopleiding se prakties) nie voldoende wees nie. Indien ’n kursus in tale, wat in die finale jaar spesialiseer in leksikografie, by teknikons aangebied word, kan hierdie probleem

moontlik oorbrug word. Ses maande prakties by 'n instansie soos die WAT, wat reeds 'n goeie opleidingskursus het, kan die student optimaal vir sy werksomgewing voorberei.

Tans is daar nog nie eenheidstandaarde vasgestel vir die opleiding van leksikograwe nie. Die Nasionale Kwalifikasieraamwerk moet nog wat dit aanbetref, ontwikkel word. Wanneer eenheidstandaarde vir leksikografie opgestel is, sal universiteite en teknikons dit waarskynlik kan aanbied.

Hierdie onderwerp kan moontlik verder in die toekoms nagevors word om te bepaal of dit lewensvatbaar is of nie.

8.4 SAMEVATTING

Die besluit van waar opleiding vir leksikograwe aangebied moet word, is nie een wat ligtelik geneem kan word nie. Aan die een kant vereis die skryf van definisies 'n vaardigheidsvlak wat 'n hoë intelligensie noop, maar aan die ander kant moet die beroepsgerigte opleiding binne 'n woordeboekeenhed uitgevoer word en genoegsame tyd moet tydens die opleiding daar spandeer word. Hierdie onderwerp moet nog baie dieper nagevors word voor daar 'n aanname hieroor gemaak kan word.

HOOFSTUK 9: SAMEVATTING VAN STUDIE

9.1 GEVOLGTREKKINGS

In hierdie studie is gepoog om 'n model daar te stel vir die opleiding van leksikograwe. Daar is bevind dat sowel teoretiese kennis, as praktiese ondervinding, essensiële dele vorm van die opleiding van 'n voornemende leksikograaf. Leksikografie is 'n akademiese vakgebied in eie reg, maar die deurvoer van die teoretiese kennis na die praktyk is noodsaaklik. 'n Leksikograaf kan die leksikografiese proses baie beter afhandel indien sy taalaanvoeling gekomplementeer word deur sy begrip en kennis van die taalkunde en leksikografieteorie.

Woordeboekuitgewers speel ook 'n belangrike rol in die opleiding in die praktiese vaardighede wat 'n leksikograaf benodig. Samewerking tussen die opleidingsinstansies en woordeboekuitgewers is noodsaaklik om te verseker dat die voornemende leksikograaf sy teoretiese kennis kan oordra na die praktyk. Samewerking tussen die praktiserende leksikograaf en die teoretiese leksikograaf is van groot belang vir navorsing in die leksikografieveld en die verbetering van woordeboekpraktyke.

Metaleksikografie moet 'n kernkomponent van die teoretiese opleiding vorm. Gebruikersnavorsing en navorsing oor die kritiek op bestaande woordeboeke sal vir die leksikograaf van groot praktiese hulp wees. In hierdie komponent sal leksikograwe ook kennis opdoen van die grondbeginsels in die leksikografie soos woordeboektipologie, dataversameling en die doel van woordeboeke.

Dit het duidelik na vore gekom dat 'n leksikograaf oor sekere kenmerke moet beskik wat nie noodwendig deur akademiese

opleiding verkry kan word nie. Die vermoë om goed te kan definieer of die regte voorbeeldmateriaal te kan selekteer, bly gekompliseerd, selfs al het die leksikograaf kwaliteitopleiding ondergaan.

Sekerlik die belangrikste komponent van die opleiding in die leksikografie is die kennis in teorie en praktyk wat opgedoen word oor die uitvoering van die leksikografiese proses. Die bestuur en beplanning van 'n woordeboekprojek, funksie van die woordeboek en die rol van die gebruikers sal hier aandag geniet. Take soos inligtingverkryging, selektering van die lemmata en die skryf van die definisie sal verseker dat die leksikograaf genoeg blootstelling aan die praktyk kry. Deur die uitvoering van hierdie take sal die voornemende leksikograaf kennis verkry van die tipes definisies wat daar is, die verskillende tipes lemmata, makrostrukturele ordening in die woordeboek en die vasstelling van die woordbetekenis. Data aangaande pragmatiese inligting (etikette en voorbeeldmateriaal), grammatiese inligting, uitspraakinligting en semantiese betrekkings sal ook aandag geniet.

Alhoewel leksikograwe altyd in 'n span saamwerk, moet 'n leksikograaf ook oor 'n basiese rekenaarkennis beskik en onderrig word in die gebruik van die spesifieke rekenaarsagteware wat die uitgewershuis gebruik. Gespesialiseerde kennis oor etimologie, terminologie en rekenaars is 'n aanwinst vir enige voornemende leksikograaf en kan as elektiewe modules aangebied word.

Die vraag wat ten slotte gevra word, is of leksikografie-opleiding in der waarheid by universiteite hoort. Die aard van leksikografie-opleiding is in 'n groot mate prakties van aard en 'n leksikograaf kan moontlik beter vir sy beroep opgelei word indien die opleiding 'n groot deel

praktiese opleiding insluit, wat meestal slegs by teknikons werkbaar is.

Daar is 'n groot behoefte in Afrika en die res van die wêreld aan leksikografie-opleiding van hoogstaande gehalte wat leksikograwe vir hierdie uitsonderlike beroep voorberei.

9.2 EVALUERING VAN DOELSTELLINGS

Dit is duidelik dat die doelstelling van die tesis bereik is deurdat die navorsingsvrae wat in hoofstuk 1 gestel is, in die tesis beantwoord is. Alhoewel daar nie klinkklare antwoorde op al die vrae verskaf kon word nie, is daar gepoog om goed gemotiveerde antwoorde op die vrae te verskaf.

9.3 AANBEVELINGS

Na aanleiding van die studie wil die navorser graag die volgende aanbevelings maak:

- Leksikograwe moet opleiding ontvang wat hulle in staat stel om as praktiserende leksikograwe te kan werk. Die opleiding moet dus genoegsame teoretiese en praktiese komponente insluit.
- Gespesialiseerde kursusse moet aan praktiserende en voornemende leksikograwe gebied word, waarin hulle opleiding in byvoorbeeld rekenaarleksikografie en terminologie kan ontvang.
- Verdere navorsing moet gedoen word aangaande die lewensvatbaarheid vir leksikografie-opleiding by teknikons.

9.4 TEN SLOTTE

Daar is 'n groot behoefte aan kwaliteitopleiding vir voornemende leksikograwe. Die voornemende leksikograaf moet deeglik onderlê word in sowel die praktiese as teoretiese aspekte van leksikografie. Dit is veral opleiding in die uitvoering van die leksikografiese proses wat van groot belang is. Sonder kwaliteitopleiding vir leksikograwe, kan daar nie woordeboeke van 'n hoë standaard geskryf word nie. Woordeboeke van swak gehalte dra by tot 'n nasie wat al verder verwyder raak van sy taal.

BRONNELYS

Wêreldwye webuimtes

- Bureau of the Woordeboek van die Afrikaanse Taal. Lexicographic Training at the Bureau of the Woordeboek van die Afrikaanse Taal.
<http://www.sun.ac.za/wat/Afrikaanse%20Webwerf/Opleiding/WFB2.HTM> (20 Mei 2003).
- De Beaugrande, R. "Text Linguistics, Discourse Analysis, and the Discourse of Dictionaries". University of Vienna.
www.beaugrande.bizland.com/lexiconasdiscourse.htm (20 Mei 2003).
- Rundell, M. "Teaching Lexicography or training lexicographers?". *Kernerman Dictionary News*, nr 9, July 2001.
<http://kdictionaries.com/newsletter/kdn9-3.html> (20 Mei 2003).
- University of Brighton. MSc in Lexical Computing and Lexicography – A groundbreaking new MSc programme: MscLex Course Structure. <http://www.itri.bton.ac.uk/courses/MScLx/> (20 Mei 2003).

Ander bronne

- ALBERTS, M. 1992. Behoeftebepaling in die leksikografie. *Lexikos* 2: 1 - 27.
- ALBERTS, M. 2000. Terminology management at the National Language Service. *Lexikos* 9: 234 – 251.
- ATKINS, S., RUNDELL, M. & WEINER, E. 1997. Salex Training course, Grahamstown, 15 – 26 September 1997. Course material.
- BOTHA, T.J.R., PONELIS, F.A., COMBRINK, J.G.H., & ODENDAL, F.F. 1989. *Inleiding tot die Afrikaanse taalkunde*. Kaapstad: Academica.
- CARSTENS, A. 1994. Verklarende Afrikaanse woordeboek as spieël vir normverplasing. *Lexikos* 4: 249 – 281.
- DE VILLIERS, M., SMUTS, J., EKSTEEN, L.C. & GOUWS, R.H. 1987. *Nasionale Woordeboek*⁷. Goodwood: Nasionale Opvoedkundige Uitgewery.
- EKSTEEN, L.C. 1965. *Die leksikale definisie: 'n leksikografiese ondersoek*. Ongepubliseerde doktorsale tesis. Pretoria: Universiteit van Pretoria.
- EKSTEEN, L.C. 1997. *Groot Woordeboek*¹⁴. Kaapstad: Pharos.

- GATES, E. 1986. Preparation for lexicography as a career in the United States. In Ilson, R. (red.). *Lexicography: an emerging international profession*. Manchester: Manchester University Press: 82- 88.
- GOUWS, R.H. 1988. Die gebruik van etikette as leksikografiese hulpmiddel. *SA Tydskrif vir Taalkunde, Geleentheidsuitgawe nr 6*.
- GOUWS, R.H. 1989. *Leksikografie*. Pretoria: Academica.
- GOUWS, R.H. 2001. Lexicographic Training: approaches and topics. In Duplessis Emejulu, J. (red.). *Elements de Lexicographie Gabonaise, Tome 1I*. New York: Jimacs-Hillman Publishers: 58 - 94.
- GOUWS, R.H. 2002. Niching as a macrostructural procedure. *Lexikos 12*: 133 – 158.
- GOUWS, R.H. 2003. Onderhoud met prof R.H. Gouws, Redakteur van die *Verklarende Handwoordeboek van die Afrikaanse Taal*. Stellenbosch.
- GOUWS, R.H., FEINAUER, I. & PONELIS, F. 1994. *Basiswoordeboek van Afrikaans*. Pretoria: J.L. van Schaik Uitgewers.
- GROBBELAAR, P. 1999. *Reader's Digest Afrikaans-Engelse Woordeboek*. Nuweland: Heritage Publishers.

- HARTMANN, R.R.K. 1983. *Lexicography: Principles and practice*. London: Academic Press.
- HARTMANN, R.R.K. 1992. Training in lexicography – the Exeter ERASMUS initiative. In BIBLIOGRAF (red.). *Euralex '90 proceedings: actas del IV congreso internacional*. Barcelona: Comin Graf: 527 – 532.
- LABUSCHAGNE, F.J. & EKSTEEN, L.C. 1993. *Verklarende Afrikaanse woordeboek*⁸. Pretoria: J.L. van Schaik Uitgewers.
- LANDAU, S.I. 2001. *Dictionaries. The art and craft of lexicography*. Cambridge: University Press.
- LOMBARD, F.J. 1992. Voorbeeldmateriaal in woordeboeke. *Lexikos 2*: 148 – 164.
- LOMBARD, F.J. 1993. Etikette in sinchroniese verklarende woordeboeke. *Lexikos 3*: 140 – 160.
- MARITZ, A. 1997. Die identifikasie en bestuur van stressors van vakbibliotekarisse in universiteits- en teknikonbiblioteke. Ongepubliseerde M-tesis. Stellenbosch: Universiteit van Stellenbosch.
- MARTIN, W. 1994. Lexicologie als universitaire vakopleiding. *Lexikos 4*: 215 - 229.
- MCGREGOR, C. 1985. From first idea to finished artefact: the general editor as chief engineer. In Ilson, R (red.). *Dictionaries*,

lexicography and language learning. Great Britain: Pergamon Press: 123 – 132.

- ODENDAL, F & GOUWS, R.H. 2000. *Verklarende Handwoordeboek van die Afrikaanse Taal*⁴. Midrand: Perskor Uitgewers.
- PROCTER, P. (red.). 1995. *Cambridge International Dictionary of English*. Cambridge: The University of Cambridge.
- RADEMEYER, L. 1992. Die funksies van verbale voorbeeldmateriaal in eentalige woordeboeke. Ongepubliseerde MA-tesis. Stellenbosch: Universiteit van Stellenbosch.
- RADEMEYER, L. 1993. Die funksies van voorbeeldmateriaal in eentalige woordeboeke. *Lexikos* 3: 205 – 226.
- REY, A. 1986. Training lexicographers: some problems. In Ilson, R (red.). *Lexicography: an emerging international profession*. Manchester: Manchester University Press: 93 - 100.
- SINCLAIR, J.M. 1984. Lexicography as an academic subject. In Hartmann, R.R.K. (red.). *LEXeter '83 Proceedings: Papers from the International Conference on Lexicography at Exeter, 9 – 12 September 1983*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag: 3 – 12.
- SMIT, M. 1996. Wiegand's metalexicography as a framework for a multilingual, multicultural, explanatory music education dictionary for South Africa. Ongepubliseerde doktorsale tesis. Stellenbosch: Universiteit van Stellenbosch.

- SOUTH AFRICA. Education Department. 2000. Gazette. *The National Qualifications framework and standard settings*. Pretoria: Staatsdrukker.
- SWANEPOEL, P.H. 1992. Op soek na 'n adekwate linguistiese teorie vir die begronding van die leksikografierteorie en –praktyk – die kognitiewe grammatika as 'n moontlike alternatief. *Lexikos* 2: 206 – 229.
- SWANEPOEL, P.H. 2001. Dictionary quality and dictionary design: a methodology for improving the functional quality of dictionaries. *Lexikos* 11: 160 – 190.
- TARP, S. 2000. Theoretical Challenges to Practical Specialised Lexicography. *Lexikos* 10: 189 – 208.
- VAN SCHALKWYK, D.J. 1992. Planning of an organisational and post structure for the Bureau of the Woordeboek van die Afrikaanse Taal (WAT). *Lexikos* 2: 265 - 286.
- VAN SCHALKWYK, D.J. 1995. Innovative approaches in the training of lexicographers. *Lexikos* 5: 267 - 277.
- VAN SCHALKWYK, D.J. 1999. Planning and management – the most neglected activities in lexicography. *Lexikos* 9: 198 – 207.
- VAN SCHALKWYK, D.J. 2003. Onderhoud met dr D.J. van Schalkwyk, Hoofredakteur van die WAT. Stellenbosch.
- VAN SCHALKWYK, D.J. *Woordeboek van die Afrikaanse Taal*. Stellenbosch: Buro van die WAT.

- VOS, I.L. 1992. Semantiese norme in Afrikaanse woordeboeke. Ongepubliseerde MA-tesis. Stellenbosch: Universiteit van Stellenbosch.
- WIEGAND, H.E. 1984. On the structure and contents of a general theory of lexicography. In Hartmann, R.R.K. (red.). *LEXeter '83 Proceedings: Papers from the International Conference on Lexicography at Exeter, 9 – 12 September 1983*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag: 13 - 30.
- ZGUSTA, L. 1971. *Manual of Lexicography*. Den Haag: Mouton.